

MÜÜRILEHT

NÜÜDISKULTUURI HÄÄLEKANDJA

SAJA VIEKÜMNE KOLMAS NUMBER : JUULI-AUGUST 2025

HIND 4€

9 772346 662013

LINNAFESTIVAL

13.-17.AUGUST

"MÄNGU LINN"

UITUITUIT.EE

KUKESEENTEGA BARRIKAADIDELE

Müürilehe 17. hooaeg on jõudnud lõpusirgele ja hoid käes järjekorras juba 153. lehenumbrit. Kui loed seda teksti veebist, siis see on ei-tea-mitmetuhandes artikkel, mis meie kodulehel üleval on. Toimetus läheb nüüd puhkusele ja uute lugudega oleme tagasi juba septembri alguses. Seekordsel hooajal otsustasime teha tavapärasest vähem teemapõhiseid fookusnumbreid. Kui traditsiooniliselt on teemanumbreid olnud üheksa, siis seekord tegime neid viis: #KLASS, #SURM, #JULGEOLEK, #EBAMUGAVUS ja #ISETEGEMINE. Ellu said kutsutud mõned uued püsibrigid, näiteks „Popkultuuriankeet“, „Raamaturiiul“, „armastuse kabinet“ ja „Vasaksirge“, kuid jätkasime ka vanade lemmikutega, nagu „Stuudios“, keskkonnajalole keskenduv KAJAKi kolumn ja „DJ-ankeet“. Suuremates persooniintervjuudes sai mõelda kaasa **Rainer Katteli**, **Marju Kõivupuu**, **Daniel Vaariku**, **Netti Nüganeni**, **Kristi Saare** ja **Maria Murumaa-Mengeliga** ning selles numbris saab seda teha **Édouard Louis'ga**. Kaks korda saime ka koos sõprade ja tuttavatega IDA Raadio hubases baaris pidada, lisaks avasime Telliskivi välialguses kunstifestivali „Ma ei saa aru“ osana Müürilehe illustratsioonide näituse, mida saab külastada kuni suve lõpuni. Samuti oleme ise kaotanud nüüdseks järje seoses sellega, mitmes oli juba sellekevadine filmikriitike suleproov. Müürilehe kaheksaliikmelisest toimetusest ootavad uuest hooajast ka muutuste tuuled. See lehenumber jääb viimaseks nii meie pikaajalisele kujundajale **Madis Katzile** kui ka muusika- ja elustiilitoimetajale **Mariliis Mõttusele**. Uute tulijatega saate tutvuda peagi meie sotsiaalmeedia vahendusel. Mariliisile ja Madisele soovime aga edu uutes ettevõtmistes ning väljateenitud puhkust meediaväljaande tegemisega seonduva perioodilise lõputuna näivast tsüklist. Värskest lehest on võimalik lugeda ka nende mõlemaga tehtud tagasi- ja edasivaatavat usutlust, kus teemadeks tulevad muu hulgas visuaalkultuur, metsandus, muusikaajakirjandus, Tartu ja Avinurme. Ühtlasi tuleks mainida, et Müürilehe kodulehel on nüüdsest uus toetamisfunktsioon ehk kui pead meid väljaandena oluliseks ja vajalikuks, siis on võimalik meie tegevust kas ühekordse või püsiannetusega toetada. Nagu ikka, müüriladumisel loeb iga tellis.

Kui loed seda teksti laulu- ja tantsupeojärgses pohmeluses, siis tunnen kaasa, allatulek võib ilmselt karm olla. Ise sattusin „Iseomaga“ samal ajal olema Miikse külas seto jaanitulel, kus sain üle hulga aja positiivse tarbimisšoki, kui kohalik müügi-mees puuviljasalati, värskendava joogi ja nelja piruka eest

viis eurot küsis. Seda šokki saatis kaks mõtet: a) tal jäi koolis mata pooleli (vähetõenäoline); b) ta maksab kogukondlikule teenusele peale (vähetõenäoline). Enamasti ostukorviga muidugi nii hästi ei lähe. Halb suveilm ning hinna- ja maksutõus ongi küllap selle suve kaks kuumimat teemat. Kuid sellest hoolimata vingud ja ujud, vingud ja maksad. Sotsiaalmeedias levis hiljuti ka meem kahe kujutisega – ühel meeleavaldus Pariisi Place de la République'il ja teisel muretu kaader tantsupeost. Tekstid vastavalt: „kui maksud tõusevad Prantsusmaal“ ja „kui makse tõetakse Eestis“. Eestlaste meeleavaldusleigusest on palju kirjutatud, aga midagi müstilist on selles ometigi. Tihtilugu on meeleavaldused kunstlikud ja nende taga poliitilised parteid – olgu siis **Vassiljev-Sults** koos sõpradega **Ossinovski** umbusaldushäletusel või EKRE bensusõbrad automaksule vastu seismas. 80 000 inimest lauluväljakule saada on pigem lihtne, aga proovi sa tuhandet inimest omal tahtel meeleavaldusele meelitada. Kui võtta aga rahvaalgatus virtuaalse meeleavaldusena, siis meil läheb vähe paremini. Sellesamuse käibemaksutõusu tuules saavutas enneolematu populaarsuse „MasterChef Eesti“ võitja **Jana Guzanova** algatatud petitsioon toidukaupadele kehtiva käibemaksuäära vähendamiseks. Kirjutamise hetkel on andnud sellele allkirja pea 49 000 inimest, see on juba lauluepo mõõtkavas. Jana Guzanova püüdis paralleelselt rahvaalgatusega tähelepanu sellega, kui ta rääkis meedias, kuidas 40 eurot kuke-seente ja kartulite eest, et toita ühe korra neljaliikmelist perekonda, on otsene löök kultuuri ja identiteedi pihta. Lisaks sellele on toidu (sh muidugi ka kukeseente) kättesaadavusel inimväärikuse ja rahvatervise mõõde. Võib-olla on selle petitsiooni populaarsus siiski märk, et kuskilt hakkab suuremal määral kärtsema. Tuletame meelde, et ka Prantsuse revolutsiooni algus oli seotud jahu kõrge hinnaga. Kukeseened sümbolina protestileide eestlasti tänavatele kindlasti ei too, aga ehk on väike seeneiidistik hakanud end siiski laiuli ajama? Sellise mõttega lõpetangi. Soovin teile head suve ja sõitke seenele!

Aleksander Tsapov, peatoimetaja

Foto: Kerin Vasser

SISUKORD

KIRJANDUS

Suur suve raamatuhoroskoop [5–7]
Raamaturiiul: Maryliis Teinfeldt-Grins –
Helena Aadli [20–21]

PERSOON

Intervjuu Édouard Louis'ga –
Lisanna Lajal [9–12]

AJALUGU

Tuumaenergia murtud lubadustest –
Kati Lindström [14]

VASAKSIRGE

Euroopa fossiilistunud rohepöörde –
Dalia Doman [15]

ARVUSTUSED

Donella H. Meadows „Süsteemimõtlemise
alused“ – *Kaspar Kruup* [16]

Uued plaadid [31]

KULTUUR

Labubud – mikrotrend või taskukohane
luksus? – *Susanna Homuha-Kuusik* [17]

LINNARUUM

Kuidas mängida linnaruumis? –
Marie Valgre [18]

SUHTED

Ma kohtusin ühe mehega II – *Milkgirl373* [19]

SOTSIAALIA

Kas kommunism võib olla tasaarenev –
Sven Anton [22]

POST-FAKT

35 ettepanekut Vabariigi Valitsusele ja kõigile
teistele – *Gregor Mändma* [23]

MÜÜRILEHT

Intervjuu Madis Katziga –

Aleksander Tsapov [24–25]

Intervjuu Mariliis Mõttusega –

Aleksander Tsapov [26–27]

KÜBERILM

Usaldusest andmeühiskonnas –
Liisa Past [28–29]

SKEENE

DJ-ankeet: Melih [30]

Popkultuuriankeet: maria kallastu [30]

MUUSIKA

Intervjuu Olev Muskaga –
Mariliis Mõttus [32–34]

suve alustan suplysega süümeepinades

suvel mõtlen seksist ja sentimentaalsusest ja seksin ja olen sentimentaalne

suvel ma ei taha jubedalt et juhtuks midagi jubedat

suvel saan targaks poisiks ja mõistan et greatest thing you'll ever learn is just to love
and be loved in return (Grace Slick? Nat King Cole?)

suvel meenutan raamatutest nopitud tsitaate ja panen need märkmikusse kirja
näiteks: vabadus on nagu algary (Bolaño)

suvel lõpetan teiste mõtete plagieerimise

suvel loen kirjandust millest pole pääsu (meeleheitlikku kirjandust?)

suvel leian tasakaalu isikliku ja üldistatava vahel

suvel tervitan tänaval peanoogutusega vana klassikaaslast ja huvitun ta uuest töökohast

suvel andestan mind pilastanud mehele (ma olen avatud meelega
mis teha kui sulle meeldivad lapsed
loodan et sul pole süümeepiinu)

suvel otsin kedagi kes mulle kitarril õpetaks kirjutage palun mandmagregor@gmail ILMA tapitahtedeta

suvel lõpetan Sirbi artikliga kõik sõjad
ja talla alt selle sita otsimise mille sisse ma ei astunud

suve lõpetan süüdimõistetuna laiskuses

see oleks päris normaalne suvi kui nüüd nii mõelda

Illustratsioon: Maria Izabella Lehtsaar

MADIS oli siin MARILIIS oli siin
TOIMETUS 2010-2025 2012-2025

Aleksander Tsapov
Henri Kõiv
Mariliis Mõttus
Maia Tamnjärvi
Helena Aadli
Pille Sepp
Janet Kljuzin

peatoimetaja
tegev- ja sotsiaaliatoimetaja
elustiili- ja muusikatoimetaja
kirjandus- ja teadustoimetaja
kultuuritoimetaja
keeletõimetaja
müügi- ja reklaamijuht

aleksander@muurileht.ee
henri@muurileht.ee
mariliis@muurileht.ee
maia@muurileht.ee
helena@muurileht.ee
pille@muurileht.ee
janet@muurileht.ee

Makett/kujundus
Illustraatorid

Madis Katz
Andrei Kedrin, Ave Taavet, Jaan Pavliuk, Jaan Rõõmus,
Liisa Kruusmägi, Liisi Grünberg, Lilian Hiob, Maria Dimancea,
Maria Izabella Lehtsaar, Martin Eelma, Nadezda Andrejeva,
Stella Salumaa, Vahram Muradyan
Alana Proosa, Iris Kivisalu, Johanna Reinvald, Ken Mürk,
Renee Altrov, Tõnu Tunnel

Fotograafid

KOLLEGIUM: BRIGITTA DAVIDJANTS, SIGNE IVASK, JENS JAANIMÄGI,
KAROLA KARLSON, HELGI SALDO, BERK VAHER

VÄLJAANDJA: SA KULTUURILEHT

TOETAB KULTUURIMINISTEERIUM

TRÜKK: KROONPRESS • TIRAAŽ: 3500

JÄLGI MEID

Instagram Facebook Twitter @Muurileht

SAADA MEILE

Uudiseid ja pressiteateid: uudised@muurileht.ee
Kirju, heliplaate, raamatuid ja muid väljaandeid Müürilehe
adressile Voorimehe 9, 10146 Tallinn
Müürilehele pakke saates palume märkida aadressaadiks kindlasti „Müürileht“.

KAASAUTORLUSEST

Müürileht ootab kaastöid, milles on ajakohased ideed ja nende veenvad põhjendused; mis on kirjutatud loetavas eesti, vene või inglise keeles; milles ei leidu arutut idiootsust, vaid troonib silmapaistev mõtteselgus. Palavalt oodatud on artiklid ühiskonna, kultuuri, teaduse ja laiemalt elu kohta. Toimetus jätab endale – iseenesest mõista – õiguse valida, millised tekstid avaldatakse. Aga kuna määrav ei ole ainult tekst, on tervitatud ka illustratsioonid, fotod, koomiks, plakatid ja muud ajaleheformaati sobivad väljendusvormid! Kaastööga seoses võta ühendust mõne meie toimetajaga.

TOETA MÜÜRILEHE VÄLJAANDMIST

Telli Müürileht püsilepinguga 2.20 € eest kuus: tellimine@muurileht.ee
Reklaami Müürilehes: muurileht.ee/reklaam

INFO TELLIJATELE

Müürilehe levi korraldab Express Post. Kui värske leht õigel ajal kohale ei jõua, siis võta ühendust Express Posti klienditeeninduskeskusega telefonil (+372) 617 7717 või kirjuta aadressil tellimine@expresspost.ee.

TERE-TSAU!!! UUDISKIRI

Illustratsioon: Siney Lepp

Ja oleme otepildiga Kadrioru staadionil, kus jätkub Eesti poliitpartei teine mängude päev. Eile olid kavas ülipõnevad hüppealad, millest esimene – hüpe tundmatusse – pakkus palju verd ja pisaraid.

„Lauri Läänemets, sotsid jäid täna viimaseks, mis läks valesti?”

„Ei noh, ettevalmistus oli hea. Vorm oli hea. Aga selle AI-reklaamiga läks jalg alt ja enam ei saanudki juhtgruppi kätte.”

Hüppe tundmatusse võitis erakond Isamaa, kes suutis jääda täpselt selliseks, nagu nad alati on, trotsides kõiki nüüdisaegseid muutusi.

Päeva teine ala – hüpe lati alt läbi – oli täis draamat, kuna favoriidiks peetud Reformierakond pingutas igal rindel, et latti vähegi allapoole saada ja seda natukenegi riivata. Esmalt süüdistati kohtunikke vales algkõrguses, seejärel areenimeistreid jäigas maandumismatis, siis Isamaad dopingus ning lõpuks pandi hüppama noorsportlane Pere, kes kogu publiku rõõmiks siiski latti ei puudutanud. Võistluse järel kommenteeris Pere, et alustas hoojooksu, nagu alati, pingi kõrvalt, aga võib-olla pink oli vales kohas.

Päeva viimasel alal ehk tagurpidi salto võistlusel oli oodata *el clásico*'t ehk EKRE ja ERKI vastasseisu. Kuna Kadriorus läks juba pimedaks, oli publikul tükk tegemist, et võistlejaid üksteisest eristada. Martin Helme hüppas saltega õhku, samal ajal maandus Silver Kuusik, siis oli Kuusik õhus ja Helme maandus. Lõpuks palus EKRE treenerite

pink, et arusaadavuse tarvis võiks Martini trikoole „EKRE” peale kirjutada, siis näeksid ka viimases reas istujad, kui kaunist õhulendu nende võistleja teeb. „EKRE” kirjutati suurelt ja trükitähtedega, aga publik ei leidnud ikka Martinit üles. Nõrduinud spordisõbrad lahkusid staadionilt ja läksid Russalka juurde jooma.

Tänane spordipäev algab aga uue alaga, mille nimi on segapaarismaadlus. Keskerakonna paari Kõlvarti ja Kõlvarti võidus pole küll ühtegi kahtlust, ent seni pole leitud vastast, kes nendega maadelda sooviks. Korra tundus, et vanad semud Kiik ja Karuse lähevad matile, ent sotsid saatsid nad hoopis sprindi starti. Tuleme segapaarismaadluse juurde tagasi, kui vastane on leitud.

Küll aga on maratonirajal toimunud ootamatu pööre! Pika plaaniga rajale jooksunud Kallas ja Pakosta on jäänud viimasteks ning isegi amatöörspordtlased Perling ja Vanaselja on jätnud Eesti 200 tipud seljataha. Kohe-kohe on algamas ka kuulijänn, kus Hanno Pevkur võistleb iseendaga: esialgu viskab Hanno vana Kalevi kuuli, siis HIMARSi tüüpi uuemat kuuli, siis Challengeri, siis NASAMSi ja prantslaste M3 kuuli, kuni lõpuks ka meremiini. Tulemus mõeldetakse kõige uuema NATO MEASURE'i tüüpi seadmega ja põhieesmärk on purustada Jüri Luige pikalt püsinud rekord.

Päev lõpeb aga traditsioonilise kõieveoga, kus individuaalsportlane Katri Raik on ühel pool ja terve paabel Narva valimisliite ja rahvaalgatusi teisel pool köit. Püsige lainel, tuleb põnev spordipäev!

1HÄÄL EMEL-ELIZABETH TUULIK

Ma karjun kõikide noorte peale, kes suruvad eakate hääle ühiskonna hierarhias tagaplaanile; justkui aastakümnetepikkune panus ei tähendaks midagi ja kui oled 60+, siis seal on uks!

MIS TEEMA ON?

Hommik on õhtust targem!

MÕÕDULINT

Selgusid sel suvel kõige rohkem ajakirjandust lugenud inimesed, kel tekkis siiski omajagu küsimusi... Palju õnne kõikidele võitjatele!

1. Ando – luges läbi kõik Eesti Jalgpalli Liitu puudutavad artiklid ega mõistnud, kuidas ikkagi Pohlak valiti.
2. Ines – luges läbi kõik laulupeo artiklid ega mõistnud, miks ikkagi viipekoor välja jäeti.
3. Liis – luges jaanipäevauudiseid ega mõistnud, kuidas jätkuvalt purjus peaga söidetakse.
4. Pia – luges läbi Iraani sõja uudised ega mõistnud, milline on ikkagi Eesti seisukoht.
5. Tim – luges läbi kõik Malluka pulmaudised ega saanud aru, mis seal ikkagi juhtus.
6. Olav – luges läbi suure suvehoroskoobi ega teadnud, kas Kaalud peaksid looma uusi tutvusi.
7. Ella – luges Gruusia uudiseid ega mõistnud, mis alustel Ratiani vangid pandi.
8. Ann – luges moeuudiseid ega saanud aru, kas kummikud on veel teemas.
9. Kiur – luges Kaja Kallase X-i ega saanud aru, kas eestlased kannatasid siis rohkem kui iirlased.
10. Ilo – luges aiandusuudiseid ega saanud aru, kas koerakak ei tohigi komposti visata.

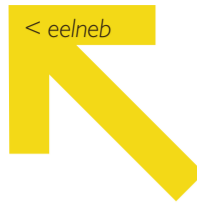

Kuidas üldse sisustada suve kui mitte väärt kirjandusega? Kas siis puhkusereisil või suvilas või miks mitte hoopis linnakodus, aga eriti just eesti raamatu aastal pole lugemisest pääsu. Kuidas aga leida just sinu sodiaagimärgile sobivaimad teosed? Nagu ikka, tõttavad appi Mürilehe esoteerikud!

Kirjutas Mürilehe erakorraline esoteerikatoimetuse juhataja Johanna Adojaan

Jah, olmelises plaanis on ajad mitmele sodiaagimärgile üsnagi nürud, aga vähemasti terendavad mingisugune suvi ja puhkus, lõpuks on aega lugeda (sh ka neid teoseid, mida plaanisime lugeda jõuluajal, aga ei jõudnud). Raamatuid on ilmunud taaskord rohkesti,

kuid missugused neist on õiges harmoonias just sinu sodiaagimärgiga? Kas Universum ja saatus näevad sulle ette proosat või luulet või hoopis mõttekirjandust? Algupärast või tõlkelektüüri? Romaane või lühivorme? Kuidas teha õigeid valikuid?

JÄÄR

(21. märts – 20. aprill)

Jääradele on selleks suveks öieti paras üllatus varuks – sest teatavasti tavatsevad Müürilehe tähetargad neile eesrindlikele isenditele enamjaolt priskeid ja keerulisi teoseid määrata –, nimelt **Kairi Loga** hapra ja tundliku romaani „**Tantsi tolm põrandast**” (Loomingu Raamatukogu, 1–3/2025) kujul. Aga Universumi tarokaardid ei valeta, võib muidugi küll ka olla, et rolli mängib siin autori enda sünnipäev, mis ta nimelt (napilt) Jäärde hingekirja liigitab! Napi stiiliga jutustab Look lapsepõlvest ja täiskasvanupõlvest, taamal on kogu aeg sündmused me kollektiivset lähi-ajaloostki, just nagu silmitseks vanu seepiapruune fotosid. Hiljemalt leheküljel 75 tuleb kõige kalestunumalgi Jääral pisar silma, sinna pole midagi parata. Aga edasi läheb kergemaks ja läheb ka tantsuks! Oma eesrindlikkust saavad Jäärad aga demonstreerida, varitsetes hetke, mil poelettidele jõuab **Margus Oti** esseistlik-filosoofiline „**Heaolu**” (Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2025). Kas see on kõige parem just rannalugemiseks? Aga miks ka mitte, kas pole *hea olu* just seal kõige enam esil! **Nietzschet** tsiteeritakse juba eessõna esimesel leheküljel ja Jäär saab endale rahulolevalt õlale patsutada. Eneseabiraamat sees küll ei ole, kõne all on nii üldine kui ka isiklik hea-olu, progress ja õnn, tervishoid ja käsitöö, aga üks ikka ka mündi n-õ teine külg: julmus ja kannatused, majandus ja jõustruktuurid. Appi on võetud nii lääne kui ka ida filosoofia jm asjassepuutuvad teadmised. Õnneks on Ott kirjutas ka lugejale mõelnud, nõnda pole tegelikult tegemist üldse liialt akadeemilise stiiliga. Niisiis ikkagi rannalektüüriks!

SÕNN

(21. aprill – 21. mai)

Tasakaalukatele ja eesmärgipärastele Sõnnidele on Müürilehe fortuuna tuvastanud selle suve lektüüriks **Andrei Ivanovi „Päevad**” (Loomingu Raamatukogu, 14–17/2025, tlk **Veronika Einberg**), mille avaleheküljed jahutavad külma talvega (nagu nad meil kunagi ju olid...), aga üldiselt jutustab ta meile vägälähiajalooost ehk manab esile näiteks koroonaja (mis muidugi *tundub* praegu üsnagi kauge minevikuna), millest meie kirjanduses vist üldse Ivanov ongi kõige rohkem rääkinud (äkki Ivanov ongi kõige *nüüdisaegsem* Eesti kirjanik!?). ja siis algab sõda. See aitab ka Sõnnil end suvistes paiguti häirivalt laialipilduvates elumerelainedes kenasti maandada. Nagu Ivanov ikka, on see pigem mõtlik ja isegi melanhooline lektüür, kus kirjanik seisab silmitsi nii olme kui ka igavikuliste küsimustega. Üks paljusid Loomingu Raamatukogu jooksva aastakäigu pärl – millest, ärge üldse muretsege, jätkub veel mitmetele teistele sodiaagimärkidele! *Täiesti* teistsugune teos, mille Sõnnid pruugivad ette võtta puhkuse teises pooles, on **Hanna Kangro** esikromaan „**Klaaslagi**” (Tänapäev, 2025). Noh, üks sellist raamvõtet kolmest naisest (Eesti) ajaloo kolmes eri punktis (siin: 1937, 1986 ja 2007) ole ju ohtrasti kasutatud ka ja üks tõsi ole seegi, et mehed kipuvad olema siin sedavõrd üheplaaniilised mõlkused, et neile väga lihtsasti kaasa elada ei saa, kuid kolme pea- ehk naistegelase käekäigu vastu tekib Sõnnil lugedes arvestatav huvi sellegipoolest. Põhiliseks küsimuseks on „Klaaslaes” seejuures kõik lastesaamise puutuv, seega justkui paratamatult n-õ *naisteadjad*.

KAKSIKUD

(22. mai – 21. juuni)

Kaksikud on teadagi püsimatud ja kärsitud tegelased, nõnda ka raamaturiieli ees seistes. Tahaks küll lugeda kõike ja kohe, aga ka tüdimusi ei luura kaugel! Õnneks on Müürilehe tähetargad Merkuuri kaitsealustele suvelektüüri ennustamisel neid – kahtlema objektiivseid ja alati esinevaid – omadusi arvesse võtnud, nii et ei pruugigi lugeda suve jooksul läbi 12 (vms) raamatut, vaid täitsa kenasti piisab **kogumikust „Eesti novell 2025”** (Puánt, 2025). Kaante vahelt vaatab vastu möödunud aastal ilmunud algupäraste novellide paremik (+ **Juhan Jaik**) ning räägivad nad lõppkokkuvõttes ka pea kõigest: elektrist ja suguhugustest, Armeenia (ja Eesti) unenägudest (kuigi on ka mõni kohatu unenägu), sõjast (ja rahust?), mängudest poistega, tõmbamisest (mitte niisama pahvimisest), olmesekeldustest jne, jne, jne. Sobib lugemiseks koduhoovis võrkkiigese, bussis teel suvekoju, lennukis kohe kindlasti, kusagil Californias või Deleuze'i majas. Päris tervet suve novellidega ära ei kata, vaja oleks midagi veel, siinpuhul midagi poeetilist. Mitte lihtsalt luulet, vaid ukraina nüüdisluulet... **Anna Verschiki** koostatud ja tõlgitud 15 autori tekste koondav (ning lisaks tema endagi luuletusi sisaldav) paralleelselt kakskeelne „**Kas rabelen välja sellest tusast?**” (EKSA, 2025) toob lugedes sõja tõepoolest lähemale, kohe täitsa lähedale, kuigi: „Mida vähem ütled sõna „sõda”, / seda rohkem usutakse / sinu luuletusi.” (**Artur Dron**, lk 31) Ning samas: „sõja saadikud / mässime end sõjatekki / peame sõjadieeti / meil on hommikusöögiks sõda / sõda lõuna- ja õhtusöögiks / sõda voolab meie silmadest” (**Darõna Hladun**, lk 37).

VÄHK

(22. juuni – 23. juuli)

Indrek Koffi ja **Olena Londoni** piltromaaniks tituleeritud „**Ära oota midagi!**” (Varrak, 2025) sobib melanhoolesele Vähile tänavuseks suvelektüüriks imehästi juba teemavaliku poolest – räägib ta ju mu hulgas vanaisa ja lapselapse suhtest, aga enamgi veel ehk ajast, mis nende kahe elua sisse jääb. Siin on ka sõda ja Nõukogude aega, mille sisse omakorda jääb rohkem ja mitmekesisemat kui lihtsustataval moel võiks edasi anda, aga Koff pole valinud lihtsamat teed („Üritan kaevata mälust asju, mis oleksid: / - puhtalt nõukogulikud ja / - positiivsed, toredad, head. / Ei ole kerge. / Tähendab, häid asju meenub tohtul hulgal. / Ärge tulge ütlema, et laps ei oska oma lapseõlve õnnelikuks elada!”), lk 43). Kui Koff loetud ja Londoni kaunid pildid vaadatud, avab Vähk autori **Kivivalgel** (kelle tagant paistab **Sven Vabari** isik) teose „**2013–2024**” (Kaarnakivi seltsi kirjastus, 2024). Mis siin on, võiks küsida, kas need on novellid! Jah ja ei. Mida autori teeb, on see autofiktsioon, on see päriselt toimunud! Ju vist jällegi jah ja ei. Midagi sarnast ja samas täiesti erinevat on siin võrreldes autori eelmise teosega „Ribadeks tõmmatud linn” (Kaksikhammas, 2023). Metakirjustus on nüüd rohkem, jah, aga autori kõikehaaravalt *ruumiline* mõtlemine võib endiselt ka siin. Kõik osutub ruumiks, sh reaalsus (vt ka „tegelik koht”), enamgi veel hallid alad ja mittekohad (vt ka „reaal-sustevaheline nätske luht”). Ehkki siinsed mõtted ja kogemused pole iseenesest üldistatavad ja jagatavad, leiab siit igauks, sh iga Vähk ikkagi midagi rabavalt tuttavat, aga individiti/lugejati on need tuttavat *kohad* muidugi erinevad.

KIRJANDUS

LÕVI

(24. juuli – 23. august)

Lõvid, nagu me teame, on meie taevaaloatuse suurimad hedonistid ja siinkohal pole ka mingit kahtlust, et kõigepealt peavad nad kätte võtma **P.I. Filimonovi** luulekogu „**Sinu siluett akna taustal**” (EKSA, 2025, tlk **Katrin Väli**). Hedonismi siin on, kusjuures kohati mingisugusel lausa anakronistlikult boheemlaslikul moel, ikka juuakse siin kusagil mingisugust veini, näiteks jõe ääres või metsas (olgu, teinekord ka „vastikut läti siidrit”, lk 48, vahel nõuab olukord aga „magusat pohmellivett”, lk 34, ja kõige parem maitse on ikka „Lusarevi veinil”, lk 59), ikka on asjasse segatud mingid tüdrukud („panna siia mis tahes / sulle sobiv naisenimi”, lk 60). On ka mingit peaaegu ajavälis (mängu)lusti, nii et kohati on tunne, nagu polekski teos ilmunud aastal 2025, vaid näiteks aastal mingi... 2005. Mõned erilise ilumeelega Lõvid võivad küll arvatavasti AI genereeritud illustratsioonide silmitsedes kahtlema jääda, aga teksti mõju see kuidagi ei vähenda. See on lihtsalt tore ja elurõõmus kirjandus. Lõvide nimetatud hedonistlikku loomust arvestades vähemalt pealtnäha ootamatamult näeb fortuuna neile ette aga ka hiljutise nobelisti, lõunakore kirjaniku **Han Kangi** teose „**Taimetoitlane**” (Loomingu Raamatukogu, 7–9/2025, tlk **Anni Arukask**) läbitõtamist. See on veider romaan, mis räägib... näiteks unenägudest ja liha(himu)st, ja valikutest. Ja perekonnast. Sündmuste käivitajaks on tegelase Yeong-hye „imelikuks muutumine” ehk otsus loobuda lihasöömisest – mis kummalsel moel tekitab tema abikaasas, ões ja teistes ümberkaudsetes arvestatavalt meelehäarmi.

NEITSI

(24. august – 23. september)

Pole midagi parata, Neitsid läikib fortuuna *in corpore* algavatel kuumadel puhkusekuudel turundusbüroo fookusgruppide, meediakonglomeraatide, golfklubide ja terapeudikabinettide ebaõdusasse maailma. **David Foster Wallace'i** mahukas (lüh)proosakogu „**Unustus**” (Tänapäev, 2025, tlk **Aet Varik**) kõnnib lisaks neile klaasseintega kõrgustele ka inimhinge soppides ja sinna on Neitsil praegu niikuinii asja. Ei saa küll öelda, et need lood (millest mõni võiks tött-öelda lausa väikese romaani mõõduni küündida) omavahel liiga sarnased oleksid, aga wallacelik valdavalt distantseeriv stiil teeb oma töö siiski. Vähemasti sellest stiilist aiub mõningast humoorit ning leidub ka pehmemaid või ajatumaid väärtusi ja isegi traagikat: „Kui sa pole kunagi nutnud ja tahad nutta, siis saa laps...” (lk 166) Üks neist Neitsitest, kellele Universum nüüdsama Wallace'it soovitas, on muide **Jim Ashlevi**, kelle luulekogu „**Suutud**” (Libros Insanos, 2025) peame nüüd omakorda soovitama teistelegi Neitsitele. Varasemast näite- ja romaanikirjanikuna (aga ka näitleja, dramaturgi ja lavastajana) tuntud autori esimene luuleraamat ilmus veidi ootamatult ja veidi ootamatu on ta ka n-õ sisse vaadates. Siit võib leida helerohelises kirjas küsimusi (kuid kas ka vastuseid?), mida Neitsi endalt just iga päev ei küsi. Näiteks, kas kõik koletised on tõesti tegelikult hinget head? Mis on tunneli lõpus? *Armastan, ei armasta, mis vahet seal on?* Mida kohtad siis, kui su viimane hing ja hingetõmme on müüdüd?

KIRJANDUS

KAALUD

(24. september – 23. oktoober)

Kogu taevaaloatuse suurimad õiglusõdalased Kaalud on usutavasti töötanud juba läbi **Édouard Louis'** möödunud aastal eesti keeles ilmunud romaani „**Muutuda: meetod**” (Varrak, 2024, tlk **Tõnu Õnnepalu**). Õnneks pole see hinnatud noore prantsuse kirjaniku varasalve ainus eestindus, sest tänava ilmus ka tema raamatuke „**Kes tappis mu isa**” (Varrak, 2025, tlk **Hei Allik**). Mõlemad teosed on vägagi teravad, mõlemad tegelevad ebavõrdsuse ja klassi küsimustega, mõlema eesmärk on muuta maailma ka väljaspool konkreetset lugemiselamust või kirjandusvälja. Võib öelda, et mõlemad otsivad süüdlasi (ja iseäranis selgelt leitakse need raamatus „Kes tappis mu isa”, sest *süüdistuskõne* see ju ongi). Ilmselt ei sobi (kuigi võiksid ju nimelt harida...) Louis' teosed iseäranis tugevalt väljakujunenud konservatiivse maailmavaate esindajatele, kuid Kaalud, need me sodiaagisüsteemi suured diplomaadid, nende hulka õnneks hästi kuuluda ei saagi. Teine teos, mille Universum Kaaludele välja kaalus, sisaldab žanriiliselt ja temaatiliselt nii mitmekülgset kraami, et Veenuse kaitsealused võivad esmalt lausa segadusse sattuda – lisaks traditsioonilismatele novellidele leidub nii ulmet, epistolaarvormi kui ka vähemalt üks intervjuu surnuga. Elava klassiku **Margaret Atwoodi** jutukogu „**Vanad beibed metsa sees**” (Varrak, 2025, tlk **Kaisa Ling**) tekstides kohtame aga esmajoones huvitavaid naisi ning ei saa öelda, et teos tervikuna oleks just ülemäära tõsine. Tegelasid eiravad siin näiteks gravitatsiooni, kannavad aale mittevastavaid supelrõivaid, jagelevad kuulujuttude levitamise pärast ja rohkem kui ühes jutus tuleb kõneks hauatagune elu.

SKORPION

(24. oktoober – 22. november)

Klaaskuulike näitab sirgjooneliselt, et Skorpionil – mis praegu mõistagi on igatine haruldus – on tänava puhkuse alguseks juba *täiesti kopp* ees. Põhimõtteliselt kõigest, aga eriti nii globaalsest kui ka kommunaalpoliitikat, niisiis vähemasti nelja nädala jooksul ei ava nad ühtegi ajalehte ega portaali. Ka meie astroloogidele valmistas neile niigi umbusklikele, aga praegu veel eriti kahtlustavatele tegelastele lektüüri soovitamise arvestatavalt peavalu, viimaks tuli abi aga noortelt. Vähemalt noortel võiks olla ju maailmale midagi olulist öelda! Nii võtabki kirjandus-huiline Skorpion suvel ette **Balti noorte kirjanike antoloogia „circa 7 celsius”** (SA Kultuurileht, 2025) (sest nähtavasti on Baltimaade keskmine õhutemperatuur just ca 7 kraadi... mis on päris vähe, aga Skorpionil kargele ja vahedale mõistusele sobib muidugi hästi) ning loeb sealt kohalike ja naabrite novelle, laaste ja luuletusi – ning noogutab seejuures kaasa, vahel mõistab ka resolutselt hukka, aga vähemalt loeb, mitte ei põrnitse tühjal ilmel kauguses! Tujutust olmest ja mornist olevikust eemalduda aitab ka **Pat Barkeri** romaan „**Trooja naised**” (Rahva Raamatukogu kirjastus, 2024, tlk **Eda Ahi**), viies pahurad Skorpionid rännakule, mille alguspunktiks on Trooja hobuse kõhuõõs (kus kreeka kangelased mõtlevad küll nii ootamatult olmelisi mõtteid, et see on lausa naljakas). Trooja võetakse ära juba nii leheküljel 22, ülejäänud raamatu vältel tegeldakse kojusõiduks tarviliku päriteule ootamisega – see on aeg, mida suurtel kreeka kangelastel aitab täita peasjalikult diskuteerimine ja intrigeerimine. Ja muidugi Trooja naised...

AMBUR

(23. november – 21. detsember)

Kuna Jupiteri juhivad Amburid ei karda teadupoolest mitte midagi, on neile puhkuselektüüriski järelda jäetud mõningane pähele. Ehkki **William Faulkneri „Põrnu häirija”** (Salv, 2024, tlk **Triinu Pakk**) võiks sisuliselt kaalutlustel kergesti kriminaalromaaniks liigitada, vihjab juba autori nimi, et selle lugemine ei kulge vähemasti kohe n-õ lepage reega, ei, Faulkneri radikaalselt modernistlik stiil nõuab alati esmalt omajagu harjumist, lausa mitu-mitukümmend lehekülge. Aga asi on ka seda väärt. Temaatiliselt on siin autorile eriomaselt muidugi sügava lõuna rassipinged ja ebaõiglus. Aga ka haruldane eneseuuhkus ja ootamatult veider tänuvõlg. Teose lõpust leiab tõlkija Triinu Paku sümpaatselt teravmeelse sulega kirja pandud esse Faulkneri elust, mis, ütleme otse, polnud ka mingi igavate killast. Kuna Ambur on aga lisaks muule ka kogu taevaaloatuse kõige seiklushimulisem asukas, siis just taevasse lennutavad Müürilehe tähetargad ta järgmiseks! Ju hul kui **Armin Kõomäe „Taevas**” (Varrak, 2024) on juba täht loetud (ja ju ta ikka on), tasub järgmiseks võtta ette kakskeelne **novellikogumik „Lendame! / Let's Fly!”** (Väike Öömuusika, 2025, koost. **Katrin Ruus** ja **Mart Kivastik**, tlk **Adam Cullen**), kus lennatakse nii otsekes kui ka ülekatantud tähenduses, kus esineb nii õhkutõuse kui ka allakukkumist ning kuul ka selgub või ei selgu, kas lõppeks on olulisem sihtpunkt või teekond (ehkki Ambur juba ammu kahtlustab, kumb on). Autoriteks valdavalt Tartu kirjamehed-naised **Harglast** ja **Heinsaarest Merca** ja **Margit Lõhmuseni**.

KALJUKITS

(22. detsember – 20. jaanuar)

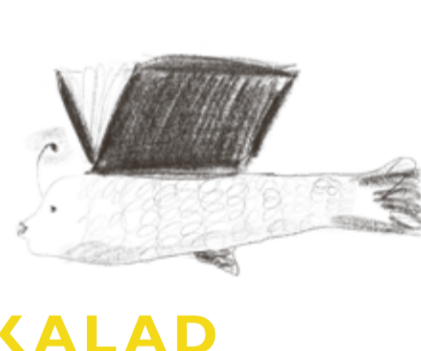
Kaljukits toetub kõigist tähekaardi asukatest teatavasti enim autoriteetide, ekspertide, žüriide jt informeeritud isikute või institutsioonide hinnangutele. Kuna **Kaur Riisama** romaaniivõistluse kinni pannud „Väsinul valguse teooria” annab end veel väheke oodata, tuleb esmalt ette võtta **Arne Merilai** kulka proosaühinnaga pärjatud „**Puiniimesed**” (EKSA, 2024). Õigupoolest on see (noh, muu hulgas) ju üks südamlük (ja tingimata ka suvine!) teos, mitte seejuures üleliia sarnane autori eelmise romaania „Türrann Oidipus” (Verb, 2009) – mis omakorda kindlasti meeldib mõnele teisele sodiaagile! Kaljukitse võib küll korraaks heidutada „Puiniimeste” pealkirja täpsustus „Muinasjutt”, aga olgu öeldud, et sellega ei tasu ülemäära pead vaevata. Veendunud maamärgi hindab Kaljukits pealegi niikuinii 1) kodu; 2) puid; 3) puid ja inimesi kodukohta ümbruses; 4) kodukohtast kirjandust. Seda kõike siit saab ja rohkemgi veel, kaunist keelt ja kõikivõimalikke poeetilisi-retoorilisi trikke veel pealekauba. Kuna **Carolina Pihelga** tänava välja antud naiskirjanduse auhinnaaga pärjatud „Lõikejooon” (Loomingu Raamatukogu, 1–2/2024) on Kaljukitsedel (ja kõigil teistel) üsna kindlalt läbi loetud, tasuks järgmiseks ette võtta Pihelga uusim teos, juunikuus ilmavalgust näinud luuleraamat „**Ikka veel**” (Lünk, 2025), mis käib „Lõikejoonega” sisult ühte sammu. Nagu on tõdenud kriitik **Vilja Kiisler** Päevalehes (17.06.2025): „Mõlemad jutustavad end vägivallastest suhtest vabaks murdnud naisel loo. Vihase naise loo.” lisades hiljem: „Mis on veel parem kui noor vihane naine? Jah, see on keskealine vihane naine.”

VEEVALAJA

(21. jaanuar – 19. veebruar)

Veevalajad, kes on teadagi tuntud oma täitmatu uudishimu poolest, võtavad juulis esmalt ette **Brigitta Davidjantsi** õhukeseks jutukogu „**Plahvatus nätsuputkas ja teisi jutte**” (Loomingu Raamatukogu, 10–11/2025). Sest lisaks meile kõigile kollektiivselt kas päris tuttavale või vähemasti võrdlemisi lähedasele ainesele (üleskasvamine vaestel, aga metsikudel 90ndatel, näiteks) on siin ka uut ja vägagi huvitavat. Davidjantsi novellide jutustaja teab nimelt mõndagi ka armeenia kultuurist ja kogukonnast Eestis neistsamadest 90ndatest peale ja see kõik on päris raju. Novellid on enamasti eri tasanditel ühtaegu tõsised ja naljakad, olgu teemaks siis kodulinna äraeksimine, laste kasvatamine, kehakaaluküsimused, abellumine, pühapäevakool(ikohustus), kriminaalsed sidemed vms, Davidjants oskab neist kõigist rääkida äärmiselt haaravalt ja toredasti. Aga siis ju muidugi ka **Johanna Roosi** debüütluulekogu „**Tsükkel**” (Kastani Tänav Kirjastus, 2025), kus vee asemel valatakse küll verd, aga on ka näiteks seda, mida Veevalajagi ei talu: „ärkan selle peale et maailm lõikab mind / nurgeliseks / koorib kumerused pehmuse / tahan põlved vastu rinda suruda / ent mu nukeline keha ei paindu / jäik nahk ei anna järele” (lk 14–15). Mitte ainult isiklikust tsüklist pole siin juttu ja mitte üksnes bioloogilised paratamatusest, vaid ikkagi ka ühiskonnast. „[T]ülgestus, rõvedus, valu on või võivad olla miski, millest saab kirjutada poeetiliselt ja kujundirohkelt, isegi ilusalt,” on autor ise Müürilehes (aprill 2025) öelnud ja seda siit lehekülgedelt näemegi.

KALAD

(20. veebruar – 20. märts)

Tundlikud, kuid ka muutliku meelega ja püsimatud Kalad ihkavad puhkusepäevadeks enda läheduses hoopis midagi väga püsivat ja kindlat, õnneks on kodumaisel kirjandusel ja Universumi eskimatul hoolet selle tarbeks ka õige ravim olemas, nimelt looduslaps **Berit Petolai** suve hakul ilmunud teine luulekogu „**Hele, teisklev ja nimetu**” (HUNT, 2025). Siin pole mingeid suuri raputusi ega draamatilisi tundeid, vaid lihtsalt lõputu mets ja otsatu suvi, puhas loodus ja tüüned aistingud. Ongi selline raamat, et istud „kummeli ja teelehtede keskel, / suvi on jõudnud harjale, / taevas huugab pilvesäbrus / ja õhus vilgab kuumahimaloost.” (lk 45) Nõnda sõuabki Kaladele selline haruldane suvi nagu kogu see raamatki, kus kõik on olemas, ainult vahel harva tuleb mõni päevake oodata vihma või tuult (või siis, noh... päikest). Ehkki ilmunud juba möödunud sügisel (mis on väärt raamatu eluea mõõtkavas muidugi kõõmes), on meieni jõudnud kuuldused, et kõigil Kaladel polegi veel loetud **Mudlumi „Roosihullu päevaaraamat”** (Strata, 2024). Tuleb rõhutada, et seal on päikese ja kuumaga sedavõrd priisatud, et kriitik **Kaisa Ling** tituleeris teose Müürilehes (juuni 2025) kogunisti „kliimakriisi tüvetekstiks”. Iseäranis võiks siin Kalu ärevaks teha kõik see kastekannudega jahmerdamine, sest lisaks päikesele, teavad eriti veemärgid, on looduses vaja ka vett... Igasuguse aiapidamine, ka see Mudlumina, on muidugi silmapaistvalt suvine tegevus, nõnda sobib ka see puhkuselektüüriks paremini kui peaaegu ükski teine raamat – kusjuures ka neile, kel rooside ega aiandusega otseselt mingit pistmist pole!

DRAAMA

EESTI
TEATRI
FESTIVAL

2.-7.
SEPTEMBER
TARTUS

2025

draama.ee / piletid piletilevis

FESTIVAL

PERSOON

MÜÜRILEHT JUULI-AUGUST 2025 : 9

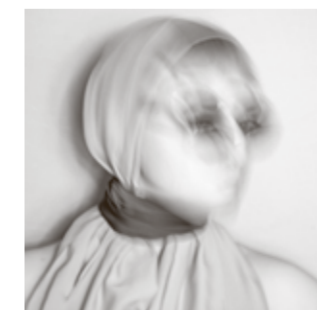
VÄGIVALD NAGU SÜNNITUNNISTUS

Kuidas näitavad kultuuritarbimise harjumused klassikuuluvust, kas võib juhtuda, et mõni kunstivorm on vägivaldsem kui teine, ja milline on kirjaniku roll ebavõrdses maailmas. Need on vaid mõned teemad, mis tulid jutuks prantsuse nüüdiskirjanduse staari ja sotsioloogi Édouard Louis'ga.

Intervjuu Édouard Louis'ga. Küsis Lisanna Lajal, pildistas Sille Riin Rand

Lisanna Lajal fännab häbitult.

Sille Riin Rand alias Sidekriipsuta on fotokunstnik, kelle nime kirjutatakse aegajalt valesti.

Foto: Laila Kosnik

Selleaastasel kirjandusfestivalil HeadRead külastas Eestit üks prantsuse nüüdiskirjanduse kõlavaimaid häälid ja, mis seal salata, ka esindusnägusid – Édouard Louis. Meedia kihas juba enne kirjaniku Eestisse jõudmist ning järjekord avalikule vestlusele Maria Eskoga ulatus Kirjanike Majast Niguliste kirikuni välja. Kõik soovijad saali ei pääsenud. Louis' poliitilised ja autobiograafilised tekstid klassi, vägivalda ja seksuaalsuse teemadel haaravad lugejaid üle maailma. Eesti keeles on ilmunud tema seni mastaapsem teos „Muutuda: meetod“ (Tõnu Önnepalu tõlkes) ning suisa pamfletlikuks nimetatud „Kes tappis mu isa“ (Heli Alliku tõlkes).

Foto: autoportree

Kohtume Pride'i kuu esimesel päeval, vahetult pärast Tallinna Pride'i paraadi ja sinu intervjuud festivalil HeadRead. Kas ja kuidas sina Pride'i tähistad? Mõned ütlevad, et Lääne-Euroopa Pride on kaotanud oma poliitilise teravuse – kas see peaks olema pigem protest kui paraad? Kas midagi peaks muutuma selles, kuidas me seda tähistame?

Jah, ajastus oli täiuslik. Ma arvan, et see kriitika on rumal, sest minu meelest on Pride'i eesmärk eelkõige rõõmu tuua. See on pidutsemine. Ja just selles kontekstis on pidutsemine poliitilisem kui karjumine.

Geid, kväärid, transinimesed – neid õpetatakse olema õnnelik selle üle, kes nad on, häbenema iseennast, oma iha, keha, unistusi. Nii tundsin mina kogu lapsepõlve. Kui nägin esimest korda LGBT+ Pride'i Pariisis, oli see nii liigutav, sest inimesed olid õnnelikud ja ma ei teadnud varem, et mul on õigus oma iha üle õnnelik olla, seda tähistada; olla see, kes ma olen.

Teine probleem selle kriitikaga – mida oli hiljuti ka Prantsusmaal väga palju – on, et see paigutab seksuaalsuse poliitilises hierarhias kõige madalamale astmele. Prantsusmaal oli paraadvastase kriitika kesk-

mes, et see peaks olema poliitilisem, mis tähendab kriitikat kapitalismi, neoliberalismi, rassismi ja kolonialismi suunal. Ja siis tundubki, nagu Pride'i paraadil peaks rääkima kõigest, aga iha ja seksuaalsus jäävad viimaseks. Minu jaoks on see probleem, et me asetame seksuaalsuse poliitilises hierarhias kõige alla.

Näiteks olen Prantsusmaal osa Adama liikumisest, mis on suunatud politsei vägivalda ja riikliku rassismi vastu. Adama oli ühe noore mustanahalise mehe nimi, kelle politsei mõned aastad tagasi tappis, lihtsalt põhjusel, et ta oli mustanahaline ja kõndis tänaval. Kui

< eelneb

lähed rassismivastasele marsile, seisad paraadi eesotsas ja karjud „homod vabaks“, siis see tekitab jama-sid. Kutsun sind rassistik, sest see on marss rassismi vastu. See ei ole mars, kus rääkida seksuaalsusest.

Kui Pride'i paraadil seisab keegi eesotsas ja karjub „perse kapitalism“, siis kõik arvavad, et see on lahe. Minu jaoks on see tõsine probleem. Ma arvan, et Pride peab jääma tähistamise, tantsu ja rõõmu paigaks. Kui tahame võidelda rassismi, kapitalismi ja neoliberalismi vastu, siis selleks on meil teised liikumised ja kohad. On väga oluline, et igal liikumisel oleks oma keel ja me ei kustutaks neid ega looks hierarhiat eri keelte vahel.

Sa kirjutad autobiograafilist proosat, nii et need, kes on su loomingu lugenud, tunnevad sind üsna hästi. Kui inimesed sind tutvustavad, kas on midagi, millest nad on valesti aru saanud? Või kas sooviksid muuta midagi selles, kuidas inimesed sind tajuvad?

Väga keeruline küsimus. Ma ei tea. See on naljakas, sest mul on tunne, et publik saab minust aru, aga ajakirjanikud mitte. Kui ma reisin ja kohtun inimestega, siis neil on mu raamatutele väga erinevad vaatenurgad. Ma ei tunne, et mind paigutatakse mingisse kindlasse kasti, millega ma end ei seostaks, sest vahel lähen ühte kohta ja inimesed räägivad palju homoseksuaalsusest mu raamatutes, siis lähen teise kohta ja inimesed räägivad klassist, ja kolmandas kohas räägitakse minu poliitilisusest ja vasakpoolsusele pühendumisest. Lugejad on palju targemad kui meedias tehtud kommentaarid, mis võivad olla kitsarinnalised. Eriti suurtes meediaväljaannetes, nagu Le Monde ja The New York Times.

Mis seal toimub? Mida ajakirjanikud teevad?

Nad on enamasti rumalad, kipuvad kõike lihtsustama. Mind on viimastel aastatel peavoolumeedias palju

artiklikogumiku Pierre Bourdieu'st. Mis sind tema tööde juures esialgu paelus?

Kõik. Ma olin 20-aastane, kui Pierre Bourdieu'd lugesin, ja see oli šokeeriv. Sain äkitselt kõigest aru – oma lapsepõlvest, oma minevikust, tööliklassist, kus üles kasvasin. See õpetas mind mitte inimeste üle kohut mõistma. Sotsioloogia – ja eriti Bourdieu – näitas mulle, et reaalsust ei tohi hukka mõista.

Kui olin laps, siis vihkasin oma vanemaid. Ma vihkasin oma isa. Ma vihkasin oma ema. Ma vihkasin oma venda. Nad olid mu vastu nii vägivaldsed, kutsusid mind pedeks, ütlesid, et ma pole normaalne, et olen koletis, et peaksin olema teistsugune. Nad olid jõhkrad, etendasid pidevalt maskuliinsust, öeldes väga rassistlikke asju.

Kogu mu pere häletas paremäärmuslaste poolt ja ütles, et araablased ja geid tuleks saata koonoduslaagrisse. Mu isa kordas seda pidevalt. Siis kolisin linna ja olin esimene oma peres, kes läks edasi õppima, ja mu viha mu pere vastu oli nii suur, nii suur. Hakkasin Bourdieu'd ja teisi sotsiolooge lugema ja mõistsin, et kõik see, mis nad olid, kogu see vägivald oli nende elu tagajärg; selle vägivalga tagajärg, mida nemad olid pidanud taluma, selle tõrjuse tagajärg, mida nad kogesid.

Kõik mu pereliikmed katkestasid kooli 13- või 14-aastaselt, läksid tehase tööle, ei õppinud edasi, ei käinud teatris, ei reisinud, ei ületanud kunagi riigipiiri. Mu isa on nüüd viiekümnendates ja ta pole kunagi näinud ühtegi teist riiki peale Prantsusmaa. Ta pole ialgi lennukiga sõitnud ega kuulnud ühtegi teist keelt ega lugenud ühtegi raamatut. Kuidas sa saad maailma mõista, kui sinult on kõik see ära võetud? Loomulikult ahenab see mõlemist ja sulgeb vaated. See teeb mõlemise väikseks.

Nii et jah, Pierre Bourdieu oli nagu plahvatus mu elus, äkitselt sain sellest kõigest aru. Ta pani mind mõistma ja õpetas mulle, kuidas kirjutada. Ma taipasin, et kui tahan kirjutada ja saada aru maailmast enda ümber, peab mu kirjutamine olema vastupidine kohtumõistmisele. Kohus on koht, kus mõistad kohut, karistad, paned süüks, aga kirjutamine peaks olema koht, kus lahustad süü, kus mõistad, kuidas inimesed on selliseks saanud, nagu nad on. Ma mäletan, kuidas värisesin Bourdieu'd lugedes, nutsin. See oli nii võimas.

Mis on Pierre Bourdieu' peamised ideed või teemad, mida kõik peaksid teadma?

See on keeruline, sest see on väga sügav teooria. Üks asi – mida ma eile ka Tallinnas vestlusel mainisin – on see, mida Bourdieu ütleb meheliikuse kohta. Kohas, kus mina üles kasvasin, oli kõige keskmes meheliiklus. Meheliiklus oli mu lapsepõlve kiinnisidee. Tead küll, sa pead olema tõeline mees, karm vend, pead alati tugev olema. Iga päev, see on nagu palve. Inimesed palvetasid pidevalt meheliikuse poole ja mäletan, kuidas lugesin Bourdieu'd ja ta ütles, et tööliklassis on vahel väga tugev meheliikuse kultuur just seepärast, et neilt võetakse kõik ära. Neilt võetakse ära ligipääs rahale, kultuurile, reisimisele, võimaluse – kõigele. Ainus, mis alles jääb, on keha ja seda

kõigest mõneks aastaks, enne kui ühiskond ka selle hävitab. Seetõttu pole üllatav, et inimesed ehitavad ideoloogia keha ümber – tugevuse ümber – ja lõpuks meheliikuse ümber, sest see on kõik, mis neil on. Ja kui sul on midagi, siis pead uskuma, et see on tähtis. Kui teed ajakirjandust, pead uskuma, et ajakirjandus on oluline demokraatia, ideede, mõtlemise jaoks. Kui sa sellesse ei usu, siis sa ei tee seda. Kui mina kirjutatan, pean uskuma, et see on tähtis. Muidu poleks mul energiat seda teha.

Järelikult, kui mu isal või vennal on ainult keha, siis nad peavad uskuma, et keha on kõige tähtsam asi. Ja nii seob Bourdieu omavahel sotsiaalsed struktuurid, sotsiaalsed klassid ja meheliikuse – see on väga olu-

line. Loomulikult eksisteerivad meheliikuse küsimused ka valitsevas klassis, aga see on teine kontekst, kus peab asju teisiti seletama. Seal tuleb meheliikluse võimust, teis(t)e üle domineerimisest.

Veel üks Bourdieu' idee on see, et iga klassi kohta peab olema omaenda teoreetiline raamistik ja kirjelduskeel. Tema kõige tähtsam raamat on „La Distinction“ – „Erinevus“ –, mis uuendas pärast **Karl Marxi** täielikult klassianalüüsi. See on jagatud kolmeks osaks: üks osa on tööliklassist, üks keskklassist ja üks kõrgklassist. Igal klassil on oma mõisted ja teooriad, mille kaudu neid mõista. Nii et kui räägin praegu meheliikusest, siis pean silmas tööliklassi. Kui räägime valitsevast klassist, vajame teistsugust analüüsi. Ja kõige olulisem mõte on see, et Bourdieu aitab mõista kultuuri kui võimu ja domineerimise vormi. Klassikalises ehk marksistlikus klassianalüüsis määras klassi see, kui palju raha sul on ja milline on sinu koht tootmis-suhetes. Pierre Bourdieu tõi sisse kultuurilise kapitali. Ta ütles, et klassikuuluvus ei seisne ainult rahas, vaid ka selles, mis raamatuid sa loed, kui tihti käid ooperis, kontserdil, mis sporti harrastad, kas mängid golfi või jalgpalli, viiulit või klaverit, kas sööd juustburgerit või kala, jood šampanjat või õlut.

Kõik see – iga pisimgi detail meie elus – on seotud domineerimise süsteemiga. On „legitiimsem“ mängida klaverit kui tänaval jalgpalli. On peenem minna ooperisse kui MMA-d vaatama. Kui oled eksamil, on mõistlikum tsiteerida **Mozartit** kui **Lady Gagat**. Veel parem, kui tsiteerid **Straussi**, kes on veel noobilim kui Mozart.

See on eriti oluline siis, kui räägime kultuurist, sest mida teeb Bourdieu? Ta purustab selle idee, mida kodanlus armastab korraata – et kultuur on miski, mis ühendab inimesi, loob sildu, avab meeli. Ta näeb kultuuri hoopis võimu ja domineerimise tööriistana. See lõhub kodanluse naiivsuse, nende uskumuse, et kultuur avab ukse maailma.

Kuidas see sind kirjanikuna tundma paneb, et oled ise osa kõrgkultuurist?

See teebki selle keeruliseks, sest ma tean, et kui kirjutan raamatu, tegutsen domineeriva klassi väljal. Mida ma teha saan, et seda vägivalda võimalikult palju tühistada? Vägivalda, mis kultuuriga paratamatult kaasas käib. Kuna see pole kõigile kättesaadav, loob see hierarhia. Kui näen oma ema, on tal minu ees häbi, sest ta teab, et olen lugenud raamatuid, mida tema pole. Ma räägin teistmoodi, sest olen lugenud **Toni Morrisoni** või **Marcel Prousti**, aga tema mitte. Ja ta tajub seda igal hetkel.

Kui olen temaga koos, siis näen, kuidas ta püüab rääkida paremini, teisiti. Ta proovib oma tööliklassi väljenduslaadi varjata. Nii et see, et olen kõrgemal kultuurilisel positsioonil, muudab mind vägivalga kandjaks, isegi kui püüan seda temaga suheldes vähendada. Aga see vägivald on objektiivne. See pole isiklik valik. Ja tead, vaata mind – ma ei kanna triiksärki ega lipsu, ma kannan tossusid. Ma ei mängi mingit rolli. Aga ikkagi mu ema tunneb seda vägivalda, mis kultuuriga kaasneb.

Me ei peaks püüdma muuta kultuuri lihtsaks, et see oleks kättesaadavam, sest kui teed lihtsaid asju, siis need ei muuda maailma. Võta näiteks kõik need supermarketite bestsellerid ja armastuslood – need võivad jõuda suure publikuni, aga ei muuda maailmas midagi.

Kas arvad, et raamat, mida sa kirjutad, peaks olema kõigile kättesaadav? On sul mingi kindel publik, kellele sa kirjutad?

Tead, sellele on kaks vastust. Esiteks, mulle meeldib kirjutada valitsevale klassile, et neid häirida. Ma sunnin neid vaatama vaesust, vägivalda, allasurumist – ma näitan neile asju, mida nad ei taha näha. Nii et minu jaoks pole probleem, kui sihin neid, kes raamatuid loevad ehk valitsevat klassi.

Aga teisalt, näiteks **Jean-Paul Sartre** andis ükskord intervjuu teatri teemal. Ajakirjanik küsis temalt: „Jean-Paul Sartre, miks te arvate, et teater on kodanlik? Miks just kodanlane käib teatris?“ Olgu see Prantsusmaal või Tallinnas, kui lähed Eesti rahvuskooperise, vaatama näiteks „Macbethi“, siis kes istub saalis? Kas see naine, kes koristab bussijaamas tualette? Ei.

Sartre annab sellele väga ilusa vastuse. Ta ütleb: „Teater ei ole kodanlik – teater *muutus* kodanlikuks.“ Nii et kui tahad teatrit mõista, ei pea rääkima selle olemusest, vaid ühe varguse loost – sellest, kuidas teater varastati. Sest kui vaadata antiiktragöödiad – **Sophoklest**, **Euripidest**, **Aischylost** – või **Shakespeare'i** tragöödiad, siis need olid rahvalikud etendused. Väga erinevad inimesed väga erinevast keskkonnast tulid neid vaatama. Ja need polnud kerged teosed.

Sophokles on väga keeruline. Shakespeare on väga keeruline. Sartre ütleb, et kui tahad teatrit mõista, pead aru saama, kuidas kodanlus selle tasapisi üle võttis ning muutis selle eristumise ja domineerimise

Me ei peaks püüdma muuta kultuuri lihtsaks, et see oleks kättesaadavam, sest kui teed lihtsaid asju, siis need ei muuda maailma.

tööriistaks. Ja kui lähed nüüd mõnele peenele õhtusöögile Tallinnas või Pariisis, siis mida keerulisemat teatrit oled näinud, seda rohkem on sul seal võimu. „Oo, kas nägid seda etendust?“ küsitakse seal.

Mida kättesaamatum ja haruldasem, seda šikim see on. See, mida Sartre ütleb, on väga huvitav, sest see

et see raamat on väga hea, sest seal puudub paatos. See on lause, mis tuli ikka ja jälle esile. Ja ma mõtlesin: aga mis siis paatosel viga on? Kui lugeda Sophoklest, siis see on paatost täis!

Mu vend suri 38-aastaselt. Ta tarbis alkoholi ja oli väga õnnetu. Ta oli lõksus Põhja-Prantsusmaa väikelinnas ja tundis, et kõik tema unistused ja lootused on purunenud. Ja ta jõi ja jõi ja jõi. Kolm aastat tagasi kukkus ta põrandale ja suri. Ta oli 38. Kui ma ei kirjuta lugu, mis ajab nutma, siis valetan tema elu kohta. Teeksin selle vastuvõetavamaks, kergemaks. Nii et mõtlesin, et okei, pean kirjutama raamatuid, mis on täis kirge ja pisaraid nagu tragöödiates. Ja võib-olla jõuame seda tehes teistsuguse publikuni. Loomulikult pole see mingi maagia, aga peame proovima just niimoodi kirjanduse reegleid muuta.

Sinu teoseid on seatud ka teatrilavale ning mängisid peaosas Thomas Ostermeieri lavastuses „Kes tappis mu isa“, mille esietendus toimus 2020. aastal Berliinis Schaubühnes. See pole just tavaline, et kirjanik ise lavale astub. Mis selle otsuseni viis?

Nõustusin sellega kahel põhjusel. Esiteks, selle ettepaneku tegi mulle Thomas Ostermeier, saksa lavas-

väiksest peale. Muidugi on alati erandeid, aga suuresti on see klassiõpetus.

Tööliklassis on see hoopis vastupidi. Väärtus on olla aktiivne ja lärmakas – eriti poisil puhul. Meheliiklus tähendab seda, et oled lärmakas, rahmeldad, teed sporti ja oled füüsiliselt aktiivne. Kui oled pois, kes istub vaikselt ja rahulikult, arvatakse, et oled haige. Haige või gei – ja minu puhul oli neil ka õigus. Nii et toona oli raamatute lugemine võimatu.

Bourdieu on kirjeldanud palju seda, kuidas raamatud on omavahel seotud. Mida rohkem loed, seda rohkem suudad lugeda, seda rohkem haarab see endasse. Loed **Marguerite Duras'd**, siis **Svetlana Aleksijevitši** ja näed, kui erinevalt nad kirjutavad. Siis loed **Émile Zolad** ja **Victor Hugod** – nemad kirjutavad hoopis teistmoodi, aga tajud kirjandusajaloos mingit sidet, viiteid, inspiratsiooni. Kui sa pole aga kunagi lugenud, on see kõik abstraktno – lihtsalt hunnik lauseid.

Mul oli väga pikka aega võimatu raamatuid lugeda. See tundus igav. Mu isa ütles ka alati, et raamatud on igavad. Ja see oli ka gei asi, naiselik tegevus. Võib-olla tööliklassi naised mõnikord lugesid armastusromaan, aga mehed ei lugenud kunagi. Raamatud olid minu maailmas väga kättesaamatud, aga kooliga käisime vahel teatris ja seal suutsin ühe tunni istuda ja vaadata, sest laval liikus midagi ja see oli ligipäsetavam.

Nii et kui Thomas mulle pakkumise tegi, mõtlesin, et võib-olla ma jõuan sel moel publikuni, kelleni ma oma raamatuga ei jõua. Vahel tulevad etendust vaatama gümnaasiumiõpilaste grupid ja näen publikumis klassikuuluvust. Need lapsed ei ole need, kes loevad raamatuid, aga nad suudavad vaadata mu etendust ja kuulata, mida ma laval ütlen.

Mõnikord on teater sotsiaalselt vähem vägivaldne kui kirjandus. Just seepärast tahtsin seda valdkonda ka uurida – sest mul on tunne, et suudan nii poliitiliselt rohkem mõjutada kui raamatuga. See vastab ka su eelmisele küsimusele, et kellele raamatud ja üldse-malt kultuur kättesaadavad on. Kirjanik ei peaks ainult raamatuid kirjutama, vaid võiks püüda oma häält ka teistesse ruumidesse viia. Minu jaoks tähendab kirjanik olemine kirjutamist, laval olemist, intervjuude andmist, meeleavaldustel osalemist, poliitiliste esseele kirjutamist ajalehtedesse – see tähendab katsetamist võimalikult paljude väljendusviisidega, et jõuda eri auditooriumiteni. Kui kirjutan ajalehte poliitilise essee, jõuan teistsuguse publikuni kui romaania. Kui olen laval, jõuan jälle teistsuguse publikuni. Tuleb väljuda sellest väikesest kirjanduslikust maailmast.

Ma vihkan seda kuvandit, mille järgi kirjanik elab kuskil maakohas ja kirjutab lihtsalt oma raamatuid, katkestades igasuguse kontakti maailmaga. Muidugi ta arvab, et see on väga šikk. Kõige šikim kirjanik on see, kes elab nagu metsik inimene – ei räägi kellegagi, ei anna intervjuusid, sest meediategelane olemine on justkui midagi madalat. Prantsusmaal on see isegi solvang, kui öeldakse, et keegi on meediategelane.

Aga mida see tähendab? See tähendab, et meediasse rääkima minnes võtad keskklassilt nende privileegi ära, sest keskklass armastab olla ainus, kes midagi teab. Kui kirjanik ei ilmu kunagi meediasse, siis kuidas sa saad temast midagi teada? Pead olema selles ringis, kus temast räägitakse. Aga kui astud kirjanikuna meediasse, saavad võib-olla ka tööliklassi inimesed sinu nimest teada. Täpselt see juhtubki.

Aeg lendab ja me pole veel jõudnud rääkida sinu raamatutest, mis on eesti keeles ilmunud. Miski, mis neid seob, on vägivald. Kas tunned sellega seost ja kuidas defineerid vägivalda enda jaoks?

Jah. Ma arvan, et peaaegu kõigi jaoks on vägivald nagu sünnitunnistus. Kui sünnid, visatakse sind maailma, mida sa pole valinud – ja sa sünnid geina, naisena, mustanahalisena, vaesena, juudina, araablasena, palestinaisena. See on maailm, mis on täis vägivalda. Isegi enne, kui oskad rääkida, ümbritseb see vägivald sind ja määrab ära su koha. Naisena pead olema selline ja tegema seda, gei või lesbina kannatad oma isa tagajärgede tõttu. Nii et enamiku inimeste elulugu on lugu sellest, kuidas sünnitakse vägivalda ja püütakse sellega toime tulla, selle vastu võidelda. Isegi heteroseksuaalse rikka valge mehena, sest ka siis võib su peres vägivalda olla, näiteks isalt pärit maskuliinsus-

jätkub >

< eelneb

nõude kujul. Kõigil on oma vägivald. Nii et see pole nii lihtne. Kõik on sellega seotud.

Minu jaoks sisaldab vägivald ühiskonna tõe ja see peab olema iga maailma analüüsi lähtepunkt. Kui raamat ei tegele vägivaldaga, on see naiivne, sest vägivald on kõikjal. See on maailma vundament. Ja minu jaoks on probleem selles, kui vähe me seda näeme. Kui vaatame kirjandust, siis tunnen, et kirjanduse ja maailma vahel on täielik katkestus, sest maailm on sügavalt vägivaldast läbiimbnud, aga kirjanduses on see nii alaesindatud. Kui palju raamatuid räägib tegelikult vägivaldast?

„Muutuda: meetod“ kirjeldab sinu kogemust seksitööga, mis toimus väga ebavõrdsetel tingimustel. Võrdluseks kõrvutaksin seda Virginie Despentesi hiljuti eesti keelde tõlgitud „King Kongi teooriaga“, mis kujutab seksitööd võimestavana. Mida sa arvad seksitööst kui nähtusest? Kas see on eetilisel võimalik ja mis tingimustel?

Tulin töölisklassi perekonnast, kes ei andnud mulle raha õppimiseks ja elamiseks, nii et pidin tudengina ise raha teenima. Olin ettekandja, töötasin raamatupoes, tegin seksitööd. Mul oli 500 ametit ja seksitöö oli parem kui teised. Kui olin ettekandja, sain ühe tunni eest kümme eurot, kui tegin seksitööd, maksti vahel tunni eest 400 eurot. Oleksin eelistanud seda mitte teha, aga see ei olnud halvem kui muu töö. Usun, et inimestel peaks olema vabadus seksitööd teha, kui nad seda tahavad, aga probleem tekib siis, kui nad ei tee seda vabatahtlikult.

Paljud on seksitöö vastu, sest nad ütlevad, et inimesed on sunnitud seda tegema, neid kasutatakse ära. Ameerikas oli põllumajanduses veel 19. sajandil väga oluline osa mustanahalistel orjadel. Inimesed ei võidelnud põllumajanduse, vaid orjuse vastu. See tähendab, et kui seksitöö on tänapäeval orjus, siis tuleb

lugupidavad, sest häbenevad oma keha ja vabandasid selle pärast, kuna tundsid vanusevahet.

Virginie Despentes on kirjutanud „King Kongi teoorias“ täpselt sama. Ta ütleb, et suurema osa elust olid mehed tema vastu kohutavad – nagu mehed sageli naiste vastu on. Aga mõnikord pakkus just seksitöö neid ainsaid hetki, kus mehed olid natukenegi lugupidavamad. Muidugi ei tohiks luua seksitööst mingit ilustatud pilti. Ilmselt oleks parem, kui seda ei peaks tegema, aga ausalt öeldes oleks parem elada maailmas, kus ei peaks üldse tööd tegema. (Naerab)

Mida sa praegu loed ja kas sul on mõni lugemis-soovitus?

Loen praegu prantsuse kirjaniku Pierre Michoni, kes on kirjutanud väga ilusa raamatu ihast ja Homeroose „Iliasest“.

Soovitsin inimestel lugeda ka Jamaica Kincaidi. Ta on kirjanik Kariibi mere saarelt Antigualt. Kincaid

on kirjutanud kolm autobiograafilist raamatut: „The Autobiography of My Mother“, „My Brother“ ja „Mr. Potter“, mis räägib tema isast. Need on minu hiljuti loetud raamatutest kolm kauneimat. Tema tekstid on uskumatud – väga ilusad, jõulised, traagilised – ja ta väärib palju laiemat lugejaskonda.

Samuti soovitan lugeda Kanada kirjaniku Anne Carsonit, keda olen tõlkinud inglise keelest prantsuse keelde. Ta kirjutas raamatu „Autobiography of Red“. See on lugu koletisest, sest Vana-Kreeka kangelase Heraklese üks kaheteistkümnest ülesandest oli tappa koletis. Anne Carson mõtestas selle loo ümber, nii et Heraklesel ja koletisel oli teismeeas armulugu. See on kvääriteemaline raamat kahe poisi vahelisest armastusest. See on üks kauneimaid kahekümne esimese sajandi raamatuid. Need on minu kolm soovitus.

Loen praegu prantsuse kirjaniku Pierre Michoni, kes on kirjutanud väga ilusa raamatu ihast ja Homeroose „Iliasest“.

Soovitsin inimestel lugeda ka Jamaica Kincaidi. Ta on kirjanik Kariibi mere saarelt Antigualt. Kincaid

Kirjanduse ja maailma vahel on täielik katkestus, sest maailm on sügavalt vägivaldast läbiimbnud, aga kirjanduses on see nii alaesindatud.

võidelda orjuse, mitte seksitöö vastu. Oleks olnud absurdne 19. sajandil põllumajanduse vastu võidelda.

Võitlus seksitöö vastu on sageli moraalne. Nagu seksitöötajad ütlevad, on seksitöö töö ja iga töö pu-

Paavli Kultuurivabrik

Valik suve klubiõid, kontserte ja kokkusaamisi

- 11.07 Paavli.CLUB: Badsista BR
- 12.07 Blanc Kunstinaitus + VABADUs*
- 12.07 Paavli.CLUB: Miguel Angeles US
- 19.07 Dirty Rotten Imbeciles US
- 20.07 Suur Kopli Täika
- 26.07 Ost.Euro
- 27.07 Sufra Festival
- 01.08 Beats From The Vault
- 02.08 All-Star Showdown: puhas kräu 2Y & Net Cafe 5Y
- 06.08 Gibby Haynes US
- 09.08 Eesti Meistrivõistlused Hot-Dogide Söömises
- 09.08 TRÄK
- 16.08 Scumdance: Sansibar, Joni DJ, LLL + Surprise Guests
- 23.08 Paavli.CLUB: Otis BE, Marius DE

kogukonnaaed

ööklubi

baar

söögiikoht

kontserdipaik

kultuurivabrik.ee

@kultuurivabrik

Paavli 7

Neljapäev 19:00–01:00

Reede 19:00–05:00

Laupäev 16:00–05:00

HEA MEES, KES LUBABKI EHK PALJULUBAV TUUMAENERGIA

Aastal 1962 kirjutas Eesti Teaduste Akadeemia looduskaitse komisjoni esimees Eerik Kumari, et juba mõne aasta pärast on enamik elektrijaamu läinud üle ammandamatule ja odavale tuumaenergiale. Ka praegu lubavad tuumaenergia visionäärid lõputut, odavat ja keskkonnasõbralikku elektrit.

Kati Lindström

Müürilehe ja keskkonnaajaloo keskuse KAJAK koostöös sündinud rubriik toob kokku kaks sageli eraldi eksisteerivat teemat: ajaloo ja keskkonna. Igas loos meenutavad keskkonnanahutaarid mõnda minevikuseika, millel on tulevikuks palju õelda.

Prototüüpide pinnalt tehtud odava, turvalise ja keskkonnasõbraliku tuumaenergia lubadused on sama vanad kui energialiik ise.

1962. aastal oli tuumaenergia Nõukogude Liidus endiselt vaid lubadus: töötas ainult üks väike reaktori prototüüp võimsusega viis megavatti (MW). Võrdluseks: tänapäevaste suuremate reaktorite võimsus on üle 1000 MW. Ometi avaldas Kumari lootust, et tuumaenergia areng võimaldab peagi rohkem jõgesid energiatootmise teenistusest vabastada ja looduskaitsele pühendada. Alates 1980ndatest viindunud tuumaenergia nüüdse taassünni keskmes on samuti vaid prototüübina eksisteerivad väikesed moodulreaktorid, mis peaksid võluvälend lahendamise inimkonna probleemid liigse süsinikuheitega. Prototüüpide pinnalt tehtud odava, turvalise ja keskkonnasõbraliku tuumaenergia lubadused on sama vanad kui energialiik ise.

LÕPMATU, ODAV JA TURVALINE ENERGIA

Kui Ameerika Ühendriikide aatomienergia komisjoni esimees **Lewis Strauss** 1954. aastal New Yorgis kõnet pidas, lubas ta, et ülisuuri investeeringuid nõudnud tuumaprogramm toob peagi „elektrienergia, mis on liiga odav, et seda mõõta“. Strauss uskus kindlalt tehnika võidukäiku ja inimese võimesse tehnoloogiat kontrollida, kuid töötavat tuumareaktorit tal tsiviilsektoris veel ette näidata ei olnud – USA esimeseks tsiviilreaktoriks peetav Shippingporti tuumajaam alustas tööd alles 1957. aastal. Kasuminumbrid olid pelk visioon, mis vajas veel rohkelt riigi rahastust.

Energiafirmad olid esiti komisjoni propaganda suhtes skeptilised, kuna nende arvutused näitasid tunduvalt väiksemat kasumiipotentsiaali ja puudusid pikaajalised mõõtmistulemused, mis tõestanuks tuumaenergia tulusust ja turvalisust. Mingeid erilisi turvakatseid enne tuumaalveelaevadel kasutatud reaktorite suurema võimsusega väljaheitamist vajalikuks ei peetud. Kuna tuumareaktori tööpõhimõte sarnaneb vägagi teiste soojuselektrijaamade omaga, kus generaatori turbiine aetakse ringi tekkiva veeauruga, tundus, et kõik riskid olid juba teada. Ajaloo suurimaid tuumaõnnetusi põhjustanud jahutusvee kaotust peeti võimatuks.

Kuna tuumaenergiaprogrammid kasvasid välja isolatsioonis arendatud tuumarelvaprogrammidest, oli varases etapis arendamisel mitmeid reaktoridisaine. Oluliselt argumentid olisid sõltumatus: võimalus ise kütusejääkidest tuumapommi toota ja kasutada enda riigi piirides või kolooniate kaudu kättesaadavat tuumakütust. Tuumaeenergia tormilise arengufaasi lõpuks said aga domineerivaks Ameerikast pärit survevee- ja keevaveereaktorid, kus nii soojuskandja kui ka tuumakütuse lõhustusreaktsiooni aeglustina kasutatakse talalist vett, ning turvalisuse ja kasumlikkuse tagamiseks sai läänemaailma infrastruktuuri ühtepõimitus.

SÜSTEEMI PIIRID

Märgiliseks sündmuseks selles loos oli, kui Prantsusmaal loobus 1969. aastal oma riiklikust reaktoriprogrammist, mille puhul kasutati Aafrikas asunud kolooniatest pärit rikastamata uraani reaktorites, kus tuumareaktsiooni aeglustiks oli grafiit ja soojuskandjaks hoopiski gaas – süsinikdioksiid (CO₂). Praegu on

Prantsusmaa üks maailma suurimaid tuumariike ja võiks arvata, et nii ulatusliku programmi jaoks valiti lihtsalt parim disain. Tegelikult ei olnud aga selleks ajaks kumbki reaktoritüüp piisavalt kaua töös olnud, et reaktorite tasuvuse ja turvalisuse pinnalt otsuseid teha.

Ajaloolane **Gabrielle Hecht** on analüüsinud mõlema reaktoriprogrammi pooldajate arvutusi. Gaas-grafiitreaktorite arendajad arvestasid prognoositava elektrit hinna sisse kulutused tuumakütuse hankimisele ja transpordile, sadamate infrastruktuurile, teaduskütuse ladustamisele ja käitlemisele – sisuliselt kõik tuumaenergia seotud siseriiklikud kulutused. Ameerika reaktorite pooldajad lähtusid aga Westinghouse'i ja General Electricu prototüüpide põhjal tehtud üloptimistlikest arvutustest, mis piirdusid ainult reaktori ehitusega, kuid ei arvestanud ülejäänud energiasüsteemiga. Enneolematu võtmekäite-lahendus tundus ahvatlev ja töötas piiramatu odavalt elektrit.

Hilisemad arengud näitasid, et sensatsioonilised madalad hinnad osutusid illusiooniks – arendajad kandsid suurt majanduslikku kahju. Prantsusmaa juhtum paljastab aga siiani püsima jäänud tendentsi: tasuvusprognosid tehakse peamiselt reaktori ehituse ja käitluse pinnalt, samas kui ülejäänud energiasüsteemi osad – teadus- ja arendustöö, uraani kaevandamine, rikastamine ja transport, kasutatud kütuse ümbertöötlemine ning turvaline ladustamine aastatuhandete vältel – jäävad arvutustest välja. Võimalikud keskkonnakahjud igas energiasüsteemis lüüsis ja nende likvideerimise kulud ei ole kunagi arvutuste osa, vaid jäävad põlvest põlve maksumaksja kanda. Iseloomulik on ka see, et otsustajate laual olnud arvutused näitasid selgelt, et alternatiivsed energiakandjad oleksid tunduvalt soodsamad kui tuumaenergia, kuid arvesse seda ei võetud.

KLIIMALUBADUSED

Veel 1974. aastal kirjutas akadeemik **Ilmar Öpik**, et aatomienergia on ainus energialiik, mis on sisuliselt reostusevaba, kuivõrd tekkivad vähesed radioaktiivsed jäätmad saab odavalt ja ohutult maha matta. Ainaks suureks saateks jäänuks tema sõnul suhteliselt madala temperatuuriga heitsoojus, mille saab probleemideta atmosfääri heita.

Ometi põhjustab just heitsoojusega tuumaenergia kasutamine suurimaid keskkonnamõjusid. Nimelt vajavad tänapäeval eksisteerivad tuumajaamad tohutu koguses katkematult voolavat jahutusvett. Üks 1000 MW reaktor Rootsi Forsmarki jaamas vajab

keskmiselt 50 m³ vett sekundis, mis vastab ligikaudu Pärnu jõe aasta keskmisele läbivoolule. Kui jahutusvett ei ole, on tulemuseks plahvatus. Seega paiknevad tuumajaamad reeglina suurte veekogude ääres. Probleem on selles, et tuumaelektrijaamad ei ole kuigi efektiivsed ja kasutusse läheb vaid umbkaudu kolmandik toodetavast energiast. Ülejäänud suunatakse heitsoojusena tagasi veekokku, põhjustades sellega eutrofeerumist ja vee elukeskkonna muutumist.

Kui 1960ndate lõpul planeeriti Võrtsjärve tuumajaama, sai otsustavaks vastuargumendist just heitsoo-

Tõeline Inglismaale rajatava Hinkley Point C tuumajaama jahutusveetorus. Tuumajaama ehitus kuulutati välja 2010. aastal, kuid kasutusele loodetakse see võtta alles aastal 2031. Tuumajaama maksumus on seejuures tõusnud 18 miljardilt naelalt 48 miljardile naelale. Foto: EDF Energy

juse ökoloogiline mõju. Planeeriti nelja 1000 MW võimsusega RBMK tüüpi reaktorit, ent arvutused näitasid, et juba ühe 1000 MW jaama puhul tõusnuks järvevee temperatuur soojusheite tõttu üle lubatud viie kraadi. Eesti spetsialistid, sealhulgas Ilmar Öpik, näitasid väidetavalt, et see põhjustanuks eutrofeerumist ja vananevas Võrtsjärves suuri probleeme.

Kui suur oleks uute Läänemerele ehitatavate mooduljaamade veetarve ja soojusheide, pole selge. Suurematel Euroopa jõgedel, nt Reinil, Doonaal ja Rhône'il on praegu reas palju tuumajaamu, millel on arvestatav kumulatiivne mõju: suureneb vee happelisuus, süveneb hapnikupuudus ja vohavad vetikad. Hoolimata reaktoritele lisatud jahutustornidest on viimaste aastate kuumalainete ajal tulnud paljude jaamade töö peatada, et hoida ära jõevee ülekuumenemist.

On selge, et Läänemeri soojeneb ja eutrofeerub tulevikus veelgi ka ilma uute tuumajaamadeta, ning on küsitav, kas selline supp üldse kõlbab kõigi planeeritud uute ja vanade jaamade jahutamiseks. Suurem oodatav tormisus tõstab märgatavalt kaldale ehitatud infrastruktuuri üleujutusohu – see teeb tuumaenergia kliimakriisist riskantseks tehnoloogiaks ja nõuab lisainvesteeringuid turvalisuse tagamiseks. Selge on ka see, et väljakujunenud traditsioonide kohaselt neid kulusid praeguste prototüüpide kulukalkulatsioonides ei ole. Kõik see teeb uute arendajate tulu, turvalisuse ja keskkonnaga seotud lubadused üsna küsitavaks. Aga hea mees, kes lubabki.

EUROOPA FOSSIILISTUNUD ROHEPÖÖRE

Dalia Doman

Kliimamuutus on reaalne teaduslikult tõestatud kriis ja ühtlasi meie ajastu suurim väljakutse. Normaalsuks on saanud rahvusvaheliste organisatsioonide aina murelikumad raportid, meeleheitel teadlaste artiklid, narratiivsed meediakajastused ja poliitilised tippkohtumiste rituaalsed tseremooniad.

Euroopa Liit (EL), saades inspiratsiooni oma ajaloost, mis on täis parema tuleviku lubadusi, on asunud täitma nn kliima kaitseja rolli. Nii on EL võtnud endale kohustuse võidelda eurooplaste helge tuleviku eest – loomulikult turupõhiselt ja „rohemaajanduse“ raamistikus. Kliimakriisile vastuastumiseks on koostatud Euroopa roheline kokkulepe (EGD), mis lubab vastata vohavale kriisile tehnoloogiliste uuenduste, investeeringute ja institutsionaalsete kohandustega. Süsteemset muutust eeldab kliimakatastroof on moonutatud seeläbi lihtsalt üheks järjekordseks kriisiks ehk ajutiseks ja lahendatavaks olukorraks.

KLIIMAKRIISI KAUBASTAMINE

ELile meeldib müüa rohepööret kui ambitsioonikat ja paradigmat nihetavat suurprojekti, mis lubab ühtaegu päästa planeedi, elavdada majandust ja kindlustada Euroopa geopolitiilist mõjuvõimu. Müügikõnes tuginetakse peamiselt kasumiootusele, tehnoutopisimile ning teaduslike faktide ja vastuargumendide vaigistamisele. Rohepöördet diskursus laulatab ELi keskkonnapoliitika ja roheline majanduskasvu ideed, väites, et tehnoloogiline innovatsioon, turuinstrumentid ja tõhususe kasv võivad ühendada eksponentsiaalse majanduskasvu keskkonnakaitsega. Ent seda rohelist narratiivi varjutab must südametunnistus: aeglaselt langevale süsinikuheitele on lisandunud hüppeliselt kasvanud nälg mineraalide ja materjalide järele.

Seniste tarbimismahdade säilitamisel nõuab ELi valitud rohepöördestrategie suuremat materjalikulu, uute alumiiniumi-, hõbeda- ja teiste nn üleminekumetallide kaevanduste avamist ja vanade keskkonnakahjulike tarneahelate püsivust ning sellega kaasneb ebavõrdsuse suurenemine globaalse põhja ja lõuna vahel.¹ Isegi kui Euroopa õhk muutub puhtamaks või süsinikuheide väheneb, tuleneb see peamiselt asjaolust, et Euroopa delegeerib oma tootmise kõige saastavamad etapid osavalt globaalsesse lõunasse. Keskonda kahjustav tegevus ei kao, vaid see paigutatakse ümber meist kaugemale. Lõpptarbijaüks on aga ikka Euroopa, kelle elustiil hoiab üleilmse reostuse taset kõrgena.

Roheline kasv kaubastab kliimakriisi. See on mõtestatud ümber majanduslikult kasulikuks, et õigustada poliitikat, mille toel jätkata industriaalset tootmist, rekonstrueerida infrastruktuuri ja kaevandada tooraine. Kriis pole murdepunkt, vaid võimalus tegevdada Euroopa konkurentsivõimet, ignoreerides samal ajal majandusliku laienemise materiaalseid piire. Majandus muutub „rohelisemaks“ ja poliitika „jätkusuutlikumaks“, süsinikust saab kaup ja kliimakriisist investeerimisvõimalus. CO₂ on uus turuühik, mida saab müüa ja osta, suurendades emissioone seal ja istutades puid siin. Kui EL müüb rohepööret, ei müüda lahendus ega vastuhakku, vaid status quo kinnistamist.

„Vasaksirge“ annab rusika-hoobi tühikõigul kulgevatele majandusaruteludele.

Dalia Doman on hariduselt riigiteadlane ja pooleldi sotsioloog. Ta omandab praegu Tartu Ülikoolis Euroopa õpingute magistrakraadi.

ROHEPÖÖRE KELLELE?

Rohepööre on sündinud ühiskondlikus kontekstis, kus majandusliku kasvu imperatiiv on püha ja poliitilised kujutlused tulevikust ei ulatu kaugemale tehnosentriilsest lootusest kliimakriisi hallata, muutmata seejuures sakraliseeritud neoliberaalset korda. Küsimus ei ole aga ainult selles, kas Euroopa roheline kokkulepe täidab nii oma eesmärke, vaid kelle heaks ja kelle arvelt seda tehakse.

Rohepöördet investeerimiskavadest on kõik reaalselt mõjusad valikud, nagu tootmise vähendamine, tarbimise piiramine või energianõudluse langetamine, teadlikult välja kirjutatud kui poliitiliselt võimatud. Edendades tarbimise praegust taset säilitavaid lahendusi, saavad poliitikakujundajad õigustada alternatiividest keeldumist, nimetades neid äärmuslikeks, eba-realistlikeks või ebapopulaarseteks. Samas on EGD konsensus sõnastatud justkui kehtiva olukorra alternatiivina. Nii luuakse illusiooni, et fossiilkütuste tootjad on „rohelistel“ abilised. Sellised firmad nagu Shell, Ørsted või Enel mitte ainult ei jää ellu, vaid saavad rohepöördet ametlikeks partneriteks, kellele jagatakse heldelt avalikke toetusid ja poliitilist mõjuvõimu.²

Näib, et Euroopa „kliima kaitseja“ kuvand on suuresti vaid kaval bränding. Vana fossiilne paradigma püsib paigas, sellele on lisatud vaid uus sõnavara ja logod. Sejuures pole uue kujunduse eesmärk mitte vähendada ebavõrdsust või kindlustada energiaturvavõimet, vaid leida viise, kuidas majanduskasv saaks kõige mugavamalt jätkuda. Ja kes selle kinni maksab? Mitte suurtootjused, vaid töötavad inimesed, kellele pärandatakse kõrgemad hinnad, häviv ökosüsteem ja kasvav ebakindlus. Eriti kõrget hinda maksavad globaalse lõuna elanikud, kes seisavad silmitsi loodusmaastike ja elukohtade hävimise ning ebainimlike töötingimustega, et tagada Euroopa „roheline“ eluviis. Üleminek ei ole õiglaine, kui see suurendab ebavõrdsust ja nõuab ohverdusi töötajalt, samal ajal kui kõige suuremad saastajad ehk ettevõtted saavad riiklikku tuge ja uusi partnerlusi. Ehk kui küsida, kellele Euroopas rohepööret tehakse, siis vastus on selge: neile, kellel juba on võim ja kapital.

Rohepöördet ei ole võimalik kindlustada energiaturvavõimet, vaid leida viise, kuidas majanduskasv saaks kõige mugavamalt jätkuda. Ja kes selle kinni maksab? Mitte suurtootjused, vaid töötavad inimesed, kellele pärandatakse kõrgemad hinnad, häviv ökosüsteem ja kasvav ebakindlus. Eriti kõrget hinda maksavad globaalse lõuna elanikud, kes seisavad silmitsi loodusmaastike ja elukohtade hävimise ning ebainimlike töötingimustega, et tagada Euroopa „roheline“ eluviis. Üleminek ei ole õiglaine, kui see suurendab ebavõrdsust ja nõuab ohverdusi töötajalt, samal ajal kui kõige suuremad saastajad ehk ettevõtted saavad riiklikku tuge ja uusi partnerlusi. Ehk kui küsida, kellele Euroopas rohepööret tehakse, siis vastus on selge: neile, kellel juba on võim ja kapital.

MIS ON ALTERNATIIV?

Neoliberaalse paradigma viga seisneb selles, et meil ei ole – ega hakka eeldatavasti olema – tehnoloogilist suutlikkust korraldada ELi majandust ulatuses, mis

võimaldaks kasvu jätkudes ka kliimaeesmärke täita.^{1,2} Reaalsuses nõuab rohepööre kliimakriisist juurprobleeme kinnistavatele ideedele vastuhakkamist viisidel, mis ei otsi leevendust sümptomitele, vaid astuvad samu alternatiivse süsteemi mõtestamise poole. Tõelise „rohepöördet“ märksõnaks on süsteemne muutus.

Esimene samm nõuab keskkonnaprobleemide käitlemise toomist elulisele tasandile, kus planeeti ei nähta mitte ammandamatu ressursiallika, vaid jagatud elu-ruumina. Energiaturvalisust ei peaks määratlema fossiilkütuste pideva kättesaadavuse, vaid vastupidavuse ja paindlikkuse kaudu: hajutatud energiovõrgud, nõudluse juhtimine, majanduse aeglustamine ja kohaliku puhta energia tootmine. Selles raamistikus ei tegutseta enam korporatiivsete huvide kaitseks, vaid lähtutakse tavainimeste huvidest – pidurdades ületarbimist, võttes ettevõtteid vastutusele ja muutes energiatootmist kogukondlikumaks. See näeb ette, et jagame ressursse vastutustundlikult ja õiglaselt, pannes samal ajal välitsused surve alla.

Energiaturvalisust ei peaks määratlema fossiilkütuste pideva kättesaadavuse, vaid vastupidavuse ja paindlikkuse kaudu: hajutatud energiovõrgud, nõudluse juhtimine, majanduse aeglustamine ja kohaliku puhta energia tootmine.

Vaatamata kliimakriisist epitsentri näilisele geograafilisele kaugusele meist kaasneb praeguse rohepöördetega hävinud seni, kuni hoiame kinni majanduskasvu ja tarbimisküllasest elustiilist. Seetõttu peab altpoolt surve kasvama solidaarsusliikumiseks, mis ei jää globaalse ebavõrdsuse suhtes naiivseks ja nõuab vastutust neilt, kes sellest enim võivad. Hulk liikumisi on juba praegu suutnud takistada fossiilse infrastruktuuri pealetungi ja müksanud Euroopat õiges suunas.⁴ Survet avaldades on võimalik liikuda sellise energia- ja ühiskonnakorralduse poole, mis ei toetu lõputule kasumile, vaid eetilisele vastutusele, jagamisele ja kestlikkusele.

1 Vezzoni, R. 2023. Green growth for whom, how and why? The REPowerEU Plan and the inconsistencies of European Union energy policy. – Energy Research & Social Science, nr 101.

2 Dunlap, A.; Laratte, L. 2022. European Green Deal neopolitics: Exploring 'green' energy transition, degrowth & infrastructural colonization. – Political Geography, nr 97.

3 Chancel, L. 2020. Unsustainable Inequalities: Social Justice and the Environment. Belknap Press.

4 Temper, L. et al. 2020. Movements Shaping Climate Futures: A Systematic Mapping of Protests against Fossil Fuel and Low-Carbon Energy Projects. – Environmental Research Letters, nr 15 (12).

RAAMAT, MIS PANEB KRUVID LOGISEMA

Luges **Kaspar Kruup** ■ Donella Meadows on lugejale arvatavasti võõras nimi, tema raamatu „Thinking in Systems“ eestikeelse tõlke ilmumine suuri laineid ei löönud ja sõna „süsteemimõtlemine“ kellasisid kohe helisema ei pane. Kuid miski süttas Aegraja kirjastust siiski niivõrd, et nad valisid „Süsteemimõtlemise alused“ tõlkida ja ilmale tuua.

Alustame kaugemalt. Tuttavam on ehk „Kasvu piirid“, 1972. aastal Rooma Klubi tellimusel avaldatud raport, mis ennustas arvutisimulatsioonide põhjal tänapäevase kasvule orienteeritud majandussüsteemi jätkudes üleilmset ühiskondlikku kollapsi. Abikaasad Donella ja **Dennis Meadows** olid kaks raporti neljast põhiautorist. Kuigi raportit kritiseeriti tollal agressiivselt, järgib maailm 50 aastat hiljem endiselt simulatsiooni *business-as-usual*-stsenaariumit: sel sajandil viivad ülemäärane reostus ja taastumatute ressursside eksploatamine kasvu piiridesse pöruvaks süsteemis nälja, tööstusliku suutlikkuse vähenemise ja globaalse rahvastiku järsu kahanemise ehk kollapsini.

Süsteem on selline struktuur, mis teeb midagi, mis suudab kohaneda, õppida, ennast säilitada, taastada, kasvatada, paljundada.

„Süsteemimõtlemise alused“ räägib lühidalt öeldes teooriast, mis lubas isegi 1972. aastal erakordselt primitiivseid arvuteid kasutades sellise ennusteni jõuda. Raamat on sissejuhatus uude mõtteviisi, universaalse kirjelduskeele kõikvõimalike süsteemide mõtestamiseks. Süsteemimõtlemine aitab sügavalt mõista näiteks seda, milleks on hea mitmekesisus, miks säilienõukusel on alati piirid või miks süsteemide tõhusamine võib need hoopis hävitada. See näitab, kuidas mõelda osade asemel tervikust, sündmuste asemel protsessidest ja keskenduda lühikesse perspektiivi asemel pikale.

MÕTTEMAAILMA RAPUTAMINE

Raamat nägi inglise keeles ilmavalgust 2008. aastal, seitse aastat pärast 59-aastase Donella surma. Minu silme ette maandus see inglise keeles umbes kümme aastat tagasi. Minu umbkaudu kahekümneviieas ajas raputas see midagi püsivalt uuele rajale. Olin üliloolis õppinud asju osadeks jagama, normaaljaotusi eeldama, lihtsaid põhjuse ja tagajärje seoseid tuvastama. Uskusin, et maailm on küll suur ja keeruline, kuid samas korrapärane ja mõistetav; et kõik probleemid on lahendatavad; et maailma muutumiseks piisab inimeste tahtest. Kuid kokkupuudet süsteemidega olid piisavalt frustreerinud, et künda mõlemisse vaod, millesse saaks langeda süsteemimõtlemise seeme. Loetu oli positivismes mõttes painav ning sundis süsteemiteooriat laiemalt uurima ja oma mõttemaailma sisuliselt nullist uutele alustele üles ehitama.

Põhjus ja tagajärg vahetavad omavahel kohad: ma nägin, et isegi kui A põhjustab B-d, võib B samal ajal ka A-d põhjustada. Ilmnes, et süsteemid põhjustavad ise enda käitumist. Nagu inimene (kes on ka süsteem) loob ise enda käitumiseks tingimusi, nii loovad neid ka teised süsteemid. See on reduktsionismist ja inimese tahtest lähtuva maailmakäsitluse tasakaalustaja, mis juhib pilgu tervikutele, süsteemide võimele probleeme säilitada, näidates süsteemidesse sekkumise hingeamatvat keerukust. Süsteemimõtlemise valguses saab selgeks, et inimesi painavad „nurjatud probleemid“ on süsteemide toimimise loomulikku tagajärjed ning süsteemide loomine ja nende kompleksse suurendamine on aina uute probleemide allikaks.

MIS ON SÜSTEEMID?

Inimene on struktuur, mis koosneb lihastest, luudest, verest ja rasvast. Ka maja on struktuur, mis sest, et see koosneb teistsugustest osadest ja materjalidest. Ometi teame, et need struktuurid on olemuslikult erinevad. Oleme ümbritsetud struktuuridest, mis ei tee pealtnäha midagi; millega seotud tegevus algab ja lõpeb inimese tahtmisega. Keskkonna mitmekülge mõju all struktuurid lõpuks hävivad. Katused lekiavad, sillad lagunevad, botased kuluvad. Süsteem on aga selline struktuur, mis teeb midagi, mis suudab kohaneda, õppida, ennast säilitada, taastada, kasvatada, paljundada.

Kõik struktuurid ei ole süsteemid, kuid kõikidel süsteemidel on struktuur, mida säilitatakse, taastatakse, kasvatatakse ja/või paljundatakse. Seega on kõikidel süsteemidel eesmärgid ja käitumine. Kuna representeerime oma eesmärgi keeleliselt (eesMÄRK), siis võib jääda mulje, et eesmärgiks ja käitumiseks on vaja psüühikat, kuid see ei ole nii. Inimene võib küll süsteeme luua, kuid need alluvad harva meie tahtele. Sageli käituvad süsteemid inimeste tahtele vastupidises suunas. Süsteemid on võimelised oma eesmärgi inimliku vastupanu kiuste läbi suruma ning neist on pörgulikult raske vabaneda. Süsteemid on väga sisulises mõttes elus, sest peaaegu kõikide toimivate süsteemide omaduseks on oma olemasolu jätkumise tagamine. Tsiteerides süsteemimõtteleja **John Galli** aforismi: „Süsteemid on nagu lapsed – kui sa ta teed, siis ta sul on. Ta ei lähe ära.“

LUGEJA VARUGU KANNATUST

Teose võib mõtteliselt jagada neljaks. Õpiku esimene pool on võrdlemisel abstraktnesse süsteemimõtlemise ja selle sõnavarasse, mis on loodud süsteemide struktuuride ja käitumise kirjeldamiseks. Siin tutvub lugeja mõistetega, nagu varud ja vood, võimendav ja tasakaalustav tagasiside, säilienõukus ja isorganiseerumine. Kuigi raamat on kirjutatud selges ja lihtsas keeles ning rikastatud paljude näidetega, nõuab esimene osa lugejalt omajagu püsivust ja motiivatsiooni ning on minu kogemuse põhjal koht, kus enim alla andma kiputakse.

Mõningane pingutus saab tasutud raamatu teises pooles, mis tutvustab süsteemide arhetüüpide vigu ja võrdleb eri sekkumispunkte. See on kaugelt kõige tugevam ja raputatavam osa. Kuigi lugeja võib olla tuttav selliste kontseptsioonidega nagu „võidurelvastumine“, „ühisvara tragöödia“ või „rikkad saavad rikkamaks“, tuuakse siin päevavalgele süsteemide struktuurid, mis tingivad selliseid düsfunktsioone, ning nende sageli üllatavaid lahendusi.

Sellele järgneb hoogne, isiklik ja siiras lõpp, mis koosneb hulgast põhimõtetest, mida süsteemidega töötades järgida. Ka siin on näha käsikirja tegelikku vanust, sest Donella optimism ja elurõõm on nagu sõnum hoopis teistsugusest, lootusrikkamast ajast, kui inimkond ei olnud veel ületanud üheksast planeetaarsest piirist seitset ning kui „Kasvu piiride“ kõige süngema stsenariumi vältimine tundus veel võimalik.

Neljanda osana ei saa jätta mainimata raamatu lisasid, kus paaril leheküljel kõik põhimõisted ja teemad kompaktsele ühele korratatakse. Seeläbi moodustub loomulik konsept, mis on ka põhjus, miks ma käe ikka ja jälle selle raamatu järele sirutan – seda on väga lihtne sirvida, olulist meelde tuletada ning seeläbi mõt-

Süsteemimõtlemise alused

Donella H. Meadows

DONELLA H. MEADOWS „SÜSTEEMIMÕTLEMISE ALUSED“ TÕLKINUD MARTIN ALTRAJA, TOIMETANUD AIVAR ÕEPA AEGRAJA KIRJASTUS, 2025 / 264 LK

lemist stimuleerida. Raamatut nüüd juba mitmendat korda otsast lõpuni lugedes süttas see endiselt uusi mõtteid.

RAAMAT KRISTEN MICHALI ÕÖKAPILE

Kogitava ajuraputuse magnituud sõltub muidugi varasemast kokkupuutest süsteemidega. Kogenum ja küünilisem lugeja avastab ehk vähem uut, küll aga uusi termineid oma kogemuste ja arusaamiste korrastamiseks ja mõtestamiseks. Kuid kõik inimesed, kes süsteemidega töötavad, neid loovad või enda meelest juhivad, võiksid selle raamatuga oma kruvisid lahti logistada. Nii mõnegi ametniku, poliitiku või ettevõtja maailmapildi pööraks see kindlasti pea peale.

Süsteeme mõistmata ei ole võimalik mõista seda kobarkäkki, mille otsas inimkond istub ning mis teda surnuks lämmitada ähvardab. Me ei saa aru, et meie loodud süsteemid on väljunud meie kontrolli alt. Me ei teadvusta süsteemidesse sekkumise isegi oma mõistmise piirist. Soovitan Meadowsi raamatut padja all hoida kõikidel neoliberaalsetel kärpimis- ja tõhustamisfännidel, kes ei teadvusta näiteks seda, et süsteemide „tõhustamise“ hinnaks on sageli nende hapruse suurendamine. Kas see on süvenevalt ebaseabiilises maailmas intelligentne käitumine või mitte, sellele loodud süsteemideadeuste ookeanis, kui „Kasvu piirid“ poleks olnud sedavõrd tugev süsteemiteoreetiline *statement*. Ainuüksi seetõttu on „Süsteemimõtlemise alused“ lugemist väärt, kuid selle väärtus on muidugi kordades suurem. See õpik pole süsteemimõtlemise algus ega lõpp, aga see on hea koht, kus vette hüpata – piisavalt terviklik ja lihtne, et selge ots kätte anda, piisavalt avatud ja üldine, et edasisega seoseid luua. See ei peaks olema ainuke raamat, mida süsteemimõtlemise arendamiseks lugeda, aga see on tõenäoliselt parim esimene.

LABUBUD – MIKROTREND VÕI TASKUKOHAANE LUKSUS?

Labubude plahvatuslik populaarsus näitab, kuidas kombinatsioon sotsiaalmeedia mõjust, nunnudusest ja piiratud kättesaadavusest mängib rolli popkultuuri kujunemises.

Kirjutas **Susanna Homuha-Kuusik**

Popkultuuri on vallutanud karved trollinäoga mänguasjad Labubud, mis on saanud kuumaks aksessuaariks nii meeste kui ka naiste seas. Labubu on disaininud Hongkongi kunstnik **Kasing Lung**, kes sai seejuures inspiratsiooni Põhjamaade mütoloožiast.¹ Hiljem tõi Hiina firma Pop Mart Labubud poletiteid kogutavate pisikujude ehk figuriinidena. Pop Mart on tuntud just *blind box*’ide poolest. Nimelt on kogutavad mänguasjad pakitud karbikesse hasarti tekitavalt, nii et ostja ei tea, millise pakendi näidatud Labubudest ta endale saab. Samuti on võimalik leida karbist haruldane secret Labubu (mida pole karbile märgitud), mis on kollektsionääride seas eriti kõrgelt hinnatud. Tao-line kontseptsioon ajendab kliente rohkem ostma, lootuses saada just soovitud tegelane. *Blind box*’id tekitavad sedavõrd palju põnevust, et kohati on seda võrreldud isegi lahjemat sorti hasartmänguga. Pop Marti veebipoes varieeruvad kõige populaarsemate Labubude hinnad keskmiselt vahemikus 15–40 eurot, edasimüüjate seas on hinnad aga tunduvalt kõrgemad. Mõne haruldase secret Labubu võib leida eBays lausa 600-dollarise hinnasildiga.

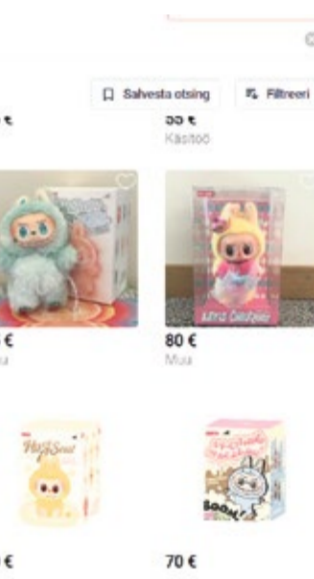
Labubude trendi tõi massidesse lõunakorea popmuusikagrupist Blackpink tuntud **Lisa**, kes jagas oma lummatust neist karvastest tegelastest sotsiaalmeedias. Labubude populaarsusele on andnud hoogu juurde ka TikTok sisuloojad, kes jagavad videoid mänguasjakarpide avamisest. Nüüdseks on sellest saanud globaalne trend. Labubu ei ole vaid mänguasja – see on talisman, mida eksponeerida. Sotsiaalmeedias ei ole ennekuulmatu näha Labubu ja Birkini kombot, **Rihanna** Louis Vuittoni kotti kaunistas samuti roosa Labubu. Mehed riputavad Labubu näiteks vööle, sedasi on Instagramis poseerinud ka eesti artist **Villemdrillem**.

Kuna Labubudest on saanud kuum kaup, mis haitub lettidelt minutitega, sillutab selline populaarsus teed võltsingute tootjatele. Lafufudeks nimetatakse kõiki Labubusid, mille tootja ei ole Pop Mart ehk kui tegemist ei ole originaaliga. On see Lafufu. Mõned Lafufud on nii originaalarnasades, et neid on raske eristada. Teised Lafufud on aga Labubudest nii erinevad, et sellest on sündinud juba uus fenomen, mille keskmes on sisuloojate reaktiivvideod Lafufude lahtipakkimisest.

LABUBUD KEHASTAVAD TASKUKOHAANE LUKSUS

Kuidas siiski selgitada ühe karvase mänguasja plahvatuslikku populaarsust täiskasvanute seas? Labubud on pärit Ida-Aasiast, kus täiskasvanutele turundatud „nunnu popkultuur“ on üleüldiselt rohkem levinud kui Euroopas. **Tongyu Ge**² on mõtestanud *blind box*’ide populaarsust akadeemilises võtmes inimeste majandusliku käitumise kaudu. Ostu sooritamisel on „rahuldav tulemus“ tarbijale esmase väärtusena tihti olulisem

kui „optimaalne tulemus“. Väliste teguritena mõjutavad tarbijat kultuuriline taust, sotsiaalne keskkond, turundustehnikad ja toote isearusused. *Blind box*’id soosivad seda, et tarbijad teevad emotsiooniostet. Kuna *blind box*’i kontseptsiooniga käib kokku ka haruldase secret-eseme leidmise element, on ostjatel *blind box*’e soetades kolm peamist motivaatorit: juhuliku figuriini saamine, kogu komplekti kokkukogumine ja secret-figuriinide leidmine. Tarbijad, kelle eesmärk on saada kokku terve komplekt või leida secret-figuriin, kogevad suuremat pettumust, kui ostetud toode ei vasta sellele, mida nad saada lootisid. See-est kulutavad just need tarbijad eesmärgi saavutamiseks

Kuvatõmmis Yaga ostu-müügiplatvormist

tõenäolisemalt rohkem raha, sest olles juba investeerinud figuriinide leidmiseks märkimisväärse summa, tunduks see allaandmisena, kui tehtud töö ja kulutatud raha raisku läheks.

Khaoula Ghanem on kirjeldanud Labubude populaarsust kui majanduslanguse indikaatorit. Tema sõnul ei ole Labubudele raha kulutamine irratsionaalne raiskamine, vaid strateegiline kohandumine. Maailmas, kus palgad stagneeruvad, kuid hinnad ja maksud tõusevad, on kättesaadavate luksustoodete, näiteks Labubude soetamine üks viis kinnitada oma agentsust. See on väike tegu, mis pakub majanduslikult ebakindlas kliimas kontrollitunnet ja rõõmu.³ **Dan Ariely** on kirjutanud tarbijate käitumisest majandussurve all, kus inimesed ei lakka tarbimast, vaid tarbimisustrid muutuvad hoopis emotsionaalsemaks.⁴ *Blind box*’i kontseptsioon pakub dopamiini ja võidurõõmu, teatavat eskapismi. Labubud peegeldavad seda, et tarbijad püüavad lohutada end majandusliku pinge all kättesaadavate luksustoodetega, mis ei löö rahakotti mõli.

Toodete piiratud kättesaadavus tekitab ostjates afekti, mis õhutab sooritama emotsiooniostet, kuna hirmu tõttu mänguasjast ilma jääda pole aega eelarvet planeerida. Poeuste taga lookleivad pikad järjekorrad, kuid ka pikas järjekorras seismine ei garanteeri kellelegi Labubut. Suurbritannias lõpetati kõikides Pop Marti poodides (v.a veebipoes) Labubude müümine, kuna järjekorras seisvad täiskasvanud muutusid rahutuks ja vägivaldseks.⁵

LABUBUD EESTIS

Labubu-vaimustus on jõudnud ka Eestisse. Kui otsisin seda artiklit kirjutasdes infot, täitsid kõik sotsiaalmeedia kanalid, mida kasutan, Labubu reklaamidega. Eestis müüakse Labubusid mitmetes veebipoodides, mõned neist on loodud spetsiaalselt Labubude edasimüügiks. Hinnad varieeruvad vahemikus 5–90 eurot, toote autentsust on aga fotode põhjal keeruline kontrollida. Sellegipoolest on paljud edasimüüjad (näiteks Yagas) ausad, kui tegemist ei ole originaaltootega. Balti jaama turul Labubude müüsi müüs, tões, et need ei ole originaalid (hind 18 eurot); originaalid on väga kallid (80 euro ringis) ja need on nii tahetud kaup, et neid varustatakse isegi tarne käigus, enne kui need tellijateni või poodi jõuavad. Üks informant ja Labubu omanik, kellega suhtlesin, kirjeldas aga, et Labubud on tema jaoks üks viis tunda täiskasvanuae lapsepõlvenostalgiat. Lapsena ei saanud ta soovitud mänguasju osta, nüüd on tal selleks võimalus ja see pakub rõõmu.

Lõpetuseks võib öelda, et Labubude populaarsus ei ole midagi ennekuulmatut ega unikaalset. Sarnaselt Labubudega on popkultuuris olnud plahvatuslik nõudlus teistegi mänguasjade järele, nagu trollinukud, Furbyd, Beanie Babies, Legod ja Pokémoni kaardid. Kollektionaarid koguvad Labubusid lootuses, et nende väärtus suureneb ajaga. See on väga levinud ka näiteks Legode ja Pokémoni kaardite kogujate seas. Samas on raske eristada, millal

on päriselt tegemist tootega, mille väärtus ajas kasvab, ning millal on tegemist hoopis mikrotrendiga, mis mõne kuu pärast unustusse vajub. Olenemata sellest, mida tulevik Labubudele toob, on need hea näide sellest, kuidas piiratud väljavalgasa näisootest võib saada üleöö globaalne trend.

¹ Rizal, D. 2024. The real backstory of Labubu & all you need to know about the toy. – MSNews, 26.09.

² Ge, T. 2024. The Role of Emotional Value of Goods in Guiding Consumer Behaviour: A Case Study Based on Pop Mart. – Lecture Notes in Education Psychology and Public Media, nr 54 (1), lk 267–277.

³ Ghanem, K. 2025. Your Labubu Might Be the Most Honest Indicator of a Global Recession. – Mille, 19.05.

⁴ Ariely, D. 2009. Predictably Irrational. HarperCollins.

⁵ Kemp, O. 2025. Sales of viral plush toy Labubu halted in UK stores after reports of brawls. – CNN, 23.05.

Foto: Hanna Bender

Kaspar Kruup on TÜ ühiskonnateaduste instituudi kommunikatsiooniteaduse nooremlektor, ekspert-diletant ja süsteemimõtteleja.

Foto: Mihkel Kuusk

Susanna Homuha-Kuusik on sotsiaal- ja kultuuriantropoloog, kes on spetsialiseerunud soouuringutele ning Ida-Aasia uuringutele.

MARYLIIS TEINFELDT-GRINSI TEKSTIILIKESKUS ENDISES RAAMATUKOGUS

Kirjutas **Helena Aadli**
pildistas **Anna-Maria Vaskovskaja**

„Raamaturiil“ on Müürilehe eesti raamatuaasta puhul ellu kutsunud rubriik, kus kirjarahvaga ei võeta jutuks vaid seda, mida raamatute seest lugeda ja sinna sisse kirjutada võib, vaid fookus pöörduv ka raamatule kui objektile, mille saab panna riulisse ja sealt jälle välja võtta. Sel korral sõidame rongiga Virumaale, külla luuletajale ja tekstiilikunstnikule Maryliis Teinfeldt-Grinsile, kus uurime oma keele leidmist ja tsipake ka raamaturiilist.

Tunnen kollase maja ära kaardirakenduses sirvitud tänavavaatest, kuhu ka Maryliis on, muide, askeldades peale jäänud. Osta higlaslik hoone, mis varem oli kogukondlikus mõttes oluline maamärk ehk raamatukogu – kuigi kandnud ka valla- ja kohtumaja ning perearstikeskuse funktsioone –, tähendab seda, et kohalikele pakub huvi ehitise edasine käekäik. Sellega kaasnevad ka skepsis ja õpetussõnad. Kuigi majaomanik ise on pärit vaid mõneteistkümmene kilomeetri kauguselt, on ta siinsetele elanikele ikkagi pigem võõras ja ega ei tea, kas see kunagi üldse muutubki.

Käime läbi sümpaatse aialapi, keset mida laiutab üks väike mägi, mis on kokku kuhjatud vastlaliu tarvis, joomme kohvi ja hiljem kaevust vinnatud vett. Kui lõpuks tuppa suundume, läheb suur osa ajast ahistamisele, kui palju on tubades kadestamisväärsed ja linnaelust igatsetud ruumi, valgust, õhku. Ninna hakkab kuiva puidu lõhn ja silma hästi segatud värvitoonid – lumivalge esik, mõnel toal on sinine põrand ja trepikoda on üleni kahkjaroosa. Seinte ääres on pirakad värvilised poolid ja korvides lõngakerad, pilku haaravad arhailine ja vähem arhailine tehnoloogia. Kuigi kangastelgedel all olen isegi mänginud, ei tea ma nii mõnegi massinavärgi või tööriista nimetust – küsides selgub, et meid saadavad hasplid, kedervarred, tihvad. Maryliis palub abikäsi soliidsete ja sitkete (horisontaalsete) kangastelgedel kokkupanekuks, teistes tubades on ka kõikvõimalikke vertikaalseid telgesid (millel saab kangast kududa püsti seistes), õmblusmasinaga toas on maja praegune resident, norrakas **Mari**.

Maja sisse on kasvanud ettevõtmine nimega Tekstiilikeskus. Kunstiakadeemias õppides mõistis Maryliis, et tudengitel pole kangaga tegelemiseks piisavalt ruume ega ressursi – siin-seal oli kuulda, et tarvis oleks suuremat keskust. Kui kidan mõtet ja sulgudes kurdan kirjutajatele pakutavate residentuuride vähesuse üle, poetab ta, et tegu on siiski tekstiilikeskusega. Kuna asjad on veel algusjärgus – maja sai soetatud aasta tagasi, vundament tahab tugevdamist, tööde nimekiri rullub lõputusse –, käib tuleviku mõtete veeretamine tasapisi. Üks päev korraga, sest midu lihtsalt ei saaks. Kuigi maja ei ole veel lõplikult „valmis“, on võimalik tekstiilitööriistade raamatukogust laenutada vajalikke tööriistu (vokke, telgesid, silmuskudumismasinaid); augustis ootab ees kodukohvikute päev ja mesipuu valmistamise töötuba. Maja mahub residentuuri praegu kaks kunstnikku.

Küsin, kas ta vana hoone põetamise kõrvalt üldse jõuab oma praktikatega (tekst-iilidega) tegeleda, ja selgub, et ega eriti ei jõuagi. „Algul olin hästi vihane. Ühtäkki olin majahaldur ja mul ei olnud enam aega. Selline tunne oli, nagu oleks ekstreemspordiga tegelema hakanud. Ma ei ole mingi macho, kes jaksaks rabadada,” jutustab ta ja nendime, et meist pole selliseid, nagu on meie vanemate põlvkond, kellele pidev töölohkumine on lausa rakutasandil omane. Õnneks on kulunud marjaks ära talgutraditsioonid ning nii lähedased kui ka kaugemad on aidanud toad esiti kasvõi tonnid kaupad pahnast tühjaks tassida. Küsin õhinal, kas ta on tubadest ka midagi põnevat leidnud, ent säästmisväärsed majas suurt ei olnud – raamatukoguaegadest oli jäänud alles vaid hunnik kartoteegikaarte, seinte seest ilmusid aga välja delikaatsete isikuandmetega patsiendikaardid, mis soojusisolatsioonina maja vooderdasid. Iluaed, mis ostmiseni maja viimase elaniku hoolle all oli, läks aga temaga ühes järgmisesse elupaika – välja kaevati kõiksugu lillesibulad ja juurikad,

mingil müstilisel viisil teleporditi aiaist ühes tükis ära ka purakas klaasist kasvuhuone.

Ausalt öeldes läheb suur osa külskäitundidest lihtsalt ringiliikumisele – ruumikas majas oli esialgu kolmkümmend kuus tuba ja neliteist ahju. Näpin mööda ruume kulgedes lõngasid ja lõimesid, pärin, kuidas mõne töö tegemine välja näeb, keerame kangaid üht- ja teistpidi. Kui aga uurin tema teoreetiliste teadmiste ja praktikate lõimumise kohta, siis selgub, et käelise või füüsilise töötegemise teooriavankri ette rakendamine ei ole teema, maal see lihtsalt nii ei käi – töö on töö. Selle jutu lõpetuseks ütleb Maryliis kuidagi targalt, lõplikultki: „Praktiseeriv kunstnik teab alati rohkem, kui oskab sõnadesse panna.”

SUOE SAI PIU PIALE

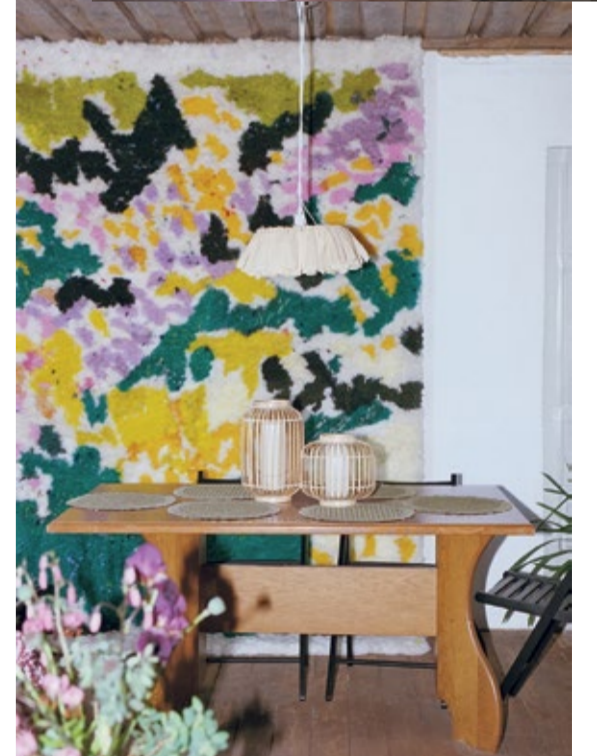
Maryliis debüütluulekogu „Kivi alla kükakille“ on kirjutatud tema kodupaiga Kadrina murrakus, seal paistab mää otsast lijumaa ja leiab taskuist erilasi. Siinkandis räägivad inimesed lahedat keelt, ent enamik seda ei teadvusta. Kui aga huvi peaks kasvama, leiab kergesti ligipääsetavat kirjandust vaid näpuotsatäie. „Võiks ju teha kasvõi aabitsa Põhja-Eesti murretes,” paneb ta ette.

Murdehuvi sai alguse sellest, et filoloogist sõber tuli vanematekoju külla ja ütles, et siin räägitakse ju puhast Kadrina murrakut, mis pani esiti küll küsimärgid peas tiirlema, ent Maryliis unustas selle õige pea. Suurema tööke sai huvi kodunt eemal Riias elades, kui näppu sattus **Suokassi** luulekogu „Tagasi inglite juurde”, mis ta maailma raputas. Nüüdki jutustab Maryliis luuletajast aupaklikult, kuna too räägib murrakus niivõrd puhtalt ja ilusalt. „Tema kirjutas „piu piale” ja „suo sa”. Mina mõtlesin, et appikene, see on ju see, kuidas meil räägitakse. See on minu keel!” Üsna pea sai tema kunstiakadeemia kraaditöö teemaks ühe kodupaiga lähedal asuva vana kadunud küla jälgede ajamine, mille käigus kogus ta ka murrakut, pidas sellekohast päevikut ja mõtles, kuidas ise oma murrakut üles märkida. Näiteks leiab luulekogust sõna „päikē”, mille kirjapilt ehk kohe tuttavlik ei ole, aga intuiivselt saab aru küll, mis häält see täppidega e tegema peaks. „Tuleb kuulata, kuidas ise räägid,” ütleb ta mõtlikult ja lisab kähku: „Ma ei ole filoloog, mul ei ole autoriteeti, räägin lihtsalt oma kogemustest, kuuldust, praktikatest.”

Kadunud küla uurimise osaks sai arhiivis tulumine, kus ilmus lagedale hulk salvestusi eelmise sajandi kuuekümnendatel tehtud keelekspeidtsioonidest, mille käigus oli purki püütud ka Kadrina murrak, kusjuures väga lähedal Maryliisi vanematekodule. Ta meenutab, et vanaema küsis esikkogu esitlusel, et kes seda Kadrina murrakut veel räägib. „Sa ise räägidki,” vastas Maryliis.

Kuigi Lõuna-Eestis on tehtud murrete teadvustamise tublit tööd, siis Põhja-Eestis annaks olukorda parandada. Kuna sealsed murded sarnanevad kirjakeelega, ei pruugi inimesed taibatagi, et nad kannavad erilist keelt ja seda on oluline säilitada. Maryliis meenutab muates, kuidas Võrus tema näituse avamisel üks võroke käskis: „Noh, hakka nüüd Kadrina murrakus rääkima, mis sa sellest eesti keelest räägid!”

„Praktiseeriv kunstnik teab alati rohkem, kui oskab sõnadesse panna.”

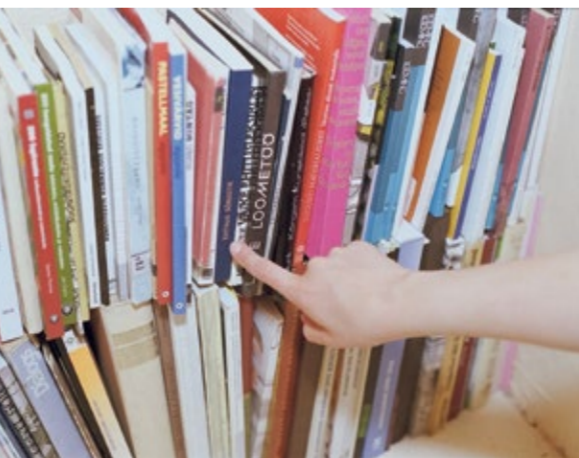
olevat raamatuid pikemalt vaatama. Ta on elanud Tartus, Tallinnas ja pikalt Euroopa peal, seega päris oma kohta ja kodu, kus raamatuid hoida, ei olegi pruukinud olla. Praegu keskendub ta olukorrale ehitussõnastikele, mida kohtab riulis mitme kõite jagu, sellealaste sõnadegagi tuleb murre mängu.

Selgub, et Maryliis on peamiselt iPadi-lugeja, ja digitaalsetele raamaturiilile on taktiilsuse puudumise tõttu keerulisem küüsi taha panna. Siiski plaanib ta alustada väikestviisi tekstiileemaliste teoste raamatukogu, mis laienuks ka maja ette tänavaraamatukoguks. Parasjagu on ta tekstimõtetega doktritoõ kavandi peal, mille kallal pusedes on juhendaja **Kristel Kivari** andnud talle omajagu folkloristikaalaseid tekste, mis on erialainimestele küll laiatarbekaup, aga Maryliis juubeldab, et juhendaja on nad omavahel tuttavaks teinud – need on täpselt talle. iPadi-raamatukokku me minema ei hakka, aga lappame siiski olemasolevas posus kunstiraamatuid, vahepeal istub pruunilaigulise rüüvaibaliku kasukaga kurt kass Rääbu mu seelikusabale.

Lähema vaatuse alla satuvad Läti ajakiri Popper, mis on keskendunud illustatsioonile, ja **Mirjam Variku** kunstiraamat naiskogukonnast, kes kannab hoolt avalike ruumide taimede eest. Lappame kord aastas ilmutat kogukat ajakirja Tools, mis on võtnud ülesandeks edendada oskusteavet kunsti, disaini, arhitektuuri ja

mitud kringlit, kangastelgedena saab kasutada kasvõi pappkasti. Järgmisena jääb näppu neonroheline aktsendiga „Institutions by Artists”, mis algab kuuba kunstniku **Tania Bruguera** manifestiga kunstnike õigusest. See sedastab, et valitsustel tuleks lõpetada ideede kartmine ja peaks lasuma ülesanne kaitsta kunsti ja kunstnikke: „Väga tundlikel aegadel (sõjad, seadumuuandused, poliitilised üleminekud) on valitsustel kohustus kaitsta teistsit mõtlemaid ja küsitlevaid häälid.”

Kui pärin üldisemate lugemisharjumuste kohta, vastab Maryliis naerdes: „Mul on toredad sõbrad, kes kartsid, et äkki jään siia kolides

käsitöö vallas. Selle numbri keskmes on tekstiil. (Väike mõtteharjutus: mis hetkest saab alguse tekstiil?) Maryliis avab mulle tekstiilse mõtlemise kontseptsiooni ja jääb konkreetseks: „Nagu ühed ja nullid. Kangasteljed on arvuti eelkäija.” Selgub, et tekstiilina võib näha punupatsi või põi-

„Suokass kirjutab „piu piale” ja „suo sa”. Mina mõtlesin, et appikene, see on ju see, kuidas meil räägitakse. See on minu keel!”

Väike mõtteharjutus: mis hetkest saab alguse tekstiil?

maailmast liiga kaugemale, ja tellisid mulle igasugu kultuuriväljaandeid. Mul käib Sird, Looming, Loomingu Raamatukogu, Vikerkaar, Akadeemia.” Järamismaterjali jagub! Viimase aja eesti kirjandusest vesteldes ei saa aga üle ega ümber **Carolina Pihelga** „Lõikejoonest”, mis klapihästi ka tema külauringuga; maaeluteemade kirjeldus sobib kui rusikas silmaauku. Jääme sellest pikemalt rääkima.

Otsi kokku sõlmides annab ta mulle sujuvalt näppu rumeenia kirjaniku **Ana Blandiana** hirmõhukese raamatu „Minevikuplaanid” ja lausub: „Loe see rongis läbi. Tundub, et see on pandud kirja ühe hingetõmbega, ja ka lugemine võiks toimuda ühe hingetõmbega. Ma arvan, et üks hea lugu ongi siuke.”

KAS KOMMUNISM VÕIB OLLA TASAARENEV?

Kui ühendada tasaarengu teaduslik tugevus ja sotsialistliku võitluse kogemus, võiksime leida alternatiivi, mis võimaldab inimkonnal üle elada antropotseeniga kaasnevad kriisid.

Kirjutas **Sven Anton**, illustreeris **Agve Urm**

Globaalselt on inimese mõju keskkonnale juba niivõrd suur, et teadlased nimetavad praegust geoloogilist ajastut inimese ajajärguks ehk antropotseeniks. See mõju ei väljendu üksnes kasvuhoonegaasides ega kliimasoojenemises, vaid ka maakera välises ilmes: plastireostus ookeanides, metsade kadu, hiigelkaevandused. Neid tagajärgi nähes on suur hulk teadlasi koos aktivistidega jõudnud seisukohale, et senine (majandus)kasvul põhinev ühiskonnakorraldus ei ole jätkusuutlik – ühiskond peab liikuma tasaarengu (*de-growth*) suunas. Praegu on tasaarengu teaduslik tugi küll tugev, kuid poliitilise liikumisenähtusega on see väikne ja kogenematu, võrreldes näiteks sotsialismiga, mis on samuti püüdnud kehtivale kapitalistlikule ühiskonnakorraldusele alternatiivi leida.

Väidan jaapani filosoofi **Kohei Saito** eeskujul, et sotsialism ja tasaareng saavad üksteist võimestada. Veelgi enam, tõenäoliselt on nende koostoimele rajatud ühiskonnakorraldus, mida Saito ise nimetab tasaarenevaks kommunismiks¹, ainus väljapääs antropotseenist.

MIS ÜHENDAB KAPITALISMI JA MAOISM?

Tasaareng rajaneb eeldusel, et piiramatut kasvu lõplike ressursidega planeedil ei ole võimalik. Kuna nüüdseks oleme juba ületanud piirid, mis võimaldaksid järgnevatel põlvdel samas mahus tarbimist jätkata, tuleb meil igasugusest kasvust kohe loobuda ja pigemini isegi tagasi tõmbuda. Usk, et majanduskasvu on keskkonnamõjudest lahti seotav (*decoupling*) ja sõltumatu, on senist teaduslikku teadmist eirav „muinasjutt“. Seega Eesti valitsuse loodav kliimaseadus, mis üritab ühildada kliimasoojenemisvastast võitlust ja majanduskasvu, on juba eos jätkusuutmatu projekt. Kuid kas see kehtib ka kapitalismi kohta? Kui jah, siis kuivõrd on sotsialism ühildatav tasaarenguga?

Mina nõustun nende tasaarenojatega, kelle hinnangul on kapitalism ja tasaareng loogiliselt üksteist välis-tavad.² Kuid see on tugev väide, mis nõuab pikemat argumenteerimist.³ Seetõttu keskendun praegu lihtsamale argumentile, mis näitab tasaarengu ja kapitalismi ühildamatust sotsiaalsest aspektist.

Kapitalismi all pean silmas ühiskonnakorraldust, milles sotsiaalsed suhted põhinevad valdavalt kapitalil (nt raha, intellektuaalne omand) muude sotsiaalsete suhete, nagu seisus, sugulus, hõimlus, vastastikkus (nt kingimajandus), kõrval. Kapitalismi üheks olulisimaks liikumapanevaks jõuks on kasumi stiimul ja seetõttu eelistatakse just neid (sotsiaalseid) suhteid, mis aitavad kaasa kasumi kasvule ja kapitali kuhjumisele. Näiteks eelistavad investorid ettevõtteid, mille kasum (või kasumi potentsiaal) kasvab, sest see võimaldab ka nende enda ettevõtmisel (pension-i- või riskikapitalifond) kasvada. See tähendab, et kapitalismis ei ole kapital sotsiaalsetes suhetes üksnes domineeriv, vaid ka akumulereuv: sinna, kus on, tuleb juurde.

Teoorias ei tingi kuhjuv kapital veel majanduskasvu vajadust, sest ühtede kasv võib tulla teiste pankrotidest. Selline väljavaade oleks tõenäoliselt liiga julm isegi paljudele venundud kapitalistidele, kes just kasvuideoloogiale (*growthism*) tuginedes usuvad, et majanduse kasvades saabub parem ühiskond kõigile (nt *trickle-down economics*). See usk, mis on praegu ka Eestis valdav, on tõenäoliselt põhjus, miks me pole näinud ajaloos kunagi tasaarenevat kapitalismi.

Looduse hävitamise seisukohalt meenutas kommunism kole kangesti kapitalismi ennast.

Kas tõeliselt demokraatlik projekt mitte polegi see, mille puhul inimesed tulevad kokku ja teevad ise kohalikke olusid ja vajadusi arvestades otsuseid, vajamata selleks „liidrit“ saadud juhtnõore?

Foto: Karl Pirmenes

Sven Anton on jurist ja tarkvaraarendaja, sotsialist ja tasaareneja.

Foto: Dylan Michelsen

Agve Urm on kollaažikunstnik ja kunstiajakirja *Semio-culus* kuraator.

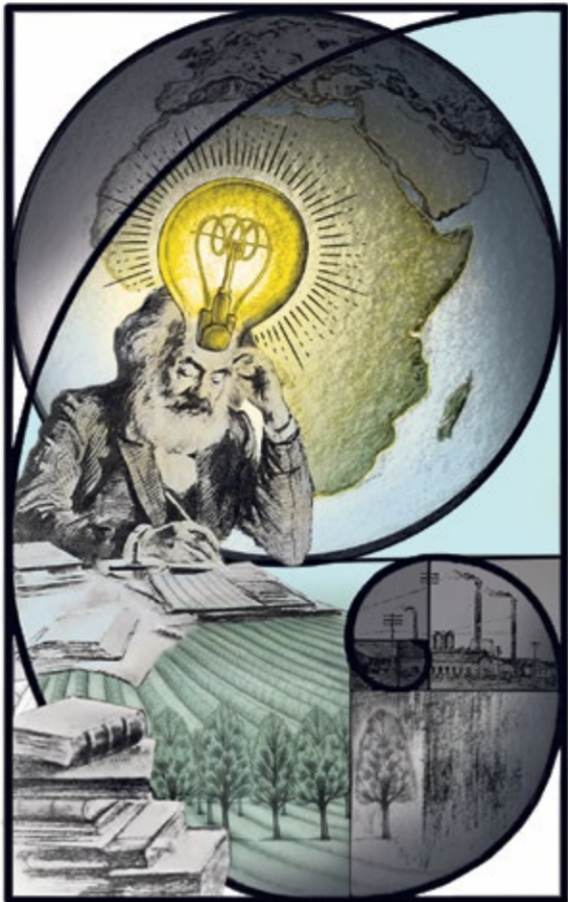
Tasaarengu kriitika ei ole suunatud ainult kapitalismile kui sellisele, vaid kasvuideoloogiale. Ajalugu on näidanud, et ka paljud kapitalismi alternatiivid, nagu käsumajandus Nõukogude Liidus või maoism Hiinas, võrdustasid majanduskasvu healoluga. Erinevalt totalitarismist ei olnud kasvuideoloogia paraku kõrvalekalle kommunismi idealist, sest ka **Marxi** nägemuses saabub kommunism pärast kapitalismi. Kapitalism kui vaheetapp pidi välja arendama piisava tootmisvõimekuse kommunismile üleminekuks (nn produktivism). Seega ei maksa imestada, kui looduse hävitamise seisukohalt meenutas kommunism kole kangesti kapitalismi ennast.

Erinevalt kapitalismist ei ole kasvuideoloogia sotsialismi paratamatu osa, sest arusaamu sotsialismist on erinevaid ja neist mitmed ei ole suunatud (majandus)kasvule (kasvõi primitiivne kommunism). Nii on ka mõned tasaarengu nimed eestkõnelejad saanud inspiratsiooni sotsialismist, nt **Giorgos Kallis** „kasvuta sotsialism“ või **Michael Löwy** „ökosotsialistlik tasaareng“. Sotsialism peabki olema jätkusuutlik alternatiiv kehtivale kapitalil põhinevale ühiskonnakorraldusele. Veelgi enam, sotsialistlikel liikumistel on olemas kogemus totalitarismi libeda tee vältimiseks, olgu selleks zapatistad Mehikios või kurdid Rojavas.

TASAARENGU JÄLJED MARXI TEKSTIDES

Just selle eest hoiatab lugejat ka Saito. Tasaarengu eesmärkide püüdmisel on kerge anda järjest enam võimu riigile ning jõuda välja ühiskonnakorraldusse, milles loobutakse küll kasvuideoloogiat ja ka kapitalil põhinevat majandusest, tagades nõnda ühiskonnas suurema varalise võrdsuse, kuid indiviid on seevastu allutatud suuresti riigi poliitikatele. Saito nimetab seda „kliima maoismiks“. See teendeb on tasaarengus praegu täiesti olemas, nt ideedes reguleerida, kui palju lapsi võib naine saada, teatud tüüpi teadustöö keelustamises (nt nanotehnoloogia) või ettepanekutes keelata rohkem kui kahe elamu omanine.⁴ Tegemist on suurel skaalal (siku)vabaduste piiramisega, mille soovimatuid tagajärgi oleme mõnel juhul juba ka näinud (nt Hiina ühe lapse poliitika).

Range riikliku regulatsiooni asemel näeb Saito parema meelega nõrgal riigivõimul põhinevat tasaarenevat ühiskonnakorraldust, mida ta ise nimetab tasaarenevaks kommunismiks. Siinjuures ei mõtesta Saito kommunismi ümber tasaarengu perspektiivist, hüljates nt „Kommunismi manifestile“ omase eurotsentrismi ja produktivismi, vaid väidab koguni, et tasaarenev kommunism oligi Marxi lõpetamata jäänud projekt. Saito, olles läbi töötanud mitmed Marxi seni avaldamata märkmed, toob esile materjali, mis ilmestab olulisi muutusi Marxi vaadetes. Nii olevat Marx, tuginedes omaaegsete tuntud loodusteadlaste (nt **Justus von Liebig** ja **Karl Fraas**) uurimustele, mõistnud kapitalismi hävitavat mõju ja muutnud oma seisukohta seoses kapitalismi vajalikkusega. Veelgi enam,

ta loobus ka oma eurotsentristlikust universaalse arengu teooriast ja tunnustas Venemaa „enda teed“ kommunismi, väljendades seda selgelt kirjas ajakirja *Otetšestvennoje Zapiski* toimetusele.

Kuigi esmapilgul tundub Marxi tekstide tõlgendamine sellise detailisusega üksnes akadeemilise „targutamise“, tahab Saito rõhutada, et Marxi töö jäi lõpetamata ja ongi muutuvatest oludest lähtuvalt avatud edasiarendustele. Tõenäoliselt seetõttu jätabki Saito oma „Tasaareneva kommunismi manifesti“ kommunismi saavutamise tee lahtiseks ja pakub omalt poolt välja üksnes viis üldist põhimõtet, neidki pealiskaudselt käsitledes. Saito eesmärgiks näib olevat tuua kokku tasaareng ja marksistlik kapitalismikriitika, mis pole seni ühist keelt leidnud.

VALMIS VASTUSEID POLE

Lugeja on nüüd tõenäoliselt pettunud, sest tasaareneva kommunismi kohta ei öeldud midagi rohkemat, kui et „see pole kliima maoism“ ja „see oli Marxi lõpetamata projekt“. Sama pettumus valdas ka mind, kui lugesin Saito tekste, aga teisalt, kas tõeliselt demokraatlik projekt mitte polegi see, mille puhul inimesed tulevad kokku ja teevad ise kohalikke olusid ja vajadusi arvestades otsuseid, vajamata selleks „liidrit“ saadud juhtnõore?

Just selles tähenduses ongi tootmisprotsesside demokratiseerimine (üks tasaareneva kommunismi alustaladest) juba piisav suunis. Seal edasi peaks kulgema juba demokraatlik protsess ise. Seega ei kirjuta tasaarenevat kommunism ette tulevikku, vaid õpetab, kuidas murda välja kapitalismist ja elada antropotseen üle demokraatlikult ilma „suure juhi“ piibli või eliidi kirjutatud poliitikata.

¹ Saito, K. 2024. *Slow Down: How Degrowth Communism Can Save the Earth*.

² Vt nt Alexander, S.; Gleeson, B. 2019. *Degrowth in the Suburbs: A Radical Urban Imaginary*. Või Andreucci, D.; McDonough, T. 2015. *Capitalism*. – *Degrowth: A Vocabulary for a New Era* (toim. Kallis, G.; D’Alisa, G.; Demaria, F).

³ Keda huvitab kapitalismi loogiline vastuolu tasaarenguga, siis T. Parrique pakub oma doktoritöös „The political economy of degrowth“ (2019) sel teemal eri vaated koondavat ülevaadet.

⁴ Vt nt Parrique'i lisa 5, milles on toodud kokkuvõtvalt välja tasaarengu poliitikasoovitused.

35 ETTEPANEKUT VABARIIGI VALITSUSELE JA KÕIKIDELE TEISTELE

Ehk hulkuvate koerte haukumine, romantikute unistused, revolutsioonäride utopiad ja laisklejate poolikud mõtted.

Kirjutas **Gregor Mändma**, illustreeris **kadi väli**

POEEDI KÜSSÜÜNA: AN ANGEL FALLEN FROM GRACE

Kujutage ette kruisilaeva, kus on basseinid, kasiinod, restoranid, saksa pensionärid ja veel palju asju. See on üks neist vägevatest merel hõljuvatest ujulinna-dest nimega Harmony of the Seas või midagi sellist. Tekil vaatavad kõik järgmise vahesadama poole, pilgud naelutatud horisondile. Teised poodlevad, söövad, roojavad. Sitt voolab muidugi merre, laeva voolusängis käib korralik möll. Keegi ei tea aga, et sinna möllu keskmesse on kukkunud üks reisija. See reisija oli laeval olnud päris pikka aega, ometi mitte kauem kui teised reisijad, ning ta ei mäletanud enam isegi, miks ta seal oli või mida ta seal tahtis, seega pööras ta pilgu tagasi, otsides lähtesadamat, mingit märki sellest, kust see sõit pihla oli hakanud, kasvõi täpik-kest kuskil kaugel silmapiiril. Kõik, mida ta silm suutis haarata, oli laeva ahtris kohiseva kiiluvee metsik torm – lained, mis üksteist neelasid, hoovused, mille kokkupõrked moodustasid midagi, mida ta parema sõna puudumisel nimetas plahvatusteks, voolud, mille lihetest tekkinud seisuline energia imes kõik tu- meda pinna alla, et see siis uuesti välja sülitada. See oli lummas, isegi kaasahaarav, ja transist üles ärgates

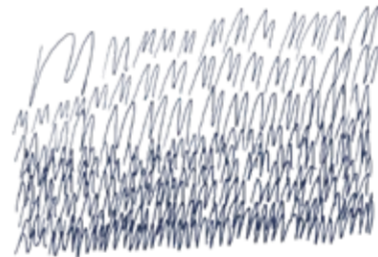

Foto: erakõigi

kadi väli on animaator-illustraator, ema, uusmaakas.

on ta ise kõige selle keskel. Kiiluveisi kisub teda vastupandamatu jõuga laeva järele kaasa, nii et teeb, mis ta teeb, ei suuda ta end selle voolust vabastada. Laev aga jätkab sõitmist, inimesed roojavad, tsentrifugaalne pasarahe aina kasvab ja ta suudab end vaevu pinnal hoida. Selle laeva nimi on Progress.

***

Lugesin ühel päeval, et riigikantselai juures tegutsev, eksklusiivselt ettevõtjatest koosnev majanduskasvu ja efektiivsuse nõukoda (akronüümina nt MEN) tegi 450 ettepanekut riigi majanduse parandamiseks. Seal on hulk väärt ideid. Selleks et majandus kasvaks, tuleks kindlasti „jätta liha päritolumaa väljatoomine tootlustuskohtades vabatahtlikuks“ ja „mitte nõuda riiklikule *slogan*’ile „WELCOME TO ESTONIA“ eestikeelse tõlke lisamist“. Nagu ütles peaminister: töö käib!

Juba ammu olen mõelnud, et tagumine aeg oleks kirjutada ebatõhususe ja majanduslanguse manifest või luua Tahtvõimetute ja Laisklejate Liit. Kogunevad need, kes viitsivad; esimesel koosolekul „otsustaks, kuidas otsustada“ (et otsustada *mida?*), ning „otsus langeks poohhuiprintsibiil“ (**Psaiko**). Või vähemalt –

1. Kirjutada Vabariigi Valitsusele veel 400 ettepanekut.
2. Sarnaselt Eesti Erametsaliidu ettepanekuga „kaotada ära lageraielang piirang“, sest „kui mets on küps suurel pinnal, siis oli ta kunagi samal pindalal raielank või mittemetsamaa“, mis tähendab, et piirangu kaotamisega „taastatakse samasugune ajalooline maastik“, teeb meie komisjon ettepaneku kaotada eesti keele süntaks ja selle juurutamine haridusastutustes, et taastada ajaloolise mõmismise revolutsiooniline potentsiaal. MMMMMMM
3. MMMMMM
4. Rõõvida **Kristen Miikael**, Michael, Mikal (?) ja aru saada, mida ta päriselt oma eluga teha tahab (ta näib olevat nii väsinud).
5. Lõpetada kureerimine. Linnaruumi kureerimine, rahvusliku kuvandi kureerimine ja üleüldse igasugune kureerimine.
6. Pista modernsus sinnasamasse.
7. Tunnistada, et pole mingit kriisi. Või et olgu kriis või mitte, see ei muuda midagi. Et kriis on kõigest struktuur, pragmaatiline *a posteriori*, mis õigustab sundi meie jätkuvaks koosoluse. Ja sellest lähtuvalt: anda inimestele rahu – pole vaja kriisi internaliseerida! *Mis juhtuks, kui kriisi enam poleks?*
8. Komisjon otsustas eelmise punkti ümber sõnastada: lõpetada surnud koera peksmine.
9. Karistada lumpenkondanust ja ükskõiksust („ma ei ole kiirustanud selles konfliktis pooli valima“) viie trahviühikuga kuus.

10. Hõivata uusi eksistentsiaalseid territooriume, eirata etteantud identiteedimustreid ja kraapida „oma intiaalsid geodeetilisse punkti kanalisatsiooniluuki kruusakivvi pargipinki linnaosalehte elektrijuhtmeile äärekivivi veetoru trammistmenahka“ (**Elo Valner**)... jätkata nimekirjaga.
11. Mitte lasta Hollywoodil ja Vabariigi Valitsusel eksistentsiaalseid territooriume reterritoria- liseerida.
12. Keelata kogukondliku ühisvara erastamine.
13. Koostada juhend ökosabotaažiks.
14. Edendada datšade renessansi.
15. Saada valitsematuks.
16. Anda **Subcommandante Marcos**le Maarjamaa Risti teenetemärk.
17. Valida presidendiks folkpunkmuusik, kes näeb välja nagu patsiga hispaania kommunist.
18. Saata terve mõistus haiglaravile.
19. Ma arvan, et nüüd oleks aeg üheks napsuks.
20. Analüüsida, kas oleks võimalik analüüsida (*sic!*).
21. Siin ajab poliitik kõrvad kikki, uskudes, et ta on kuulnud tuttavat melodiat. Hmm, mis see küll oli?
22. Kehtestada, kehtestada, kehtestada. See kõik on nii kikkis, laused on vinnas nagu falloled! Kehtestada, kehtestada, kehtestada!
23. Vermida avalikust ruumist eemaldatud Lenini pronksbüstidest supikõõgizetoonid.
24. Vaadata kriitiliselt üle ühiskondliku elu aksiomaatilised eeldused: kasum, kasv, progress, SKP.

vähemalt! – luua ettevõtjate kõrvale alternatiivne nõukoda, veel parem mõni organ, mille eesmärk oleks võõd koomale tõmmata, ütlemele näiteks keskesim- nisteerium (ministeeriumit juhiks keegi vaene ja kesk- pärane poeet, kes suudab uskumatult kasinalt, kuid sellegipoolest lõbusalt ära elada).

Siin on selle hüpoteeetilise organi hüpoteeetilised ettepanekud. „Organ“ muidugi vihjab mingisugusele organisatsioonile, aga ehk ainus, mis kõnealuseid ettepanijaid ühendab, on põlgus ettevõtjate, eriti suur- ettevõtjate vastu. See vastumeelsus võib olla põhjen- datud (juba Kirjanik teadis, et üks tõeline soov võib olla ainult, et auto ülemusest üle sõidaks) või suhteli- selt põhjendamatu („kõik ettevõtjad on ahned sulid!“). Võib-olla mitte isegi ettevõtjate kui selliste, pigem selle riiklikule *slogan*’ile „WELCOME TO ESTONIA“ eesti- keelse tõlke lisamist“. Nagu ütles peaminister: töö käib!

Juba ammu olen mõelnud, et tagumine aeg oleks kirjutada ebatõhususe ja majanduslanguse manifest või luua Tahtvõimetute ja Laisklejate Liit. Kogunevad need, kes viitsivad; esimesel koosolekul „otsustaks, kuidas otsustada“ (et otsustada *mida?*), ning „otsus langeks poohhuiprintsibiil“ (**Psaiko**). Või vähemalt –

25. Nüüdisajastada ühiskondliku elu aksiomaatilised eeldused.
26. Lõpetada põhikooli lõpetajate piinamine küsi- mustega stiilis „Mida tähendab minu jaoks Eesti Vabariik?“.
27. Lõpetada arbitraarseid ühiskondlike uuringute (*à la „Hinda järgmist väidet skaalal üldse mitte – nõustun täielikult: „Olen oma eluga rahul.““ Elu? Mina? Mida?*) korraldamine.
28. Algatada fundamentaalsed ühiskondlikud uuringud (on teispäeva hommik, teile helistab Peeter Ühiskonnauuringute Instituudist ja küsib (paistab, et talle endale üsna arusaamatult, võimalik, et ka vastumeelselt): „Kas teie meelset on „mina“ adekvaatne kategooria inimtegevuse hindamiseks?“).
29. Kaotada mõiste „turumajandus“.
30. Politiseerida neutraalsena esinev majanduslik žargoon, taastada majanduslikes aruteludes sõna „kapitalism“.
31. Seadustada angerjas maksevahendina (palk nagu libiseks käte vahelt minema!).
32. Eraldada igale ettevõtjale amfiibne soomustrans- portöör, et ettepanekutest pungil bürokraa- tiosus orienteeruda.
33. Lõpetada ükskord see kuradi rehkendamine!
34. Armastust, rohkem armastust!!
35. Läbi ajada, ellu jääda, ära elada, hakkama saada, toime tulla jne.

HÜPE LIIKUVALE RONGILE

Mis indeksitest mõtleb ja millise puu kõrval seisab ametist lahkuv Müürilehe kujundaja ja fototoimetaja, kes on läbi aastate kogu sisulise sigrimigri tundliku käega ühtseks kompaktselt tervikuks kokku õmmelnud?

Intervjuu **Madis Katziga**. Küsis **Aleksander Tšapov**, illustreeris **Andrei Kedrin**

Sa oled olnud Müürilehe kujundaja umbes 15 aastat. See annab põhjust alustada suure küsimusega: mis muutused meediaväljal ja maailmas laiemalt sind kõige rohkem mõtlema panevad, muret ja rõõmu tekitavad?

Suur küsimus tõesti. Ehh. Mulle teeb muret sotsiaalmeedia totaalsus, seal tekki kontrollimata võim ja algoritmimullid, mis võivad normaliseerida kõiki seisukohti. Keskpörand kaotab oma võlu.

Mingid muretekitavad nihked ühiskonnas on sellest muutusest igatahes mõjutatud. Populism, näiteks. Mis tahes värvilist sousti võib häbenemata suust välja ajada. Suurtegi meediaväljaannete pretensioonid niisistuvad. Ja kuidas me käsitleme sõjateemasid – nagu oleksime suurte arvude ja kilbil kangelaslikkuse juures unustanud, et sõda on kole. Halb. Teeb osaliselt katki.

Allikakriitilisus või mõttepaus pole tuutumiskultuuris enam nii oluline. Tuut ja säuts ja lendab, esimene tuut võidab. Kuski siin kaardil on TI vohamine ja TI loodud loop'iv sisu. Märiline oli **Trumpi** ja *co. show* ovaalkabinetis **Zelenskõi** osalusel. Vaatasin kajastust peaaegu reaajas ja see kuulutas küll mingit kadu. Iga minut aina uskumatum! See ongi tänapäeval parim meedia? Nagu toimuks mingi simulaakrumite võidukaik ja ilutulestik.

Eks kultuur lainetabki. Pendel käib, miski, mis näib hea ja seejuures kindel, võib küll olla hea, kuid mitte kindel. 15 aasta perspektiivis näeb selle juba ära küll. „Isside aeg tuleb tagasi,” ütles keegi näoraamatus praeguste tendentside kohta.

Aa, rõõm ka, et kus on rõõm. Sain sõbralt **Hans Roslingu** raamatu „Faktitäius”. Kui maailmasuurte küsimuste üle mõtiskledes meel tumedaks kisub, siis lehitseen seda. Elagu sõbrad ja nullikontroll!

Mis ülesannet, kui üldse, näed ühel nüüdiskultuuri väljaandel kiirendatud maailmas?

Ülesanne ongi olla aeglustav. Kui keegi märkab info igapäevases bitistumises igatseda läbiseeditumat teksti,

filises valdkonnas ka väga sügavale, kuid selle taju mõtestamine ja konteksti paigutamine on nüüdiskultuuri väljaannete ülesanne.

Kasutasime kirjeldamiseks ajalist mõõtkava, aga kui mõelda vahenditele, nagu argument või empaatia, siis ju näib, et bitistunud ühiskonnas on kedagi samasse paati tõmmata paras väljakutse. Seda küll. Tõejärgsel ajastul on käibeargumentid lahjemate standarditega. Õnneks võib lati madalamale seada (paadianaloogiaga jätkates): kui ka ühest paadist teise ei kolita, siis kvaliteetsest, veidi pikemast kui bitisest kohtumisest endast sünnib ehk veidike empaatia võimalikkust, teadmist teistest paatidest merel. Igas sellises paatide kohtumises elab ja areneb meresõidukultuur. Miski alati ühendab, proviant või paadi tüüp või väljakutse iseloom. Kui enam üldse juttu ei räägita ja uppujale appi ei minda, siis on, tõsi, päris pahasti.

Töötad õppejõu, fotograafi ja disainerina. Sinu eri ametid on seotud tugevalt visuaalkultuuriga. Kuidas on sinu suhe visuaalkultuuriga ajas muutunud ja miks?

See suhe on küpsenud. Kunagi olin kõigetarbija, mida laiem levik, seda parem. Praeguseks on mul mingid seisukohad ja tõekspidamised, mille pealt toimetan, teatav süsteemsus nii teadmistes kui ka – ma loodan – väljundis. Sisendi puhul olen samuti valivam, kõike lihtsalt ei jaksa enam ära süüa.

Kui alustasin fotograafiaõpinguid, siis polnud ei Facebooki, Instagrami ega YouTube'i. Internet oli aeglane ja visuaalivaene, pildifailid veebi jaoks liiga suured, fotosid anti kliendile DVDl, telefonidega sai küll pilti teha, kuid nende kvaliteet oli pehmelt öeldes lahja. Visuaalia kättesaadavuse mõttes on toimunud sürreaalselt kiire areng. Samas on visuaalkultuuri roll ühiskonnas ikka veel teisejärguline, kirjutatud keeles tekstid on justkui vaikimisi „tõsisemad” ja „tähtsamad”. See on tingitud ka olukorra, kus traditsiooniliselt on visuaalsele kirjaoskusele vähe tähelepanu pööratud. Visuaalia kättesaadavuse ja mahu revolutsioon on neid jõujooni kõigutanud – visuaalid ei saa enam lihtsasti ignoreerida –, kuid mõtestamine, kirjaoskus ja tõsiseltvõetavus vajavad endiselt tuge. **Heldur Paulsoni**

peaaegu viie aasta tagune etteaste Pärnu linnavolikogus liigitas siiski juba üsna ilmselgelt obskurse rumaluse alla. Värskemad põlvkonnad ujuvad visuaalias vaikimisi veidi paremini, kuid see on nagu igasuguse loomuliku õppega, et teadmiste korrastamine kulub varem või hiljem ikkagi ära.

Kunagi võitlesin visuaalkultuuri apologeedina võib-olla rohkem, praegu näib, et rahulikult toimetades, pildi ja teksti vahele sildu ehitades jõuab kaugemale.

Oled Müürilehe praeguse maketi autor. Mis alustel sa selle välja töötasid?

Hüppasin liikuvale rongile ja polnud siis ega ole olnud hiljem mingit hästi tasustatud võimalust, et rahulikult suurepäraselt, praktiliselt, kontseptuaalselt ja loominguliselt maketti haududa. Pigem on see makett nagu mingi liikur, mis on käigu pealt arenenud ja muutunud *ad hoc* printsipiist lähtuvalt. Toimetuses esitab sisulisi soovide ja vajadusi, mina üritan anda vormilisi vastuseid. Kuski heljuvad enda väljendus, maitse ja autoripositsioon, kuid see ei ole olnud peamine. Olulisem kui Madise kujundajamanifesti igakülgne väljajaelamine on olnud siiski Müürilehe nägu, soovivatult loetav ja äratuntavalt järjepidev. Tasakaaluotsing pildi ja teksti vahel, elusa terviklikkuse taotlus on olnud kandvab jõud. Nüüd, kui olen lahkumas, luban endale võib-olla ka veidi kahetsust, et mõned ekstravagantsemad mõtted on rakendamata jäänud.

Oled küll pärit Tallinnast, kuid elanud juba väga pikalt Tartus. Müürileht sai alguse Tartus, aga toimetus on nüüd suuresti Tallinnas. Mis teeb Tartu sinu jaoks selleks „õigeks” kohaks?

Olen kasutanud kolme indeksi: kopraindeks, karuindeks ja piimapakiindeks. Esimesena hakkasin mõtlema kopraindeksist: kui kaugele peab minema, et kobrast näha? Mida lähem maa, seda parem elukeskkond. Karuindeksist rääkis hiljem ühes loengus **Valdur Mikita** ja see on sisuliselt sama mehhanism – kui kaugele on karud. Paraku on need indeksid viimasel ajal pekkis. Üks kobras kolis möödunud talvel oma tegemised täiesti Tartu kesklinna ja karud tõlleravad ka viimasel ajal kuidagi laialt ringi. Piimapakiindeks veel töötab, kuid selle järgi saabki ainult linnaelu hinnata. Kui kaua läheb keskmiselt aega, et jalgsi koju pakk piima tuua? Tartu võidab, Tartu on inimlikus, jalgsi mõõtkavas linn.

Need indeksid on muidugi subjektiivsed. Koprad osutavad vee ja looduskeskkonna lähedusele, see ei pruugi erutada. Ma ise hakkasin alles suhteliselt hiljuti piima jooma, enne polnud mul lähimast piimapakist sooja ega külma.

Teistpidi on mul olnud alati imelik öelda, et olen Tallinnast pärit. Pähe tulevad kesklinn, mäed ja paneelmajad, trollid-trammid, edevad arenduspiirkonnad, *wannabe*-linnakultuur. See mõttevaib on vale, olen kasvanud üles Nõmmel, see on – vähemalt oli – Eesti suurim küla. *Heureka*-moment tuli siis, kui hakkasin ütleva, et olen Nõmmelt. Kõik said aru, ei mingeid

Sind on nähtud ikka ja jälle mootorratta seljas mööda tuhisemas, mismoodi sinust mootorrattur sai ja kuidas sa sadulasse jäänud oled?

See mootorrattahalus algas suhteliselt noorelt.

Kahtlustan, et siin taga oli vaba minemise, rännuromantika. Vennaskonnalaulud, sama seltskonna raamatud mõju-tasid ka, eriti reaalne oli Võluri tegelaskuju. Tegingi endale 16-aastaselt A1 load ja korra oli mul Minsk. Siis võeti load ära ja nii jäi 17 aastaks. Kolmekümnendate keskel hakkas kiireks kiskuma; kui nüüd varsti jälle sõitma ei hakka, siis öeldakse, et keskeakriis, ja sellele mõtetele võimalusegi andmine tundus vale. Tuli torm, murdis maal oht-ralt puid ja sellest metsakoristusest

sain ootamatu väikese lisasisse-tuleku, mis võimaldas projekti „Madis ratta selga” rahastada. Tsikli number on 13KB – Müürilehe kujundajale väga kohane! Pidevalt on mingi jama pisikes-te pildifailidega. Aastaid oligi tsikkel mu ainus motoriseeritud sõid

me, mis oli olnud umbes kaksikümme, tegin piipu. Piibu nimi oli Krupskaja ja ta oli sõprade kingitus. Kuid siis põles Krupskaja läbi ja piibukott varastati ka rahakoti pähe ära. Enamik staažist olen rullinud. Oli ka veibiperiood, kuid ma ei saanud sellega hakkama. Kuidagi liiga palju muretsemist: kas vedelik on kaasas ja kas akud täis ja kas juhe on kaasas ja kas adapter on kaasas ja kas elektrit on ja kas midagi leikib kuskilt ja kust õiget vedelikku saab ja kas seda ikka on piisavalt ja kumb aku suremas oligi ja kas uus põleti oleks parem ja... Paar aastat tagasi lõpetasin jälle ülikooli, rullisin, stressisuitsetasin liiga palju ja igatsesin piipu, kuid kõhklesin ka, et äkki peetakse hipsteriks. Esimese piibuperioodi ajal olid mul rastapatsid, ea indulgents ja üsna üleolevalt ükskõik minu pihta suunatud ühiskondlikust arvamusel, kuid nüüd kollitas mingi hipsterihirm. Õnneks sain aru, et see on loll mõte. Praegu suitsetan piipu ja pole rohkem tagasi vaadanud.

Piip või veip? Kunagi, kui olin umbes kaksikümme, tegin piipu. Piibu nimi oli Krupskaja ja ta oli sõprade kingitus. Kuid siis põles Krupskaja läbi ja piibukott varastati ka rahakoti pähe ära. Enamik staažist olen rullinud. Oli ka veibiperiood, kuid ma ei saanud sellega hakkama. Kuidagi liiga palju muretsemist: kas vedelik on kaasas ja kas akud täis ja kas juhe on kaasas ja kas adapter on kaasas ja kas elektrit on ja kas midagi leikib kuskilt ja kust õiget vedelikku saab ja kas seda ikka on piisavalt ja kumb aku suremas oligi ja kas uus põleti oleks parem ja... Paar aastat tagasi lõpetasin jälle ülikooli, rullisin, stressisuitsetasin liiga palju ja igatsesin piipu, kuid kõhklesin ka, et äkki peetakse hipsteriks. Esimese piibuperioodi ajal olid mul rastapatsid, ea indulgents ja üsna üleolevalt ükskõik minu pihta suunatud ühiskondlikust arvamusel, kuid nüüd kollitas mingi hipsterihirm. Õnneks sain aru, et see on loll mõte. Praegu suitsetan piipu ja pole rohkem tagasi vaadanud.

Kas Müürilehe tegemine pikendas või lühendas sinu eluiga?

(*Naerab*) Sattusin kunagi rongis ühe tuttavaga kokku. Porgandid sõitsid juba, istusime vahekäigus pörandal ja arendasime teooriat *all-nighter*'itest. Tuttava hüpotees oli, et igal inimesel on neid mingi kindel ja lõplik hulk. Mõni kulutab neid jooksvalt pidevale ja pummeldamiseks, teine eksamiteks õppimisele, kolmas bingetarbib meediat, eks. Minu suur ja regulaarne kuluartikkel on olnud Müürileht. Kui vaatan, kui raskelt nad viimasel ajal tulnud on ja kui kõva on olnud intress, siis nähtavasti on minule ettenähtud varu otsakorral.

Mis tüüpi all-nighter'itele sa seda allesjäänud reservi kulutada tahaksid?

Looming ja *all-nighter*'id on meeldiv kombo. Oösel on konkurents universumi inspiratsioonimullidele väiksem, rahulik on ka, miski ei plingi ega plärise, keegi ei tülitata, nii on hea voogu, *flow*'d otsida. Aga eks näis, elul endal on ka kombeks nõudmisi esitada. Normaalselt magamine on ka hea. Tervislik. Pikendab kindlasti eluiga.

Praegu mõtlen, et võiks päriselt ära teha, raiuda „2 mm” kivisse, nii laua peale asetatava tahvi suurusena. Võib-olla siis suurejooneliselt meeldetuletusega: „2 mm / kõiksus tänap.”

täiendavaid küsimusi, vaib oli õige. Tartus on varjunditele rohkem ruumi.

Mis on sinu põhiline maksimum kujundajana, mis n-ö kivitahvlisse raiutuna ukse kohal ripub?

„2 mm”. Vähe tähemärke, hea odav raiuda ka. See on tegelikult samamoodi nii palendamises kui ka fotograafias – hea ja suurepärase vahe on väga väike. Viimase kahe millimeetri jahtimine moodustab suurema osa pungestusest, kuid 87% jaoks vaatajatest jääb see töö nähtamatuks ja seeläbi tänamatuks. Seepärast tulekski see silma alla riputada, et ei võidaks kiusatus optimeerida – aitäh on ju ikka sama suur.

Meedia, erinevalt kunstist, on kokkuvõttes tootesarnane asi ja ega seal seda tarbija tänu eriti ei saa, see on sisuliselt avalik teenistus.

Avalikus teenistuses võivad sõimukirjadki omal moel tunnustavalt mõjuda – teed nähtavasti piisavalt, et muutust oleks tunda. Tegevuse valdkondlik kuuluvus või liiga lühike pai ei tohiks siiski anda automaatselt indulgentsi optimeerimiseks.

Viimase kahe millimeetri jahtimine moodustab suurema osa pungestusest, kuid 87% jaoks vaatajatest jääb see töö nähtamatuks ja seeläbi tänamatuks.

justkui väärtus, kuid peaks siiski piinlik olema sellist kolinat teha. ERRil peaks kindlasti piinlik olema, ministri ootaks ka enam, kogukonnale saab andeks anda. Öeldakse, et on oskus puude taga metsa näha.

SILDU PÕLETAMATA

Müürilehe pikaaegne muusikatoimetaja paneb ameti maha, mis oli sobilik ettekääne, et ta intervjuerijapuki asemel vastajatoolile istuma panna ning uurida tema seisukohti seoses muusika, kodupaikade ja ühiskondlike muutustega.

Intervjuu **Mariliis Möttusega**. Küsis **Aleksander Tsapov**, illustreeris **Andrei Kedrin**

Nimeta asju, mis on sinu subjektiivse nägemuse kohaselt viimase 10–15 aastaga ühiskonnas ja kultuuris paremuse poole liikunud ja vastupidi.

Üle kõige on hea meel selle üle, et vähemuste häält on ühiskonnas rohkem kuulda ja igasugune LGBTQ+-vastane torisemine mõjub aina enam nagu tüütu porikärbspöörin, millel on üha vähem võimu. See ei tähenda muidugi, et me ühiskonnana sallivuse seisukohalt veel finišijoonel lähedalgi oleksime (kas me selle kunagi üldse ületame?) ja et me ei peaks enam sellega seoses valvsad olema, sest kui isegi hamburgeri kebabiga asendamine kellegi identiteeti ohustab, siis mis me muudest asjadest räägime. Õnneks näib, et suurem osa ühiskonnast liigub praegu ikka paigale jäämine, mitte mineviku kursil, aga kõikvõimalikud kriisid ja inimeste üksik jätmise loovad pinnase vastandumiseks. Kultuuriväljal torgib kõige rohkem praegu ikka paigale jäämine, sest mis, vaid ikka rahastuse vallas, millega kaasneb lõpuks ajude äravool teistesse sektoritesse. Kui rääkida mul lemmikteemast ehk ööelust, siis pole vist saladus, et koroonaeelne ekstaas on eri asjaolude survele asendunud talveunega. Mitte et meil poleks ägedaid tegijaid ja pidusid, mis Euroopa suurlinnades toimuvaga ühte jalga astuvad, ja ega sealgi asjad roosilised pole, kuid näib, et inimestel on vaja mingit erilist sütikut, et end peole ajada. Olen siiski veendunud, et see möödub. Aga et mitte lõpuni negatiivselt kõlada, tahaksin ikkagi kiita neid, kes läbipõlemist soodustavates tingimustes ikka tegutseda jaksavad. Oleks minu teha, annaksin neile teenetemärgid ja riputaksin kaela aurahad.

Sa ei mõtle ööelu all ilmselt päris igat baari, kus on võimalik öösel maha istuda? Mis sind ööelu puhul eriti kõnetab? Ühtlasi tahaks teada, mida sa tunned, kui kuuled ööeluga seonduvat sõna „reiv“? Eks ööelu ökosüsteemi kuulub kõik, mis toimub pimmeduse katte all. Kõlab ju üks Põhja-Tallinna üteluski nii, et peol käimine peab olema eelkõige lõbus ja lõbus on siis, kui kohal on toredad inimesed. Kõige rohkem hindan muidugi kohti, kus on võimalik muusika mõtetes midagi uut avastada ning mis kannavad lisaväärtust oma põhimõtete, programmilise mitmekesisuse ja inimestega, keda need tegurid kohale meelitavad. Eks sotsialiseerumine ja muusika mind öösse tirisidki, aga lisaks leidsin seal eest palju suurema maailma. Mind tõmbabki kogu see inimaspekt ning koondumine mingite kindlate väärtuste ja huvide järgi. Ja mis „reivi“ puudutab, siis sellele sõnale võiks nüüd väljateenitud puhkuse anda.

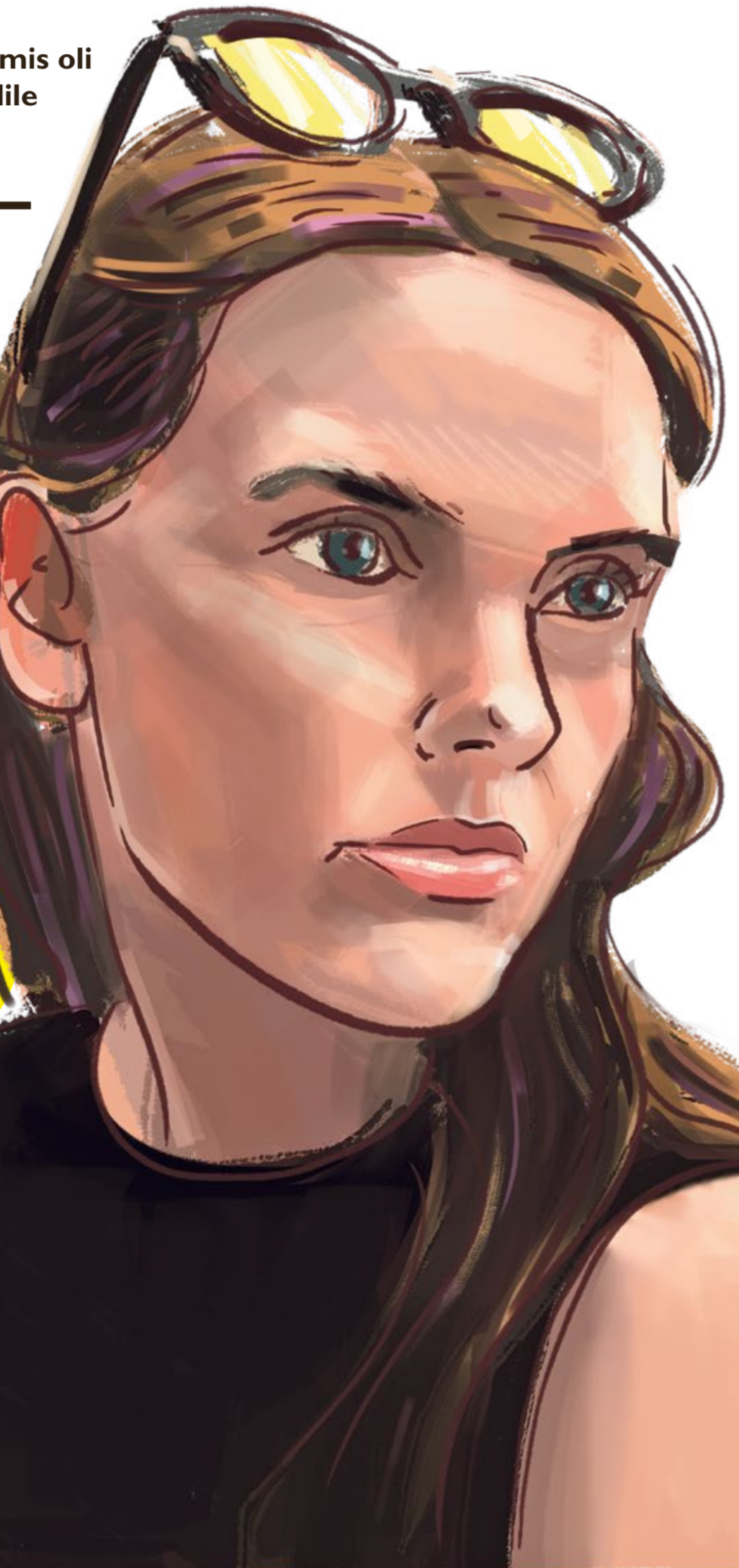
Mainisid oma praegust kodukanti Põhja-Tallinna. Kas tunned seal palju kirjutud gentrifikaatsiooni-saapa survet või elu käib kõigest hoolimata oma-soodu?

Mis saaks olla toese meemidest, mis väidavad, et kui hakkad märkama enda ümbruskonnas ainult peanupu katvaid mütsikesi või Aesopi seepi, siis su üürihind varsti tõuseb... Hinnaralli on muidugi karm, aga selles ei saa süüdistada pelgalt gentrifikaatsiooni ja see ei kehti ainult Põhja-Tallinna kohta. Teisalt on hea näha, et koht, kuhu ma kaheksa aastat tagasi üsna pimesi kolisin, tõmbab ligi üha rohkem *hotspot*'e ja areneb. Seda endisaegset elu jagub õnneks endiselt nii Kopli trammi kui ka majaanisele muruplatsile, mis on nagu omaette Morna linn. Ma arvan, et kui seda poleks, kaoks ka koha võlu. Ja ei tahaks ju ka, et Kopli trammi saaks mingi müütiline sõiduvahend, millest on võimalik lugeda ainult **Silvia Urgase** ja **Gregor Kulla** meenutustest.

Alustasid Müürilehte kirjutamist aastal 2012. Alguses ei makstud artiklite eest isegi sümboolset tasu. Millest oli kantud see kirjutada? Juba siis räägiti ju aktiivselt muusikaajakirjanduse kriisist ja hääbumisest.

Kõlan vist selles intervjuus nagu papagoi, aga mind huvitaski väga muusika ja kõik sellega seonduv. Mäletan, kuidas lugesin **Siim Nestori** ja **Valner Valme** plaadiarvustusi ning unistasin, et saaksin ise sama tööd teha. Kui tollane Müürilehe peatoimetaja **Helen Tammemäe** mulle selle võimaluse andis, mille eest olen talle elu lõpuni tänulik, kaaliski see entusiasm kõik muu üle. Toonast juttu muusikaajakirjanduse hääbumisest ma ausalt öeldes isegi ei mäleta.

Sinu toimetajakäe alt on käinud läbi sadu plaadiarvustusi, sh suuresti kriitika kohalike artistide suunal. Miks

plaadiarvustus kui formaat sinu arvates nii visa surema on?

Kui läheneda plaadiarvustustele artistide vaatest, siis ühest küljest on see neile üks võimalik promoviis ning teisalt oma loomingule tagasiside saamise koht, nii et mingis mõttes hoivavad seda elus artistid ise, kes enda loomingut kriitikutega ette lükkavad. Viimasel ajal on mulle tundunud, et negatiivne kriitika võib osutada isegi suuremaks müügiartikliks kui keskpärase hinne. See tõmbab tähelepanu ja annab lugejatele võimaluse kriitiku arvamusel vastanduda. Teisalt on vähemalt Eesti kontekstis konstruktivist negatiivset kriitikat teha ja leida pigem keeruline. Ma ei tea, kuidas 90ndatel ja 00ndatel alguses neid sildu põletada suudeti. Ajakirjanduse vaatevinklist: kui vaadata lugejanumbreid, ei ole see veebis kindlasti eriti populaarne žanr, aga olen ise mõelnud arvustustest kui väikesest ajakapslist, mis annab aimu just selle konkreetse aja kultuurist ja keelekasutusest ning vääril sel moel säilitamist. Kui nüüd küsida, et miks selleks ei piisa intervjuudest või artiklitest, siis arvustus on omanäoline vorm, kus kirjutaja saab oma käekirja, fantaasia ja analüüsiga kiita ja laamendada, nii et *long live the* plaadiarvustus.

Kas hakkad nüüd Müürilehe-järgses elus ka ise plaadiarvustusi kirjutama?

See on tõesti irooniline, et kogu Müürilehe-aja jooksul olen kirjutanud vähem kui kümme plaadiarvustust. Mingil hetkel hakkas pikkade formaatidega töötamine mulle rohkem huvi pakkuma ja sennapaika see arvustamine jäigi. Nüüd sellele mõeldes tundub, et võiks uuesti proovida küll.

Saatanlikud algoritmid, tehisaru meloodiad, Tik-Toki-DJd, sandikopikad artistidele jne – muusikatoostust kujutatakse pidevalt kui pooleldi kree-nis laeva. Mis on sinu take?

Algoritmid võivad ju olla saatanlikud ja konkurents suurem kui kunagi varem, aga see-eest on artistidel ka palju rohkem võimalusi end nähtavaks teha. Enim tekitab sealjuures muidugi ahastust see, kui vähe artistid ise sellest tulu saavad, kui sa pole just **Taylor Swift**. Mina kasutan kõige rohkem Bandcampi platvormi, sest seal ostes jääb artistile rohkem raha kätte ning kui viitsid kaevata, satub seal ikka igasuguste veidruste otsa. Kui rääkida alternatiivse muusika perspektiivist, jäi mulle hiljuti silma ühe oma skeenes tuntud *techno*- ja *noise*-artisti **Codex Empire**'i postitus, kus ta teatas, et paneb oma projekti senisel kujul pausile, sest võimalused mängida *live*'is sellist muusikat, mida tema teeb, on nii palju vähenenud. Selle asemel et muuta oma stiili või alluda trendidele, otsustas ta lihtsalt keskenduda muudele kunstiprojektidele. *Techno* on liikunud peavoolu ja selle märksõnadeks on *harder, faster, stronger*. Jahun jälle sellest tsükliisu-sest, aga praegu on paratamatult kiire muusika aeg. Mis tehisaru puudutab, siis mul on hea meel, kui see pakub tööriistu, et oma loomingut mõistuse piires täiendada ja mingeid tööprotsesse kiirendada, aga üldiselt on TI diskursus ja selle derivaadid mind algusest peale külmaks jätnud. Samas tuli just paar päeva tagasi uudis, kuidas The Velvet Sundowni nimeline bänd on kogunud Spotifys pea miljon kuulamist, kuid väidetavalt on tegu tehisintellekti loodud muusikaga ja sellist kooslust ei eksisteeri. Üks ajakirjanik kurtiski, et ta kuulas seda ja pidi kahetsusega tunnistama, et see kõlas isegi okeilt. Nii et varsti peame oma allikakriitilisust ka muusika puhul rakendama hakama, sest tegelikult on tegu

omamoodi kaaniga, kes imeb päris inimeste muusika verd ja võib tänu sellele isegi kopikaid teenida.

Lisaks muusikale oled kirjutanud moest, disainist, koolikiusamisest, surmast, intervjueritud visuaalkunstnikke jne. Toimetajana on see ampuua veel kordades laiem. Kas näed enda kogemust pigem kui hulka mikrokraade või kui oskusliku loojustaja pikaajalist kasvamist?

Müürilehe puhul on olnud õnne, et olen saanud kirjutada asjadest, mis mulle endale huvi pakuvad. Artiklit alustades ei tea sa aga kunagi, kuhu teemasse süübitmine sind viia võib – olen Rahvusraamatukogus sadu numbreid Meie Meelt ja FHM'i läbi lapanud, lugenud Vietnami sõjaveteranide PTSH lugusid ning võrrelnud matusebüroode pakutavaid teenuseid. Mõned käsitlud teemadest on olnud pikemaajalise kaaluga ja kasvatatud huvi veelgi, aga mida rohkem ma süvenen, seda enam näen, kui vähe ma tean. Akadeemilise aususe huvides ma endale seega mikrokraadi ei annaks. Kui, siis vanade noorteajakirjade sirvimises.

Tähelepanumajanduses on üha suurem osa meediasisust liikunud videosse. Kuidas sulle autori ja toimetajana tundub, kas kaotame sellega midagi? Või kas kirjutatud teksti uus roll ongi muutuda salvestatud kõne subtiitriteks?

Kuna tänapäeval on kõik arvamusliidrid, on mul isiklikult tekkinud TikToki ja Instagramis poliitikauudiseid kommenteerivate või ajaloolisi fakte edastavate sisuloojate suhtes kerge paranoia, eriti seetõttu, et palju panakse rõhku hüperboolsusele ja afektiivsele esitusele. See kahandab mu jaoks info usaldusväärsust, mistõttu mul on kompulsiiivne harjumus asju üle guugeldada. Meedia videosisus ma iseenesest probleemi ei näe. „Aktuaalset kaamerat“ vaatame ju samuti liikuva pildina – see on kiire viis end asjadega kursis hoida, aga kui ainult ühte meediumisse kinni jääda, ei tule vist kellelegi üllatusena, mida see teeb meie süvenemisvõimega. Soovitan võtta ette mõne paberlehe ja vaadata, mis mahus ja kui palju rohkem artikleid sa võrreldes killustunud veebiversioniga läbi viitsid lugeda.

Kas arvad, et Müürilehe tegemine pikendas või lühendas sinu eluiga?

(*Naerab*) Keegi ütles kunagi, et kui tahad nooruslik olla, siis tuleb noorte inimestega suhelda. Selles mõttes on Müürileht olnud mu elu-elliis. Kui aga võtta arvesse enda artiklites kahtlemist ja viimase hetke kirjutamisrallile kulunud närvirakke, siis äkki asi jääb lõpuks tasakaalu?

Ühesõnaga petturi sündroom (imposter syndrome) pole ka sulle võõras olnud? Oleme tutvunud, jah.

Kui su elu oleks meem, siis milline see oleks? @kinnituste „kahe aasta tagune mina ei olnud cringe“.

Pole vist saladus, et sinu värv on must. Millal ja kuidas sinu suhe mustaga alguse sai ning mis seda elus on hoidnud?

Ei teagi, kumb 11-aastase minu enne kätte sai, kas maailmavalu või tume ja kurvapooline muusika, aga sinna ma selle alguspunkti paneksin. Kui hakkad juba

mingisse nähtusesse süvenema ja aega investeerima, asub see vaikselt su isiksust vormima ning sealte hargnevad omakorda lahti uued hivid ja austus teatava esteetika vastu, avaldugu ja arenegu see siis läbi moe, filmide, kirjanduse, muusika või maailmavaate üle-

Kui isegi hamburgeri kebabiga asendamine kellegi identiteeti ohustab, siis mis me muudest asjadest räägime.

üldiselt. Ilmselt oli mingi eelsoodumus olemas, sest armastus kestab.

Kas teismeeva tumedas muusikas on ka midagi sellist, mida suudad senimaani kuulata?

Absoluutselt. Pean täpsustama, et kui räägime mu teismeeva muusikast, ei ole see mitte *industrial*, EBM või mõni tume *wave*, vaid pigem *nu metal*, mis muutus 2000ndatel peavoolus väga populaarseks. Linkin Parki „Hybrid Theory“ ja Deftonesi „White Pony“ olid ühed lähtepunktid ning litivad endiselt sama võimsalt. Käisin muide äsja ka Berliinis Linkin Parki kontserdil, mis teismeevas ei õnnestunud. Kuigi **Chester Benningtoni**, nende algset vokalisti ja üht kõige retsimaa häälega lauljat, kes 2017. aastal suri, ei saanudki ma kunagi näha, on

Eks sotsialiseerumine ja muusika mind öösse tirisidki, aga lisaks leidsin seal eest palju suurema maailma.

neil nüüd uus laulja **Emily Armstrong** ja see on ikkagi emotsionaalne kogemus, kui terve olümpiaastadion kaasa laulab ja rahvas *mosh pit*'i lendab.

Oled pärit Avinurmes, kus käid regulaarselt siimaani. Mis teeb Avinurme nii meeldivaks ja vastupandamatuks? Mis on kolm asja, mida tuleks Avinurmet külastades teha?

Avinurmes saab alati teistmoodi välja puhata kui linnas, isegi kui pead füüsilist tööd rügama. Lähed sinna, loed lehti, niidad muru, laod puid, päästad vee-

Techno on liikunud peavoolu ja selle märksõnadeks on harder, faster, stronger.

vanni hüpanud konnasid ja vaatad õhtul krimireedet. Perfektn. Ajaloohuvilisi peaks kõnetama Avinurme kiriku lugu, suviti promon ikka jaanilaupäeval kulunud närvirakke, siis äkki asi jääb lõpuks tasakaalu.

Berliin või Avinurme?

Oi-oi-oi. Üks on kodu ja teine koht, kus rohi on rohelisem ja mis tekitab FOMOt, et jään millestki ilma, kui ma parasjagu seal ei ole. Olen minevikus korduvalt pikemaks ajaks Berliini kippunud, aga lõpuks eri põhjustel ikka koju tulnud. Võib-olla tuleneb see mu sealset olmekogemusest, aga praegu meeldib mulle rohkem kogeda Berliini seda külastades, mida teen ka võimalikult tihti, kui mingi sündmus hirmsasti sinna tõmbab või kui ühte mega Liibanoni toidukohta igatsema hakkab. Mitte et mul oleks raha ainult toidu pärast reisida. See keerutav vastus algsele küsimusele viitab muidugi sellele, et ma ei suuda valida. (*Naerab*)

KAS TAHAD, ET SUUR VEND SU SÕNUMEID LOEKS?

Numbrituvastuskaamerate ja privaatsuse üle tulebki vaielda. Vastasel juhul kaob usaldus nii elektroonilise eluviisi kui ka riigi vastu.

Kirjutas **Liisa Past**

Õiguskantsler **Ülle Madise** juhtis äsja tähelepanu, et mitmed riigiasutused on tema hinnangul saanud ebaseaduslikult ja selge õigusliku aluseta ligipääsu inimeste pangasaladusele. Rahapesu andmebüroo lõpetas seepeale pankadele täitmisregistri kaudu päringute tegemise. Pikalt on arutatud rahapesu andmebüroo plaani luua superandmeladu ehk suurest hulgast registreeritud eraisikute ja ettevõtete andmeid (küll masintöötlamise etapis anonümiseeritult) koondav ja tehintellekti abiga analüüsiv infosüsteem.

Asi ei ole ühes riigiasutuses, mille mandaat on Eestis vähendada kuritegeliku ja pestud rahaga seotud riske. Küsimus on palju põhimõttelisem: kõikenägevate silma ja inimeste põhiõiguste, sealhulgas privaatsuse ja süütuse presumptsiooni tasakaal demokraatlikus ühiskonnas. See on hädavajalik debatt, mis peabki infotehnoloogia arendes pidevalt käima. See peab põhinema ühiskonnas kokkulepitud väärtustel ja arvestama tehnoloogia toimimise reaalsust. Mõlemad tunduvad lappavat.

Näiteid leiab lähedalt ja kaugel. Euroopa Liidus püütakse suruda läbi nii-öelda krüptograafia tagauksõuet, mis võimaldaks korra-kaitsel murda krüptograafia ja saada universaalne ligipääs krüptitud elektroonilisele suhtlusele. Sisuliselt soovitakse läbi hammustada tehnoloogia, mis tagab sõnumisaladuse, olgu see siis e-kirjades, sõnumirakendustes või mujal.

Eestis on arutatud juba pikalt politsei automaatsete numbrituvastuskaamerate kasutust ja õiguslikku alust. On väga ahvatlev väita, et kurjategijate tabamine muutuks lihtsamaks, kui oleks võimalik kõiki autosid ja liikumisi pidevalt jälgida. Hiina ju jälgib näiteks ka nägusid.

KÕIKENÄGEV SILM EI OLE DEMOKRAATIALE OMANE
Ent demokraatlik õigusriik ei toimi kõikenägevate silmade loogika järgi. Privaatsus, sõnumisaladus ja igaühe õigus korraldada oma elu ilma Suurt Venna kartmata on põhiväärtused, mille kaitseks oma riiki luua ja pidada. See tähendab, et ka uurimistoiminguteks andmete kasutamise, nõudmise ja vaatamise puhul tuleb hinnata, kas see on tõesti vajalik ja proportsionaalne.

See tähendab, et riik, korra-kaitses, uurimisasutused peab alati kaaluma, kas sama eesmärgi saaks saavutada vähem invasiivsete vahenditega ning kas potentsiaalselt saavutatav kaalub üles põhiõiguste riive. Seda, kui räge on inimese privaatsuse rikkumise, rõhutab seegi, et kaalumisevajadus ning eraelu puutumatus ja sõnumisaladus on kirjutatud põhiväärtustena ju

ka Eesti põhiseadusesse (§ 26 ja § 43) ja Euroopa Liidu põhiõiguste hartasse (§ 7 ja § 8).

TEHNOLOOGIA NII EI TÖÖTA

Ka ei ole soov inimeste suhtlust ja andmeid kätte saada alati informeeritud tehnoloogia tegelikkusest. Iga andmekogu ja andmekasutusega kaasneb lekkeoht ehk kogutud info võib saada kättesaadavaks kurjategijatele või mitte just demokraatlikult meelestatud riikidele, olgu põhjuseks inimlik viga, pahatahtlikkus või probleem tehnoloogiaga, kasvõi küberrünnak.

Soov kasutada andmeid rohkem, suuremalt ja kiiremini tuleb sageli uskumusest, et neid tehintellekti abiga töödeldes, eriti kui see õnnestub reaalajas, leitakse anomaaliaid, kuritarvitused ja pahalased. Paraku ei ole ka masinad, ükskõik kui õppinud, eksimatud. Nad ei ole isegi mitte paremad kui nende sisendi ja neile antud korralduste kvaliteet. Nad on lihtsalt palju kiiremad. Nii kaasneb kiiremini rohkemate andmete analüüsiga ka kiiremini rohkemate valede järelduste tegemise risk. Seda kõike on juba proovitud, näiteks USA politsei andmeanalüüs on osutunud korduvalt kallutatuks ja diskrimineerivaks. Ühe politseiniku rassism võib mõjutada ühte kaasust, aga kui see on sisendinfo masinale, saab see süsteemi omaduseks. Aastal 2023 selgus, et Rotterdami sotsiaalsüsteemi pettuste uurimise algoritmist on saanud pideva paranoia masin, mis diskrimineerib soo ja rassi alusel ning mille keeruka arvutuse tulemusel antud riskiskoorid ei ole palju täpsemad juhuslikkusest.

Nii et mida suuremad ja võimsamad on analüüsivahendid, seda rangemad peavad olema järelevalve ja õiguslik raamistik. Andmeanalüüsi potentsiaali ei saa ega tohi eitada. Samas ei saa ega tohi eitada ka riske. Isegi väike hulk metaandmeid (näiteks millal ja kellega suhtled) võib anda täieliku pildi inimese elust, harjumustest ja käitumisest, muutes ta manipuleeritavaks. Juba Cambridge Analytica skandaal näitas, kuidas Facebooki kasutajate andmeid kasutati valimistulemuste mõjutamiseks.

Samuti läheb Suure Venna idealiseerijatel justkui meelest, et ühekordseks või konkreetseks nii-öelda eksklusiivseks kasutuseks ei ole võimalik krüptograafiat murda. Sisuliselt on krüptograafia keeruline matemaatika, mis pakub justkui lukukoodi või lahenduskaiku, mida teadmata ei saa ust lahti ega andmeid kasutada. Kui need lukud katki tehakse, on ukseid avali kõigile. Kui teha krüptograafia mehhanismidesse tagauks, on need katki kõigi kasutajate jaoks ja sama tagaust saavad kasutada ka kurjategijad või autoritaarsed riigid. Krüptograafiat kasutavad, muide, enda töö kaitsmiseks ka uurimisasutused.

Näiteks San Bernardino 2015. aastal öökubis toimunud massitulistamise uurimiseks nõudis FBI App-ile ligipääsu sellele väga räge kuritöö sooritaja iPhone'i andmetele. Apple keeldus, rõhutades, et kui luuakse tagauks, ei saa selle kasutamist piirata enam ainult heade kasutajatega ning ka kurjategijad saavad kasutada sedasama tagaust ükskõik kelle teise puhul.

Ka Saksamaal piiras kohus riigi loodud digitaalse Trooja hobuse kasutamist ning Suurbritannias on järelevalve karm, kuigi õigusruum lubab korra-kaitsel

laialaatuslikult andmeid koguda. Euroopa Inimõiguste Kohus on samuti mitu korda rõhutanud, et julgeolek ei saa pühitseada eesmärgina massilist ja süsteemset eraelu puutumatusse rikkumise abinõu.

PROPORTSIONAALSUS JA VAJALIKKUS

Privaatsuse riive on oma olemuselt ühesuunaline ja pöördumatu. Inimese jaoks on see sama räge kui pealtkuulamine, isegi räägim läbiotsimisest. See on räge ka uuritava inimese lähedaste ja kaaslaste suhtes, kes paratamatult samuti „võrku jäävad.“ Ühiskond, mis austab põhiõigusi, eelistab seetõttu alati vähem invasiivseid lahendusi. Isiku privaatsuse rikkumine on viimane, mitte esimene abinõu.

Eesti on teinud strateegilise ja praktilise otsuse olla digitaalne riik. Me ei oleks saanud lubada endale paberitel ja toimikurividel põhinevat weberiaanalitiku bürookraatiat, eriti 1990ndatel, kui riigijuhtimises tuli nullist ehitada toimiv süsteem. See digiteeritud on võimaldanud kiiret arengut ja teenuste paremat kättesaadavust. Kuid selle edu alus pole ainult tehnoloogia, vaid usaldus. Usaldus, et meie andmeid ei kuritarvitata. Usaldus, et reeglid on selged ja riik austab kodaniku põhiõigusi.

RIIGI ERILINE VASTUTUS

Samad privaatsuse ja andmekaitse põhimõtted kehtivad kõigile andmekäitlejatele ning ka eraettevõtetel on kohustus andmeid kaitsta, tagada õiguspärasus ja läbipaistvus. Neil on kohustus selgitada andmete kasutamist ja küsida selleks nõusolekut, nii et vähemalt teoreetiliselt saab inimene teenusest loobuda või valida teise pakkuja.

Riigi puhul aga puudub nn opt-out'i võimalus: riigil on monopol inimese identiteedi loomisel ja hoidmisel ning avalike teenuste kujundamisel. Riigi ja omaval-

Mida suuremad ja võimsamad on analüüsivahendid, seda rangemad peavad olema järelevalve ja õiguslik raamistik.

litsuste kätte on koondunud tohutult hulgal andmeid, sealhulgas väga tundlikke, alates laste hooldusõigusest (ka lapsendamisega seonduv) ja meditsiinilisest teabest (miks on inimesele välja kirjutatud põletikuvastane vahend just tupeküünlana?) kuni vara ja ärisheteni, mis koos annavad erakordselt detailse pildi inimese elust, eelistustest ja harjumustest.

See tähendab, et kui riik eksib, on tagajärjed kolossaalsed. Seetõttu on demokraatlikus õigusriigis riigil eriti range kohustus tagada, et andmekasutus on piiratud, põhjendatud ja kontrollitud. Riik peab olema oma andmetöötluses eriti ettevaatlik, erilisel läbipaistev ja rangelt piiratud, sest usalduse kaotus riigi tasandil ei kahjusta ainult konkreetset teenust, vaid võib õõnestada kogu asjaajamise legitiimsust ja kodanike valmisolekut üldse digiriigile toetuda.

USALDUST EI SAA TAGASI

Isikuandmed, näiteks terviseandmed, pangasaladus, aga ka ärisaladused, nõuavad kõrgendatud kaitset. Andmekogude pidajad peavad hoidma ainult minimaalset vajalikku andmestikku, lubama ligipääsu vaid neile, kellel on nii seadusega antud õigus kui ka konkreetne vajadus. Ka automaatpäringud ja masinate ligipääs peab olema kontrollitud ja igal infosüsteemil peab olema selge põhjus ja õigus küsida teise süsteemi andmeid. Kõik see peab olema loogiline, auditeeritav ja dokumenteeritud.

Eesti digiriik põhineb usaldusel, et andmeid ei kuritarvitata ja neid kasutatakse ainult siis, kui selleks on selge õiguslik alus ja vajadus. Siiani oleme ehitanud mehhanisme, mille puhul inimene ise on oma andmete peremees ja tal on lõplik sõna selle üle, kes nendele ligi pääseb ja kuidas neid kasutatakse. Erandiks on vaid selgelt põhjendatud avalik huvi, näiteks korruptsioonikaasused või oht rahvatervisele.

Hea näide on koroonajaast: meile anti teada, kui olime lähikontaktis, aga ei avaldatud, kellega täpselt kokku puutusime. Samamoodi ei ole vaja teada, kes istus eelmisel hommikul bussi, vaid kas sõitja pilet oli kehtiv. Tallinna tasuta ühistranspordi puhul piisab kontrollimisest, kas inimene on linna elanik.

Eesti digiriigi edulugu ei toetu ju ainult tehnoloogiale, vaid ennekõike usaldusele. See usaldus on Eesti digiriigi suurim varandus, mis võimaldab üldse midagi uut teha. Inimesed on aastakümneid elektrooniliselt asju ajanud, ilma et nende privaatsust või andmete konfidentsiaalsust oleks rikutud. Kui aga usaldus kaob, murenevad need teenused kiiresti.

Korra-kaitselised tööd oleks veel lihtsam teha, kui igal inimesel oleks kõrval isiklik korra-kaitsesametnik või kui vähemalt salvestataks kohe kõik ta kõned ja sõnumid ning otsaes oleks ka kaamera, mille pilt läheb otse politsei juhtimiskeskusesse. Samamoodi on maja mahapõletamine väga tõhus viis kirpudest vabaneda. Me siiski teame, et see on ebaseaduslik ja ebaseaduslik.

Me oleme valinud teistsuguse tee. Tee, mis eeldab, et inimene usaldab oma andmete puhul riiki. See on ka tee, kus riik peab end eriti tublilt kontrollima ja tagasi hoidma.

Privaatsuse riive on oma olemuselt ühesuunaline ja pöördumatu.

LIINA VIIRA

ARGI

Isikunäitus / Solo Exhibition
04.07-02.08.2025

Disaini ja Arhitektuurigalerii
Pärnu mnt. 6, Tallinn

Liisa Past on infoturbe ja küberturvalisuse ekspert.

DJ-ANKEET

MELIH

Melih Yıldız, DJna tuntud ka kui Shah Rud, on pärit küll Türgist, kuid on pühendanud viimased kümme aastat oma elust Tallinna alternatiivskeene kujundamisele nii DJ kui ka promootorina. Melih ja tema teekaaslased on pannud aluse kvääriklubile HUNGR ning peosarjale ja plaadifirmale Shelter, mis tõstab esile eri riikide muusikatradsioone põimivat klubimuusikat.

Debüüt: Esimest korda mängisin avalikult koos Dharma Doomiga Sveta Baaris *back-to-back*-seti – see oli vist 2020. aastal, kuigi aeg on viimasel ajal hägune. Mäletan, et olin veidi hirmul, kuni tabasin end hetkest, kus *loop* kõlas täpselt õigesti, tuled vilkusid ja rahvas ulgus. Sõna otseses mõttes *ulgus*. See oli esimene kord, kui mõistsin, et DJ-töö võib olla kui nõidus.

Muusikas oluline: Sa tunnend ära, kui keegi teeb asja hingega. See ongi ainus kriteerium. Kui muusika tuleb ausast, toorest kohast, siis see mõjub. Mind tõmbavad lood, mis ei ürita sulle meeldida. Lood, mis kannavad raskust, leina või puhast rõõmu. Praegu, selles maailmas otsin ma selgroogu; kunsti, mis ei pilguta silma.

Muusikas ebaoluline: Performatiivne *cool*. Seda võib DJ-settides tihti kuulda – hüperstiliseeritust, viitamist, iroonilisust. See võib kellelegi mõnda aega muljet avaldada, aga ei kesta. Kui su peamine motivatsioon on näida internetis kaval, jääb muusika lõpuks õõnsaks.

Mida mängid: Põhimõtteliselt kõike, millel on hing ja hambad – *shaabi*'st *leftfield techno*, pulmahümnide ja *marsiya*'deni välja. Mulle meeldib emotsionaalne kontrast – leina kõrvutamine eufooriaga või pulmahümn muutmise millekski häirivaks.

Eredaimad mängumälestused: See hetk, kui nägin põhjamaalasi täis ruumi Lähis-Ida pulmalugude peale

Foto: Silver Mikner / Truckster Magazine

See on muusika, mis vajutab justkui lülitit – puusad hakkavad liikuma ja kontsad lendavad jalast.

Koht, kus tahaksin kindlasti mängida: Mõnel pragenud Istanbuli katusel keset augustikuud. Ei mingit VIP-ala, ainult sõlmes kaablid, mikserid, raki ja vaade Bosporuse väinale. Ideaalis pidu, mille kohta keegi internetti ei postita.

Guilty pleasure: Mu täielik kinnisidee on 90ndate türgi popp. Yıldız Tilbe, Levent Yüksel ja Sezen Aksu, enne kui sündid liiga puhtaks muutusid. See on kämplik, ülevoolavalt emotsionaalne, täis helistikumuutuseid ning pööraselt hea.

Alt üles vaatan...: Slikback, aya.

Viis klassikut: Şivan Perwer „Kî Ne Em?” Marco Shuttler „Sing Like a Bird (Reprise)” CocoRosie „Beautiful Boyz” Röyksopp „What Else Is There?” Björk „Unison”

Viis hetkekummitajat: SHXCXCHCXSH „.....t” Marco Shuttler „Sing Like a Bird (Reprise)” Fawzi, Al Nather „3MAR” Nadah El Shazly „Laini Tani” Woesium „MourningStar”

Tehnilist: Mis iganes saadaval on, sobib.

Lõppsõna: Maailm on keeruline. Kui sul on platvorm, on sul ka vastutus. Heast maitsesst ja sujuvatest üleminekutest ei piisa, kui jääd vaikselt siis, kui on vaja rääkida. Kasuta oma platvormi millegi tõelise jaoks. Toeta rohujuuretandide kohti, seisa artistide eest, kellel on selgroogu.

hulluks minemas. Tundus, nagu oleksin mingi väikse needuse mürdnud.

Lugu, mida mängiksin oma parima sõbra pulmas: Ükskõik milline Mezdeke lugu, ilma igasuguse kahtluset. Ideaalis keset söömaaega, kui kõik on juba veidi vindised ja hajevil – ja siis vallutab see terve ruumi.

Kuula meie veebiväljaandest ka Melih'i Müürilehele tehtud miksteipi või vaata lisa aadressil soundcloud.com/sheltertin

POPKUI TUURIANKEET

MARIA KALLASTU

Foto: Mira Tohver

Mis uut nähtust või juba olemasoleva taastulekut oled maailma mastaabis viimasel ajal täheldanud?

Ma armastan seda, et viimasel ajal on välismaa muusika tipus just naisartistid, kes on aastaid tööd rüganud ja lõpuks suure edu saavutanud, sealhulgas vanemad naised, kes on olememata pikast karjäärist endiselt relevant. See annab motivatsiooni ja lootust, et popmuusikamaastik on muutumas ning selle tulemusena saab mind ja teisi noori naisi veel pikk karjäär ees oodata. Tahaksin näha seda muutust rohkem ka Eestis.

Mis nähtus domineerib sinu jaoks praegu Eesti kultuuri?

Huvitav on jälgida, mis noortele meeldib. Looming on olnud alati mõjutatud maailmas toimuvast ja praegu on meie tulevik hirmu-

tav ja ettearvamat. Tundub, et Eesti noorte muusikamaitset domineerib vajadus põgeneda reaalsusest, et pidutseda sõpradega võimalikult valju ja eheda muusika saatel, mõeldes absoluutselt mitte millelegi.

Kelle või mille suur fänn sa oled?

Olen nende inimeste fänn, kes teevad head tööd muusikamaailma telgitagustes. Kuulajad näevad ainult lõpp-produkti, aga just tänu taustal tegutsetajatele saavad asjad lõpuks tehtud. Ka mind ümbritsevad mitmed intelligent- sed ja loomingulised inimesed, kes õnnelkombel usuvad minusse. See on miski, mida tahan artistina alati meeles hoida.

Mis sind praegu popkultuuris kõige rohkem inspireerib või üllatab?

Mind üllatas hiljuti see, kuidas Valge Tüdruk

Popkultuuriankeet kaardistab ajavaimu ja nähtusi Eesti ning muu maailma kultuuris, õitsegu need siis nurgatagustes või suuremate masside seas. Sel korral vaatab popkultuuris toimuvale otsa muusik ja laulja maria kallastu.

saab olla tugevalt alternatiivartist, aga esineda samal ajal ilma tsensuurita Tallinna tasuta avalikul üritusel. See näitab, et altkultuur saab lüüa läbi ka peavoolus, kaotamata oma alget publikut.

Mis on kõige ootamatum asi, mis on sind popkultuuris viimasel ajal puudutanud?

Ma proovin võimalikult vähe muusikat kuulata. Müra ja sahinat on ümber nii palju, et see on tihti lämmatav. Olen olnud alati see, kellel peab pidevalt mingi ekraan ees lahti olema, et mingisugust stiimulit saada. Viimasel ajal olen loonud endale teadlikult hetki, mil mu ümber on täielik vaikus, et aju saaks konstantsest informatsioonilaviinist puhata. Nii puudutab muusika lõpuks tegelikult palju rohkem. Asi on balansis, aju ei saa kogu aeg 100 km/h käia.

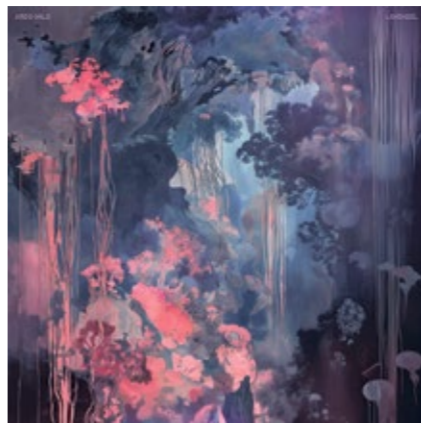
■ Küsis Mariliis Mõttus

Ocean Districts. Foto: press

VIHJE

Kanamaja muusika- ja kunstimfestival kolib sel aastal Paljassaare sadama- ja tööstusalale Hundipea Kakaolattu. Üritus, mille keskmes on mitmekülgne bändimuusika ja eri kunstivormid, toimub sel aastal 16. augustil ning toob lavale sellised kooslused nagu Ocean Districts, Orb, Robotorr, mariin k., Möyhy-Veikot, Les Attitudes Spectrales, Skoone jt. Vaata lisaks: [kanamaja.com](#)

ARGO VALS – LAVENDEL

(7D Media, 2025)

Argo Valsi „Lavendli” kuulamine pakkus mulle seda, mida oskasin juba oodata. Küllap tunnevad Argo muusika austajad tema helikeele unepealtki ära ja arvan, et oma „hääle” leidis ta juba õige varakult (vt nt „Tšihcier” aastast 2012). Hiljem on ta selles argovalsilikus kõlailmas supeldes leidnud aina uusi värve ja nurgataguseid.

„Lavendel” koosneb kuest palast, mis moodustavad helge sujuva terviku. Lood on rütmika vallas pigem nurgelised (võib-olla on asi ka teatava perkussivsuse taotlemises), samas mõjub iga lugu õhulise ja paindlikuna.

Argo looming on lüüriline, ses pole tingimata kuigi palju melodoid tüüpi teemasid, kuid faktuuriliselt kihistusi leiab kuhjaga. Mulle sobib, kui muusika ei ole liiga „täis”, selles on hingetõmberuumi ja see ei kurna. Iga teos on hoolikalt läbikirjutatud ja nüansid detailselt välja mõõdetud. „Lavendli” kompositsioonid on universaalsed – need võiksid toimida

Kuulas Kirke Karja

Maailm lausa ihkab killukesi meie pärimusmuusikast. Parimat eksporti on teinud viimasel kümnendil sellised kooslused nagu Maarja Nuut, Puuluup, Trad.Attack! ning kuidugi Duo Ruut. Hiljuti ilmunud album „Ilmateade” on eesti muusikas kvaliteedihüpe, mida on märganud teiste hulgas näiteks mainekas Briti väljaanne The Guardian.

„Ilmateade” on seisundimuusika, mis manab kaadreid aastaaegadest. Retk läbi emotsioonide ja kahe noore muusiku kandlemisterlikkuse. Loominguline küpsus suunab kuulajaid tajuma – ennast, teisi, loodust, müütilisust. Juba esimesed noodid võrgutavad, „Intro” juhatab uduloori kuduma, minimalistlikus hallikarva kihilises kuues pala „Udu” on ood eestlusele. „Vastlalaal” koos *nu-folk*bändiga Puuluup pakub mõnusat rütmilist üleminekut, iseloomustades samuti meie kandi inimesi, kes algul ei saa vedama ja pärast pidama.

Kuulas Erkki Tero

EXIT SAFE MODE – DUAL

(Exit Safe Mode, 2025)

Alles see oli, kui meie kodumaine *techno*-juveliir Margus Löve andis Exit Safe Mode'i sildi alt välja tumedatoonilise *dub*-troonika kaوامängiva „Xtension” (2024). Sinna otsa vupsas reivitümmine, ühe loo ümber keerlev pooltund nimega „Altered” ja selle aasta maikuu neljapealine EP „Dual”.

Nagu ka paljud teised kauged ja kohalikud *techno*-artistid, ei sekku Löve sotsiaalsesse maailmapilti ega seosta end liialt pommuudistega pikitud igapäevaga – paineid on, aga need väljenduvad abstraktselt ega laota loosungeid. Anonüümsus arvamustes ja enesekuvandis on *techno*'sse sisse kirjutatud ja kes see kõrvaltvaatlemisele ikka kätt ette paneb. Mida sellest kõigest homsetesse ja ülehommsetesse kuulamistesse kaasa võtta, see jääb küsimuseks ja isenda otsustada. Kõrge-kaugelennuga kaavad ka riigipiirid, niisii ei otsi ega leiuta ka Exit Safe Mode'i rajad kohaspetsiifilist fluidumit, vaid hõljuvad globaalses elektroonilises taustsüsteemis.

MARIIN K. – ROSE SKIN

(Seksound, 2025)

Nimeta seda igatsevat-unistavat kajade sisse mässitud helimaailma milleks iganes soovid – *shoegaze*, *dream pop*, *nu gaze* –, mariin k. annab värsket hingamist säärastes toonides muusikale, millega meie pimedaja ja külma maa inimesed peaksid suhestuma. Kuigi albumit käes hoides tunneb ära unistamispopile tüüpilise abstraktsed kujunduse, Seksoundi plaadifirma logo ning selle vedaja ja Pia Frausi juhi Rein Fuksi nime olulise abistajana, pole „rose skin” hariilik Seksoundi talli toodang. Kui Pia Fraus, Imandra Lake, Bizarre või esimese albumi Holy Motors lummased hõljuva, häguse impressionismiga, siis Mariini bänd maalib sarnases introspektiivses filosoofias selgepiirilised jooned.

Mis peamine, ta ei toetu esmajoones stiilile või aurale ega kao tikkesse unistavasse udusse. Siin on prioriteet laulukirjutamine. Pärast tuju säätivat ja kompivat, ent mitte üldse aega raiskavat nimilugu läheb album täiel rinnal käima. „Beach”,

hästi ükskõik mis instrumentide ansambelis, kasvõi orkestri esituses. Isegi kui mõni lugu kõlab, nagu see oleks valminud ühe hooga (s.t ei kuule „õmbluskohti”), ei ole ses rutakust, igale karakterile on antud kehtestumiseks piisavalt aega, kõigel on lastud küpseda.

Album on žanriteülene ja seda tõestab ka külalismuusikute valik: lahterdamatu Kitty Florentine, barokkseeetika esindajad Kristo Käo ja Villu Vihermäe ning Argo pikaajagne mõttekaaslane Karl Petti. Kõik need muusikud toetavad ja täiustavad Argo muusikalist ideed ise *front(woman)*'iks muutumata, kuid täpselt vajalikku värvi juurde andes. Kõige tugevama sünergia mõjub „Õhuke joon”, mille esitus on suisa lõbus! Palas „Gambale” saab žanriteülisus uue tähenduse – üks-teisele ulatavad käe barokkmuusika ja nüüdisaegne kõlaesteetika. Nii orgaaniline žanriteülisus on just see, mida minu kõrv otsib.

DUO RUUT – ILMATEADE

(2025)

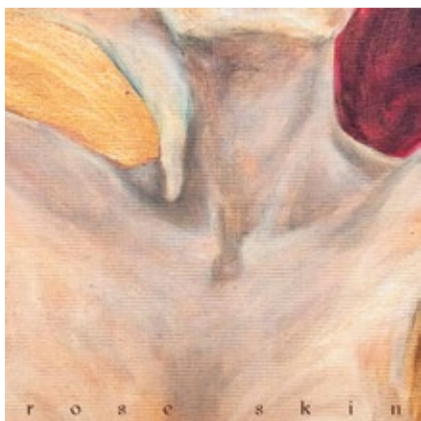
Sortimendist tooksin esile ka loo „Interlude” Erki Pärnojaga, mis on kevadine ja samas melanhoolne, filmimuusikalik, ent siiski liiga eriline, et olla pelgalt taustamuusika. Örn ja jõuline ühtaegu, selline see Duo Ruut on. Rõhutatult kuuleb seda lugudes „Pulmadedeks” ja „Suvi rannas”, millest viimane on albumi kõige tantsulisem. Oma retsiteerivat stiili on Ruudule laenanud Eik, lugu „Enne ööd” on paaluv kokteil atmosfäärilisest folgist ja uljast noorusest. Ei puudu teoselt ka vihmalugu „Saja, lase”, mille lõpuosa instrumentaal on üks kauneimaid leide.

„Ilmateade” on pigem sirgjooneline, imeilusatest helidest pakatav eesti kultuuri kogum. Sestap ootaks tulevikku Duold veidi rohkem riskide võtmist. Natuke vinti peale. Olgu selleks elektrooniline vint või midagi muud ja ootamatut, mis lõhuks ühtlaselt turvalise ilujoone. Vaatamata sellele pisiasjale hoiab Duo Ruut uhkusega elus eesti kultuuri ja vaimu, seda nii hapral ajal.

Kuulas Sandra Suuts

Aga asjast: nappi muusikalist kummitust nii- ja naapidi kuulates saab selgeks, et õige tee käib tagurpidi ja neli pala saavutavad oma mõjujõu hoopis tagantpoolt ettepoole liikudes. Lõpetav ehk minu poolest sissejuhatav ambiens „At The Core Level” kõlab nagu sõjapidamise argipäev – kõuede kõmine ja tilkuv tehnoloogiaalava lootusetus taasringluses. Mitte eriti optimismi süütav „Now Or Never” peibutab taustal küll millenniumiaegsete, napilt breikbiidiste ja helgete futurismisäde- metega, aga painav reaalaajamõök ripub ikka pea kohal. „Hybrids” on kangekaelselt nulliv *trance*'- ja reinivostalgia vahepala-snäkk vabaviisiliseks tarbimiseks. Nimi- ja ka põhilugu „Dual” annab aga endast kõik – ajastu tempos *dub-techno*-sprinter on ilma vilede ja efektsete pööreteta ehk üks parimaid maiuspala Exit Safe Mode'i radaril. Midagi siit kaasa võtta on ja lootus jääb, et Löve edaspisedes manöövrivad jäätavad turvalised tsoonid seljataha, nagu lubab ka projekti nimi.

Kuulas Sander Varusk

JULGUSTUS EESTIST HOIAB KOSMOSESSE KEERLEMAST

Austraalias sündinud multitalent Olev Muska on inspireeritud ühtaegu nii Kraftwerkist kui ka Veljo Tormisest, kellest viimase looming on saanud Muska käe all korduvalt uusi pööraseid tõlgendusi. Saame teada, mida arvas nendest tõlgendustest Tormis, millised on tema esimesed mälestused Eestist ning miks ta kunagi *writer's block*'i pole kogunud.

Intervjuu **Olev Muskaga**. Küsis **Mariliis Möttus**

Olev Muska. Foto: Arno Muska

„Vigurdamine“ – just see sõna jääb mind kummitama, kui vestlen ühe esmaspäeva varahommikul videokõnes elektrooniku, kunstniku ja graafilise disaineri Olev Muskaga. Tema päiksises Austraalias, mina semisuvises Tallinnas. Muska jutust tihti läbi lipsav „vigurdav“ näibki olevat parim sõna, millega kirjeldada tema muhedat karakterit ja loomingut, milles eesti rahvamuusika kullavara elektronikeemia toel happe-, elektro-, müra- või *techno*-võtmesse muundub, devalveerimata seejuures algmaterjali väärtust. Muska jaoks on peamine, et oleks lõbus ja mänguline, kaotamata samal ajal austust oma juurte vastu. Ons selle taga siis saatuse sõrm, rikkalikult kultuurikeskkonnas kasvamine, uudishimu, kunstipisikuga nakatunud iseloom või need kõik kokku, aga pärast teist maailmasõda Austraalias väliseestlaste perre sündinud Muska loomingu juured kinnituvad ikka Eestimaa pinda ja seda juba läbi mitme aastakümne. Lisaks sellele, et Muska 1985. aasta albumit „Old Estonian Waltzes“ võib pidada esimeseks eesti elektroonilise pärimusmuusika albumiks, on ta tuntud ka oma **Veljo Tormise** koortööde tööstuste poolest, millega laotud vundamendilt sündis 1986. aastal Austraalias vokaalansambel Kiri-uu ja 1993. aastal ka album „Ingerimaa õhtud“. Muska püsivat relevantust tõestab huvi tema albumite ja uue materjali vastu nii Eestis kui ka mujal maailmas ning ta on jõudnud isegi muusikaajakirja *The Wire* veergudele. Uusim väljalase sellest seeriast on tema juulis plaadifirma *Glitch Please* alt ilmunud vinüül „New Estonian Waltzes“, mis tähistab

uues kuues 40 aasta möödumist albumi „Old Estonian Waltzes“ ilmumisest ning toob Muska suvel ka Eestisse tuurile.

Kui ma 75. aastal, Brežnevi ajal esimest korda Eestit külastasin, võeti meilt passid ära ja me ei tohtinud Tallinnast välja minna.

Olen täheldanud, et iga mõne aja tagant toob mõni noorema põlvkonna muusikalevitaja teie loomingu taas kuulajate ette. 2015. aastal pani teie muusika plaadile Vaiko Eplik, 2018. aastal Frotee, 2021. aastal Belgia plaadifirma Stroom ja nüüd, 2025. aastal Glitch Please, lisaks on Left Ear Records andnud Austraalias välja teie pala „Karjapoisi lugu“. Mis tundeid see tekitab, kui uued inimesed teie muusika järele jõuavad? Miks teie muusika endiselt noori kõnetab?

See on väga tore ja vaimustav, sest see julgustab ja annab uut indu tegutseda. Mu nimi tähendabki *olevikus olevat*, mis kinnitab seda, milline ma olen ja millega tegelen. Olguigi et tunnen huvi rahvamuusika vastu, peab mu muusika olema raudselt *olevikus*, mitte mingi vana värk. Tagasivaatamine on ainult lähtepunkt ja minu

üldine tunnetus seoses kultuuriga. Kuna mu looming haarab nüüdisaegsust, äratav see ilmselt huvi ka neis, kes pole minust varem kuulnud. Kui **Karl (Korts, Glitch Please'i eestvedaja – M.M.)** mulle esimest korda kirjutas, et soovib mu muusikat välja anda, vastasin talle niimoodi: „Tänan teid südamliku meili eest. Mul on suur au, et hindate minu tööd ja nõuate minu kohalolekut Maarjamaal. Teie julgustus annab gravitatsioonijõu, mis aitab hoida mind kui kauget seotud objekti Eesti orbiidil, takistades mul kontrollimatult kosmosesse keerlemist.“ (*Naerab*)

Tean, et üheks oluliseks hüppelauaks, mis teid eesti rahvamuusika juurde lennutas, oli Veljo Tormise muusikaga plaat, mille teie sugulased Austraaliasse töid. Kas on veel sündmusi või mõjutajaid, mis teid enda käekirjani viisid?

Mina ei jõudnud eesti rahvamuusikani, vaid rahvamuusika jõudis minuni. See oli juba sees minu kasvatuses, ent kui olen Eesti kohta uurinud, muusikat kuulanud, raamatuid lugenud ja nii pealtvaataja kui ka esinejana üritustest osa võtnud, siis see on täiendav lihtsalt seda, mida ma enda sees niikuinii tunnen. Ja olguigi et olen sündinud Austraalias ja olen täielikult austraallane, istub see Eesti värk mulle millegipärast ilusti. Lugesin üht Veljo Tormise intervjuud, kus ta ütles, et ta tunnetas asju oma ihukarvadega. Püüan ka kunstnikuna asju instinktiivselt tunnetada, sest kui olen proovinud midagi ahvida, ei ole see sugugi nii välja kukkunud, nagu peaks. Kui meil toimusid siin nooruses festivalid, laulu- ja rahvatantsukontserdid, suve- ja skaudilaagrid, siis leidsin, et mul on õigus teha asju nii, nagu ma ise arvan. Tegimegi palju vigurit, pahandust ja nalja, aga see julgustas jällegi otsingut ja kultuuriloomingulist arengut.

Tegite oma noorteseltskonnaga ka ajakirju ja filme. Millest need rääkisid?

Vasakul kassetid lindistustega, paremal Olev Muska stuudio 80ndatel. Fotod: Olev Muska

Ikka vabadusest – loominguline vabadus ja mängulisus on nii olulised, sest arvan, et asja tuleb ikka lõbusalt teha, ja võib-olla ka seepärast, et kui varemad pärast sõda siia tulid, saatsid neid kurvad lood ja tragöödiad. Mäletan, et kui ma 75. aastal, **Brežnevi** ajal esimest korda Eestit külastasin, võeti meilt passid ära ja me ei tohtinud Tallinnast välja minna. See oli müstiline, vilets ja hästi piiratud olemine, aga ka omaette põnev värk ja mõtlesin, et ma ei taha sellele alluda. Olguigi et see oli karm ja kole aeg, võime siiski leida selle seest lõbu, naeru ja nalja ning arvan, et seda võib kuulda minu muusikalistes väljapanekutes. Seal on palju kisa, kõra ja müra.

Kuidas see kõik teie suhet Eestiga muutis?

Enne Eesti külastamist oli see nagu müstiline maa. Ma arvan, et palju müstilisem, kui see tänapäeval oleks. Tean, et paljud väliseestlaste lapselapsed käivad nüüd Eestis, on pikemat aega seal ja isegi õpivad seal, aga nende jaoks on rahvusvaheline vaba liikumine teistsugune. Meile oli see suur retk üldse sinnakanti tulla ja kui lõpuks Eestis olid, läks kõik justkui paika. Kui me 89. aastal Kiri-uu lauluansambliga Eestit külastasime ja üheksas linnas esinesime, siis Tormis astus Estonia puupüsti täis saalis lavale ja ütles, et Eestimaa on meid omaks võtnud. See oli ka omamoodi vapustav moment. Meie vanemad justkui põgenesid Eestist, meie tulime tagasi nende vaimudena ja sõlmisime uuesti Eestiga sideme. Nii et sümboolselt ja emotsionaalselt on sellised käigud suurepärased. Need täiendavad kuidagi seda, miks ma selle asjaga siin üldsegi tegelen, kuigi see pole minu jaoks kunagi otseselt küsimus olnud.

Söitsite Kiri-uuga ka mööda Eestit ringi. Milline oli publiku reaktsioon sellele, et te neid rahvaviise niimoodi ümber töötasite?

No ikka väga-väga hea. Meist kirjutati siin-seal ka ajalehtedes ja eesti rahvale oli see uudiseks. Ainuke kord, kui meie värk ei istunud, oli aastal 2000, kui esinesime Tallinna raekoja saalis. Meil oli kavas küllaltki avangardne värk ja siis kirjutati, et inimesed jooksid, seljad küürus, saalist välja. Aga need võisid olla ka turistid, kes arvasid, et tulevad sinna ja vaatavad ära, aga lahkusid juba viie minuti pärast (*naerab*). See vist ei vastanud sellele polkamuusikale.

Nagu mainitud, sai teie huvi rahvamuusika vastu suuresti alguse Veljo Tormise loomingust, mida olete oma käe järgi elektrooniliseks seadnud. Mida Veljo ise teie muusikalistest vigurdamistest arvas?

Tema oli väga vastutulelik, julgustav ja vahva. Mul on üks raamat, mille ma Veljo 90. sünniaastapäeva tähistamiseks valmistasin, kuhu lüüsin meie kirjavahetuse ning pilte Kiri-uu ja mu enda soolotegemistest (tõepoolest, Muska saatis ka mulle selle raamatu näha ning see sisaldab põnevat arhiivmaterjali alates Muska ja Tormise kirjavahetusest, piltidest ja ajalehekliitidest kuni Kiri-uu liikme ja Muska kaasteelise **Ingrid Slameri** kostüümikavanditeni välja – M.M.). See kirjeldab väga hästi, milline meie suht-

lus Veljoga oli. Kui rääkida „Ingerimaa õhtutest“, siis see oli päris pöörane värk, sest mul oli siis sãmpleri-palavik. Hakkasin üksikuid silpe „laarilii“ ja „laarilaa“ Tormise „Ingerimaa õhtutest“ sisse laadima ning nendega sai väga ilusti mängida. Kui ta ise selle läbi kuulas, küsis ta küll, et kas ma ei saa kuidagi natuke takti muuta, sest püüdsin seda soome keele värki tuhatnelja laulda ja sain sellega vaevu hakkama, aga asi oli juba nii kindlalt paika pandud, et mul ei olnud enam mingit väljapääsu. Ma arvan, et olguigi et temal oli oma nägemus, sai ta aru, et ma rajan oma teed. Kui ma 92. aastal selle kavaga Eestisse esinema tulilin, olime koos tema ja mu austraalia kolleegi **Coralie Joyce**'iga ühe suure mehe kabinetis ning ta ütles meile otsa vaadates, et vaat siin seisavad kaks haruldast inimest.

Tal oli rohkem ütlemist, kui läksin Kullamäe tema kodukanti. Olin väga vaimustatud sellest, kuidas ta tajus oma ümbruskonda ja selle ajalugu. Läksin seal-sele kalmistule ja mõtlesin, et teen äkki foto sellest, kuidas ma seal laman, aga tema juba lehvitas kaugelt eemalt, et ei, sellist asja ei tee. Ma ei tea, kuidas ta aimas, et mul see kavatsus oli, sest see oli mul ainult mõttes. (*Naerab kavalalt*)

Huvitav on kuulata näiteks teie lugu „Tere“, mis kõlab Glitch Please'i sel aastal ilmunud samanimelisel kogumikul. Kokkusattumusest on muidugi see, et teie „Tere“ pärineb aastast 1986, kuid kõlab väga tänapäevasel nagu mõni tulevikust saabunud kosmoselaev.

Mõtlen vahel, et kui juhuslik see tegelikult oli ja kas see polnud võib-olla ette määratud, et „Tere“ lihtsalt ootas oma õiget aega. See valmis tegelikult 86. aas-

OLEV MUSKA SUVETUUR 2025

- 12.07. KiKuMu, Jäneda
- 17.07. I Land Sound, Orissaare
- 18.07. LaRes Baltic Tribal Gathering, Kuldīga
- 22.07. Vinüülide kuulamise õhtu, HALL, Tallinn
- 24.07. Vinüülide kuulamise õhtu, MYRA, Viljandi
- 26.07. Viljandi folgi järelpidu, MYRA, Viljandi
- 02.08. Mooste Elohelü
- 03.08. Kullaaugu festival, Ahja
- 06.08. Päikeseloojangu festival, Kabi
- 07.08. Tormis Kõrveaal
- 08.08. HALL, Tallinn
- 09.08. Kõu festival, Vana-Roosa
- 18.08. Dark Side of the Moon, Tallinn
- 21.08. Kultuuriklubi Tempel, Pärnu
- 22.08. HALL, Tallinn
- 23.08. Armastuse Saal, Tartu
- 24.08. Cabaret Volta, Tallinn

tal Austraalia Eesti päevade jaoks, aga sain selle olulisest alles siis aru, kui me Kiri-uu ansambliga Eestisse tulime ja selle looga kontserti alustasime. See hakkas mängima pimendatud saalis, tulime saali igast nurgast sisse ja rahva vahelt lavale, käes väiksed taskulambid. Alles siis, kui „Tere“ mängis ja rahvas meile ilusti südamlikult „tere“ vastu ütles, sain aru, et sellel lool on palju suurem tähendus, kui ma oleks osanud ette kujutada.

Te ei ole töödeldud ainult eesti rahvamuusikat. 2011. aastal tegite plaadi „Listen To The Ancestors – Explorations In Traditional And Contemporary Pacific Culture Through The Power Of Song“, mis sisaldas maori pärimusmuusikat ja kus lauliski maori koor. Kust pärineb teie huvi maori muusika vastu?

Mul on olnud pikalt idee, et maorid peaksid tulema laulupeole esinema. Kui palvevannad neile kunagi ristiusu töid, võtsid maorid nende laulust kinni ja tegid selle enda omaks. Maori ja üldiselt Vaikse ookeani rahvaste keeled on täis vokaale, maori keeles ei lõppe näiteks ükski sõna ilma vokaalita, nii et see on selline laulev. Pole ime, et nad nii ilusti laulavad. Neil on Uus-Meremaal isegi hästi organiseeritud laulufestivalid. Nende muusika on harmooniliselt väga rikas, aga selles on ka teatav agressiivsus. Maoridel on kombeks teha ka *haka*'t, mis on selline loits, millega nad näiteks jalgpallimängudel vastast ähvardavad. See sarnaneb ka Tormise põlislugude, näiteks „Tulesõnade“ ja „Pikse liitaaniaga“. Seal on teatav ürgsus, aga ka ilu.

Igatahes, panin nad siis eesti keeles „Kuldse õhtu päikest“ laulma ja nad laulsid seda, nagu see oleks nende oma värk. Ja kui eelmine aasta olid meil siin kodus ema matused, olid mul alles ühe maorikeelse laulu sõnad ja ütlesin rahvale, et hea küll, esimene laul on maori keeles, ja kõik said selle laulmisega hakkama.

Kuidas te oma eesti keelt värskena hoiate? Olete öelnud, et eesti keel sobib väga hästi kokku techno-muusikaga.

Sobib küll, aga leidsin, et ka ingerisoomes keel istub mulle väga hästi ja see on hästi rütmiline. Mu ema ja tädi armastasid luulet ja värssi. Tädi oli just eriti andekas, ilusa lauluhääle ja omamoodi huumorimeelega. Maainimesed, tead, Kabi kandist ja Kihnuist. Olen paar korda Kihnus käinud ja seal öeldi, et minu

Mul on olnud pikalt idee, et maorid peaksid tulema laulupeole esinema.

< eelne

huumorimeel on kihnlaste tüüpi. Paljud sellest aru ei saa, aga kihnlased said sellega ilusti hakkama. Isa oli mul raamatupidaja, õppis Tartus õigusteadust ning oli suur malemees ja bridžmeister, nii et väga tugev loogiline külg on mul sealt suunast tulnud. See on kunstniku puhul ebaloomulik, sest kunstnikud ei saa numbritega hakkama, aga minule just väga meeldivad numbrid.

Samas nende eesti rahvamuusika palade puhul ei teadnud ma isegi, mida paljud laulusõnad tähendasid, sest suur osa neist on murrakus, aga Tormis jällegi aitas ja saatis meile oma seletusi. Muide, kunagi miksimsime Kiri-uuga juhuslikult ühe Kihnu hällilaulu, mida laulis **Marta Vambola**. Mõtesin veel, et ei tea, kas ta ikka elab, sest see kõlas nagu antiik, aga lõpuks ma isegi kohtasin teda ja tuli välja, et tema müüb rahvale satelliidipanne (*naerab*). Kihnust pärineb värvirikkus. Mul ka ema heegeldas selliseid abstraktseid värvilisi patju. Mul on kõrvad ja silmad lahti.

Olen paar korda Kihnus käinud ja seal öeldi, et minu huumorimeel on kihnlaste tüüpi.

Olete ka maininud, et teie muusikas on väga oluline just värvirikkus.

Olen teatud määral maalikunstnik, graafiline disainer ja muud asju ka. Ma ei taha, et see valik oleks piiratud. Tihti peale on lõpptulemus nagu pudru ja kapsad. Muusikaline looming on mulle nagu *stir fry*, mille elemendid ootavad praadimist – viskad nad kõik kokku ja vaatad, mis sealt tuleb. Enne tekitan segadust ning pärast hakkan parandama ja lihvimata.

Olete ka maininud, et teie muusikas on väga oluline just värvirikkus.

Olen teatud määral maalikunstnik, graafiline disainer ja muud asju ka. Ma ei taha, et see valik oleks piiratud. Tihti peale on lõpptulemus nagu pudru ja kapsad. Muusikaline looming on mulle nagu *stir fry*, mille elemendid ootavad praadimist – viskad nad kõik kokku ja vaatad, mis sealt tuleb. Enne tekitan segadust ning pärast hakkan parandama ja lihvimata.

Kui palju teil tavaliselt ühe loo tegemiseks aega läheb?

See on juhuslik. Tihti peale olen voodis, toanurgas käib telekas, läppar on kõhu peal, kuskil on kohvitass ja siis lugu sünnib lihtsalt suurest uudishimust ja rõõmusest, mida tarkvara võimaldab, et oi sa kurat, näed, mis nüüd juhtus. Mul ei ole kunagi sellist häda nagu *writer's block*. Ma arvan, et ideed lendavad igal pool, tee oma silmad ja kõrvad lahti ja pane pea tööle.

Vaatasin Discogsist, et 1985. aastal ilmunud plaadil „Old Estonian Waltzes“ tänasite oma venda

Kiru-uu 1989. aastal Tartus. Foto: erakogu

Arnot, et saite kasutada tema Apple II Plusi arvutit. Kuidas muusikategemine sellise masinaga välja nägi?

See on vana-vana tehnika, aga hästi põnev. Hakkasime koos sõbraga tehnikat kokku ostma – neljarajaline makk, väga lihtsad sünnid, sekventser – ning kui tehnika muutus kättesaadavamaks ja arenes kompuutrite poole, ostis mu vend Apple II Plusi. Selle sai süntesaatoritega ühendada ja aega läks kahekümnepäevaseks tundi, et üks lugu sinna sisse sõõta, aga kokku tuli korralik värv.

Te olete ju minevikus ka bändides mänginud. Mängisin kunagi kitarril, aga mulle ei meeldi musitseerida. Võib-olla seepärast, et kitarrimängija, kellega ma kõige tihedamini musitseerisin ja kellega meil oli

hea suhe, suri 26-aastaselt mootorrattaõnnetuses. Mulle ei meeldinud hiljem enam see bändide dünaamika, et pead inimestega maad jagama. Sel ei olnud muusikaga üldsegi tegemist, pigem oli see nagu poliitiline manööverdamine ja emotsionaalne jama. Sellest saadik olen ma, ütleme, nagu kihnlane – teen kõik ise ära, isegi kui on vaja traktorit parandada. (*Naerab*)

Arvestades, kui palju teie muusikat on viimasel ajal välja antud, tundub, et olete oma loomingut aastate jooksul ilusti talletanud.

Olen üks suur arhivaar. Mul on isegi päevik, mida ma veerandi tunni kaupa pean ja kuhu märgin üles asju alates sellest, millal ma magasin ja millal lõhkusin tööd teha. Olen seda vist juba 37 aastat teinud. Kuna pidin teadma, kust ma tuln ja miks ma olen selliseks kujunenud, on see tagasivaade väga oluline.

Digitaalselt ei pääse ma enam Apple II Plusi programmide ligi, sest rotid sõid kaablid läbi (*naerab*), aga kassette, kus on kõiksugu salvestusi, on mul mustmiljon. Oma vanad süntesaatorid viisin poodi ja need ootavad müügil minekut, aga ma ei tea, kas inimesed enam tahavad osta. Siin (*osutab oma selja taga olevale vinüüliriiulile*) on ka eesti raamatud, noodiraamatud ja kõiksugu asjad. Mul on minevikust küllalt seda paberirämpsu, millest ma kergesti lahti ei saa, aga selle rämpsu sees on ka väga toreid ja olulised asjad. Kui uurid seda raamatut, mille ma sulle saatsin, siis näed ära, et see on hea, et olen neid asju alles hoidnud. Vinüüle on mul ikka veel natuke alles, aga kui vaatan Discogsi, siis mu üksikud plaadid on kuskil 300 dollariga müügil ja see on küll veider, sest mina hindan teatud helitüüpe ja näen, et need saab nii odavalt kätte, aga minu rämpsu on kõrge hinnaga. Ma sellest ei saa üldsegi aru. Olgugi et töötasin Sydneys mitmete reklaamiagentuuridega, turundamist ma ei mõista. Mul on hea meel, et Karl on nüüd kätte võtnud ja hakanud seda asja organiseerima. Ütleb, et teeme vinüüli kolmes eri värvis, ja siis mina saadan oma soovitusel. Meil on selline hea dünaamika.

Mil määral te üldse uuel muusikal silma peal hoiate? Ma näitasin, et siin on suur riulitais vinüüle, aga need on suuresti mu venna omad. Mina olen rohkem Spotify-mees ja saan kõik asjad seal kätte. Muidugi on mul juba ammusest ajast oma lemmikud, nagu Kraftwerk, keda ma äsja ka Sydneys nägin. Nad on tõesti päris haruldased mehed.

Lisaks istub mulle kõige paremini brasiilia muusika, sest seal on kõik sellised elemendid, mis vastavad minu maitsele, nt kompleksne rütmika ja harmooniline peensus, mis tuleb Euroopa mõjust, sest sinna on rännanud ka sakslasi ja itaallasi, ja siis on veel nende pärismaalaste muusika. Brasiillaste filosoofia on kuidagi kannatlik, mitte agressiivne. Ta võib olla pehme, aga ka väga erk. Brasiilia muusikas on väga palju sellist, mis pakub midagi nii mu kõrvadele kui ka südamele. Rütmika poolest ka *drum and bass*. Vahel lähen

žanri pioneer, enne kui selline žanr üldsegi olemas oli, aga ma ei tee sellest välja. Ma ütlen, et see on kõik lihtsalt muusika.

Kui korra Kraftwerki juurde tagasi tulla, siis kas mäletate, millal te neid esimest korda nägite?

Ma arvan, et see oli 83. aastal, kui nad Sydneys tulid, aga mulle meeldisid nad juba 70ndatel, kui „Autobahn“ välja tuli. Mulle lihtsalt meeldis see, kuidas nad stuudio lavale töid. **Ralf Hütterit** küsiti kord, mis on salvestamise ja esinemise vahe, ja ta ütles, et salvestades vajutad punasele nupule. Või kasvõi see, kuidas nad trumme mängivad: tsksktsks, siis on väikene hüpe ja siis läheb jälle lahti. Nad ei vehi laval. Vaatasime mu sõbranna **Angelaga** ühte nende kontserti ja ta ütles, et **Florian Schneider** lõi terve esinemise ajal ainult ühe momendi jalaga takti. Nad nagu vaataksid laval oma meile. Ma arvan, et kui nüüd Eestisse tulen, siis esinen samamoodi, sest seekord ma ei laula. Seepärast töötangi kõvasti videote kallal, et oleks vähemalt mingi taust ega peaks mind vahtima. Ma ei pea seal tsirkust tegema. Eks me näe, kuidas see välja kukub. Mäletan, et esinesin 2015. aastal kuskil Tallinna baaris ning vajutasin valele nupule ja kõik jäi seisma. **Vaiko (Eplik – M.M.)** oli ka oma sõpradega seal ja hakkas selle peale valjult naerma. Vaiko on, jah, selline vigurdaja.

Kas te Vaikoga ka endiselt suhtlete?

Jaa, aga asi on jällegi selliseks kujunenud, et iga kord, kui Eestisse tulen, on kohal jälle uued inimesed. Aga mina olen ikka sama. (*Naerab*)

Mis te arvate, kas teie muusika oleks praegu teistsugune, kui oleksite kasvanud ühes Eestis?

Eestis oleks olnud kindlasti palju rohkem võimalusi liikuda muusikute, komponistide ja kunstnike hulgas, aga ilmselt poleks ma sattunud sellisesse õhkkonda, mis oleks olnud selle eesti värvi suhtes nii otsiv, et mida sellega üldse peale hakata.

Muusikat olen õppinud omal käel ja olgugi et olen õpetanud mitu aastat ülikoolis, õppinud kolm aastat maalikunsti ja üks aasta graafilist disaini, on see akadeemiline värv mul väga juhuslik. Aga see ei tähenda, et ma ei tohi targutada (*naerab*). Ma olen, nagu keegi ütles, autsaider. Ja olen ka Austraalia publikule autsaider. Kui Left Ear Records siin mu loo plaadile pani, võtsid nad alguses ühendust Eestiga, et uurida, kus see tegelane on, ja siis saadi aru, et elan Sydneys. Ja kunagi Kiri-uu ajal oldi väga vaimustatud, kui meie plaat ilmus. Üks ajakirjanik võttis minuga ühendust ja kohkus ära, et mul oli selline lai austraalia aktsent. Ta arvas, et olen emigrant, aga mina olen täielikult austraalia mees – joon õlut ja võin hästi labaselt käituda, kui soovin (*naerab*). See on selline suur kontrast, sest Eesti on ikka muusika-, laulu- ja luulemaa, selline õrn ja armas, aga Austraalia on sportlaste põrgu.

Spordist ja austraallane olemisest rääkides, kas te surfamisega pole tegelelnud?

Ei, see on nagu **Brian Wilsonil**. Tema ka ei olnud. Käin rannas, aga pean oma aju ja mõistust hoidma ja ma ei taha ennast selliste ettevõtmistega kahjustada. Ma arvan, et olen loodud intellektuaaliks ja pean lihtsalt sellega leppima.

Nüüd, 40 aastat hiljem ongi ilmunud teie „Old Estonian Waltzesi“ järg „New Estonian Waltzes“. Kuidas te sellele plaadile lähenesite ehk mida me võime sellelt oodata?

Seal on mõned lood, mis on valminud äsja, teised, mille panin 2022. aastal üles Bandcampi, kui tegin Ukraina lapsi toetava kogumiku, ja mõned vanemad, mis ei ole veel ilmunud. Lisaks lugu „Sõit põhja“, mis pärineb mu debüüt-seitsmetoluliselt ja mille järgi olen nimetanud ka oma Eesti tuuri. Kuulasin seda pool aastat tagasi uuesti, panin ta hästi aeglaselt käima, tein sellega mingit müra ja nüüd ei ole see enam kaugelki samasugune, nagu ta alguses oli. Mul on suur rõõm, et võin igal ajal mõne loo juurde tagasi minna ja sellega midagi uut proovida. Mul ei ole nii, nagu öeldakse, et *you are only as good as your last work* (oled täpselt nii hea kui su viimane töö – M.M.). Minul on see nagu universum – võin minna ükskõik kuhu, saada sealt midagi kätte ja teha sellega, mida iganes tahan.

Foto: Anni Kakk

Foto: Maireen Muuste

Foto: Andres Raadik

Foto: Fred-Erik Keiner

10.07. KOHAD POLE

Rauno Thomas Mossi isikunäitus „Kohad pole kellegi omad. Vol. 2“, kus kunstnik esitleb viimase aja loomingut suureformaadiliste abstraktsete kompositsioonidega, avaneb Tartus galeriis Pallas 10. juulil. Moss on kasutanud elemente orfismist, suprematismist, futurismist, geomeetrisest abstraktsionismist, konstruktivismist ja Bauhausist. Kuigi mõned neist on programmiliselt vastanduvad, ühinevad nad siin harmooniliselt. Semiootikust kunstnik on juhindunud kõikehaaravast intuitsioonist! Jälgi: pallasart.ee/galerii-pallas

Rauno Thomas Moss „New York I“, 2024

11.–27.07. MINIBITID VALGAMAAL

Kel möödunud suvel mingil põhjusel Maajaama ülipulaarne tehnoloogilise kunsti vabaühendus „Metsibitid“ nägemata jäi, saavad tänava 11.–27. juulini osa näituse miniversionist. Esitatud on seitse varasemast tuttavat teost, millele on aga lisatud ka kolm täiesti uut installatsiooni. Bitid möllavad, andmed metastiituvad, piksild ühenevad! Kolmekilomeetrine rada kulgeb Otepää vallas tehnoloogilise kunsti talu Maajaam ümbruses, liikudes läbi talumaastiku ja looduse. Infot: wildbits.ee

18.–20.07. VALGA HOT SHORTS

18.–20. juulini vältab teist korda lühifilmifestival Valga Hot Shorts (VHS), mis on sedakorda pühendatud kohanemise paradoksile. Kokku linastub festivali põhivõistlusprogrammis 36 filmi 25 eri riigist. Teiste seas näeb Valga kultuurikeskuses festivalimenudeid, mis on reisinud enne läbi näiteks Cannes'i, Venetsia, Toronto ja Sundance'i festivali. Lisaks on kohale oodata filmitegijaid Prantsusmaalt, Hollandist, Lätist ja Soomest (ja mõistagi Eestist). Vaata: valgahotshorts.ee

31.07.–03.08. HIUMAAL VÖNKUMA

Festival Võnge rändab tänava juulikuu viimasel päeval esimest korda saarele, nimelt Hiiumaale, kus Viscosa Kultuuritehases astub nelja päeva jooksul neljal laval üles 34 artisti. Rahvusvahelistest peaesinejatest saabuvad Võnkele näiteks värvikas ja ettearvamat Jacques Prantsusmaalt, Yorkist pärit indie-rokipunt King No-One ning põhjanaabrite duo Maustetytöt. Eesti muusika lippu hoiaavad kõrgel paljude hulgas Anna Kaneelina, An-Marlen, Oreliiposs ja Karameel. Lähemalt: vonge.ee

04.–09.08. ARMASTUS TARTU PEAL

4.–9. augustini muutub Tartu raekoja plats taas Eesti suurimaks vabaõhukinoks, sest oma ekraani rullib lahti PÖFFi armastusfilmide festival Tartuff. Festivali avab 4. augustil Richard Linklateri „Uus laine“ („Nouvelle Vague“, 2025) ning järgnevalt jõuab kuue päeva jooksul suurele väliekraanile kümmekond armastusest kõnelevat filmi, lisaks näidatakse Elektriteatris dokumentaal- ja lastefilme ning toimub mitmeid eritüütu. Uuri lähemalt: tartuff.ee

09.08. NAISTE VOLI

Traditsiooniliselt Juhan Liivi muuseumis Alatskivi toimuv tänavune väike kirjandusfestival Eesti Kirjaniik 2025 toimub 9. augustil alateemaga „Naiste voli“. Esinema tulevad teiste seas hinnatud autorid Kristiina Ehin, Eva Koff, Liili Luuk ja Berit Petolai, vestlusringis arutlevad naiste rolli üle kirjanduses Johanna Ross, Valner Valme ja Mari Niitra. Lisaks jagatakse tiitleid, toimub köitekunsti töötuba, osta saab raamatuid ja õhtul saunagi. Jälgi: muusa.ee

13.–17.07. UITAMA JA MÄNGIMA

Kohaspetsiifilise kunsti festival UIT kestab seekord 13.–17. augustini. Märksõnaga „Mängu linn“ – sest uitajad on veendumusel, et mäng ei kuulu vaid lastele! – kutsumakse Tartusse installatsioone avastama, parkuurimist proovima, üheöökklubisse tantsima, mängupäevale ja üldse. Mängule paluvad Skull Studio (CZ), heidungriess (DE), Octavi Serra (ES), Lauri Lest, Mariann Drell & Ruuben-Jaan Rekkor, Sigrid Savi, Hanna Samoson, Eik Hermann jpt. Pilg peale: uuituit.ee

UIT. Foto: Saara Tõugjas

15.–19.08. VABADUS NARVAS

15.–19. augustini toimub Narvas kolmandat korda rahvusvaheline Vabaduse festival, mis annab häale loojatele eri riikidest, kes oma lavastustes julgelt vabaduse küsimust käsitlevad. Programmi – fookusega võimul, määl ja identiteedil – kuuluvad lavateosed pea kümnest riigist, näiteks Ukrainast, Pakistanist, Türgist, Georgiast, Kuveidist, Kasahstanist ja Kõrgõzstanist. Festivalil esietendub mh Piret Jaaksi ja Mari-Liis Lille dokumentaallavastus „Sisekliima“, mis kõneleb Narvas asunud endisest Nõukogude militaartehasest Baltijets. Lähemalt: vabadusefestival.ee

21.–30.08. SAAL BIENNAAL 2025

Etenduskuuste festival SAAL Biennaal laiab 21.–30. augustini Tallinna eri mängupaigas. Põhiprogrammi kuulub 12 lavastust, mille hulgas on nii rahvusvahelisi kui ka kohalikke töid. Näiteks Harald Beharie rituaalne „Undersang“ esitab küsimusi kuulumise ja kultuurilise hõõrdumise kohta. Xenia Koghilaki „Slamming“ tegeleb laval *mosh pit'* praktikatega, mis loovad näiliselt raevu taga peituva kollektiivse rituaali. Lisaks etendustele töötubadest, kunstnikuvestlustest ja koosviibimistest koosnev kiudprogramm. Teavet: saal.ee

30.08. UN STUS

Südalinna Teatris (endises Vene Teatris) esietendub 30. augustil Astra Irene Susi „Un_stus“, mis ühendab rituaalseks teatrielamuseks pärimuskultuuri, ooperi, nüüdisaegse helikunsti ja etenduskuuste elemendid. See on kutse osalema tundlikul sisemisel rännakul – läbi unustatud unistuste, lapsepõlve jälgede ja kehasse talletunud ootuste. Laval muusik ja helilooja Maarja Nuut, sopran Annabel Soode, *drag- ja performance*-kunstnik Mikko Laheleu ning lavastaja Astra Irene Susi ise. Lisainfot nõuta Facebooki sündmusest „Astra Irene Susi „Un_stus““.

KUNST KRUUSMÄGI TEEPIDU

Draakoni galeriis on kuni 26. juulini avatud Liisa Kruusmägi jaapani rahvajuttude inspireeritud isikunäitus „Yokai teepidu“. Yokai'd on salapärsed, veidrad, kohedust tekitavad, kuid samas ka pisut naljakad olendid, kes on jaapani pärimuses signenud usustavasti otse inimeste hirmudest, ärevusest ja seletamatutest kogemustest. Kruusmägi suhtub yokai'desse avatud meeleaga – siin hiilivad nad aknast tuppa, osalevad teeseremoonial või söövad näiteks jäätist. Vaata: hobusepeadraakon.ee

ILLUSTRATSIOON MUINASJUTULISED PEEGELDUSED

Pärnu Uue Kunsti Muuseumis on kuni 10. augustini avatud eesti ja hispaania illustratsioonide näitus „Peegeldused / Reflexiones“ (kuraatorid Viive Noor ja Laura Pérez Granel). Näituse mõte oli peegeldada teineteise kultuuri muinasjutte kaudu. Teatavasti on olemas lugusid, mis on väikeste variatsioonidega levinud üle maailma, aga on ka selliseid, mis on esinenud vaid teatud piirkondades. Lähemalt: mona.ee

Anne Pikkovi teos näitusel „Peegeldused“

MINA JA MASIN

KULTUURIÖÖ

29.08 alates kell 18:00

PEALAVA HARJUMÄGI

Night Tapes Cartoon

Mia ja teerull
ARS-I KUNSTILINNAK

Fotografiska öövöönd:
kaleidoskoopiline kaader
FOTOGRAFISKA

Põhjala tehase kultuuriöö
PÕHJALA TEHAS

Emocean
EESTI MUUSIKA- JA TEATRIAKADEEMIA
KAMMERSAAL

Kultuuriöö EKKMis
EKKM

Analoogkooli kokkutulek
ECCM

Animaöö
„Mina ja masin“
ANIMAKOOLI STUUDIO,
ARS KUNSTILINNAKU HOOVIMAJA

Suveresidentsi lõppkontsert
PHILLY JOE'S

Jungliöö
UUS-LAINE

Helios:
Buttechno^{DE} / Olya Smok^{DE}
BOTIK

Epiloog:
Kultuuriöö paneel
„Mina ja masin“
16.30-18.00
TERMINAL RECORDS AND BAR

PROGRAMM TÄIENE
www.kultuurioo.ee

